

Causale relaties: een onomasiologische benadering

Inleiding

De relatie tussen tekstelementen en een op basis van die tekst begrepen betoog is vaak heel indirect. Dit interpretatieve proces vormt daarmee een uitdaging voor de cognitieve linguïstiek en de psycholinguïstiek. Eén factor is dat argumenteren een sociale betrekking is die de lezer construeert tussen zichzelf en de ander. De relatie tussen deze taalhandeling argumenteren, een *pragmatische* categorie, en de *conceptuele* categorie waardoor deze door een discours stem wordt gerepresenteerd, het causale verband, is complex. Bovendien is de relatie tussen het causale verband en de tekstelementen die zo'n causaal verband indiceren ook verre van eenvoudig.

Dit is reden voor een onomasiologische benadering van het cognitieve concept *causaal verband*. Door middel van een onomasiologische benadering probeert de onderzoeker vast te stellen op welke manieren een conceptuele categorie tekstueel kan worden geïndiceerd (Geeraerts 1997). Vanuit een cognitief linguïstisch paradigma is er de uitdaging om na te gaan of er een model kan worden voorgesteld dat verklaart waarom een en dezelfde conceptuele categorie op meerdere manieren wordt uitgedrukt. De inzet van dit artikel is om na te gaan of een deel van zo'n verklarend model wellicht kan worden gevonden in de relatie van het causale verband tot de taalhandeling argumenteren.

Ik zal tekstvolgend proberen vast te stellen welke tekstelementen een aandachtige lezer aanzetten tot de mentale representatie van een causaal verband. Het is op zichzelf interessant om zicht te krijgen op de diversiteit in middelen waarmee dergelijke causale verbanden worden geïndiceerd. Vervolgens ga ik na of er een relatie is tussen de wijze van indiceren van deze causale verbanden en de rationeel gereconstrueerde betoogstructuur.

Over het feit dat causale relaties op verbazend veel manieren tekstueel kunnen worden uitgedrukt is consensus. Maar ik stel dat ook de relatie tussen de taalhandeling argumenteren en de causale relatie complex is. Voorafgaand aan de tekstanalyses zal ik deze stelling onderbouwen.

Samenvatting

Argumentatieve taalhandelingen zijn vaak indirect gerepresenteerd door epistemische of inhoudelijke causale relaties. Dergelijke relaties worden op verschillende manieren geïndiceerd. Hierdoor is de relatie tussen tekst en complexe argumentatie zeer indirect. In dit artikel worden twee argumentatieve teksten geanalyseerd. Deze analyses laten zien dat 50% van alle relaties ongemarkeerd zijn, dat gemarkeerde relaties gewoonlijk diep in de argumentatiestructuur zijn ingebed, dat conventionele indicatoren zelden voorkomen, en bovenal dat het veel moeite kost om tot een coherente argumentatieve interpretatie te komen.

De taalhandeling argumenteren en het causale verband

Argumenteren – zo weten we uit pragma-dialectisch argumentatietheoretisch onderzoek – is een pragmatische categorie. De relatie tussen de schrijver (of een ingebedde stem) als protagonist en een reële of geïmpliceerde antagonist bepaalt of een bewering wordt tot een te verdedigen standpunt (Houtlosser 1995). Een argumentatieve relatie kan direct worden uitgedrukt in de tekst (“Mijn standpunt is ...”, “U dient in redelijk het standpunt te huldigen dat .”, et cetera), maar dit gebeurt vrij zelden. Veelal wordt een argumentatieve taalhandeling gerepresenteerd door middel van een causale relatie. Of er voor de lezer reden is om dan een antagonistische relatie aan te nemen, kan uit allerlei informatie blijken: tekstuele indicatoren, maar ook tekstgenre, thema, eerdere informatie uit de tekst. Anders gezegd: het is vaak zo dat een lezer niet afhankelijk is van lokale tekstuele indicatoren om de taalhandeling vast te stellen, maar er toe concludeert omdat de thematische inhoud strookt met opgebouwde verwachtingen. De relatie met het causale verband is complex en behoeft een nadere analyse.

Wanneer een lezer concludeert dat de taalhandeling argumenteren wordt uitgevoerd, impliceert dit dat hij de schrijver (of de ingebedde stem) een gebondenheid zal toekennen aan een epistemisch causaal verband. Dit is een vaste relatie. Argumenteren impliceert een gebondenheid aan een epistemisch causaal verband, of dit verband nu in de tekst is uitgedrukt of niet. Deze gebondenheid vloeit namelijk direct voort uit de oprechtheidsvoorwaarden die horen bij de taalhandeling argumenteren (Van Eemeren & Grootendorst 1984); de lezer zal aannemen dat de schrijver (of de ingebedde stem) ook zelf meent dat de aangevoerde argumentatie het standpunt tot een in redelijkheid verdedigbaar standpunt maakt. Dat is (een element van) wat de taalhandeling argumenteren is. Een lezer die meent dat de taalhandeling argumenteren wordt uitgevoerd, kent daarom de betreffende stem de gebondenheid toe aan de epistemische causale relatie: A (vervat in het argument) *maakt dat* causaliteit ik ‘weet’ dat B geldt.

Elke argumentatiestap is echter ook gebaseerd op een beweerd verband in de – talige of buitentalige – werkelijkheid. Dit inhoudelijke, socio-fysische verband kan een vermeend oorzaak-gevolg verband zijn (naast bijvoorbeeld argumentatie op basis van definitie). Daarom kan – indien de argumentatie berust op een vermeend inhoudelijk causaal verband – ook dit verband in de tekst worden geïndiceerd, terwijl het epistemisch verband helemaal impliciet blijft¹.

Kortom, een tekstuele indicatie voor een epistemisch causaal verband impliceert veelal de uitvoering van de taalhandeling argumenteren², maar het omgekeerde geldt niet: er kan evident sprake zijn van de taalhandeling argumenteren zonder dat in de tekst een epistemisch verband is geïndiceerd. In zo’n geval kan er echter wel een inhoudelijke causale relatie in de tekst voorkomen indien er sprake is van argumentatie op basis van causaliteit. Ik geef enkele geconstrueerde voorbeelden die deze complexe verhouding illustreren.

Stel dat twee Utrechters discussiëren over de vraag wanneer ze in de buurt van stadion Galgenwaard met de auto wat zware spullen zullen gaan ophalen. De één stelt voor om aanstaande zaterdagmiddag te gaan. Dat lijkt de ander geen goed idee omdat FC Utrecht dan thuis speelt en het erg druk zal zijn rond het stadion. Een rationele reconstructie van deze argumentatie is:

Standpunt

Het is geen goed plan om de komende zaterdagmiddag te gaan.

Argument 1

Het zal heel druk zijn rond het stadion Galgenwaard.

Argument 1.1

FC Utrecht speelt komende zaterdagmiddag thuis.

Dit is een onderschikkende argumentatie in twee stappen. De tekst zou kunnen luiden:

Het zal komende zaterdag heel druk zijn rond stadion Galgenwaard, want FC Utrecht speelt thuis. Dus komende zaterdag gaan is geen goed plan.

In deze versie zijn beide epistemische relaties expliciet en specifiek geïndiceerd (aannemend dat *want* en *dus* specifieke indicatoren zijn voor epistemische causale verbanden)³. Maar het is ook mogelijk om de onderschikkende argumentatieve stap tekstueel te representeren door een inhoudelijk causaal verband (aangenomen dat *doordat* een specifieke indicator is voor een inhoudelijk causaal verband).

Komende zaterdagmiddag gaan is geen goed plan, want doordat FC Utrecht thuis speelt zal het verschrikkelijk druk zijn rond stadion Galgenwaard.

Dit is mogelijk omdat het epistemisch verband waaraan de spreker zich bindt indien hij argument 1.1 aanvoert ter ondersteuning van argument 1 berust op dit inhoudelijke causale verband. De kracht die hem overtuigd doet zijn van de houdbaarheid van zijn standpunt dat het druk zal zijn, komt voort uit zijn visie op de werkelijkheid dat thuis spelen van FC Utrecht een kracht is die drukte veroorzaakt.

Er zijn vele andere mogelijkheden om deze zelfde argumentatie tekstueel te representeren. Ik noem er nog twee.

Komende zaterdag zal het rond stadion Galgenwaard, waar FC Utrecht dan thuis speelt, verschrikkelijk druk zijn. Geen goed plan dus om dan te gaan.

De onderschikkende argumentatieve stap is nu door een *niet-specifiek* tekstelement geïndiceerd. Weliswaar indiceert een relatieve bijzin dikwijls een (inhoudelijk) causaal verband, maar niet noodzakelijk, wat blijkt uit de volgende variant:

Komende zaterdag zal het rond stadion Galgenwaard, waar het overigens gewoonlijk goed parkeren is, verschrikkelijk druk zijn. Geen goed plan dus om dan te gaan.

De boodschap kan ook zonder enige expliciete tekstmarkering worden gepresenteerd. De volgende openingszin is immers evident controversieel. De hoorder verwacht dan argumentatie. De vervolgzinnen lossen die verwachting in.

Het is geen goed plan om komende zaterdag te gaan. Het zal heel druk zijn rond stadion Galgenwaard. FC Utrecht speelt dan thuis.

Doordat in deze versie geen expliciete markeringsen voorkomen, blijft het in het midden of hier epistemische dan wel inhoudelijke causale verbanden worden gerepresenteerd. Dat is goed mogelijk doordat er een parallelle is tussen de epistemische verbanden en de oorzakelijkheden in de werkelijkheid waarop deze epistemische verbanden zijn gebaseerd.

Ook indien er geen parallelle is tussen het (geïmpliceerde) epistemische verband en een inhoudelijk causaal verband waarop dit is gefundeerd (bijvoorbeeld in geval van argumentatie op basis van een tekenrelatie), blijven er vele mogelijkheden om de argumentatie tekstueel te representeren. Neem de volgende argumentatie:

Standpunt

We kunnen wel wat relletjes verwachten.

Argument 1

De wedstrijd van FC Utrecht is afgelopen.

Argument 1.1

Het wordt druk rond het stadion.

In de stap van argument 1 naar het standpunt lopen epistemisch en onderliggend causaal verband parallel. Maar in de onderschikkende argumentatiestap van argument 1.1 naar argument 1 is de richting tegengesteld: het aflopen veroorzaakt de drukte (inhoudelijk) en daarmee is de drukte een teken dat de afloop doet kennen (epistemisch). Deze argumentatie kan bijvoorbeeld als volgt worden gerepresenteerd:

Het wordt druk rond het stadion, dus de wedstrijd van FC Utrecht is afgelopen. We kunnen dus wel wat relletjes verwachten.

Hier zijn weer beide epistemische relaties specifiek geïndiceerd, maar ook nu kunnen we een variant met een inhoudelijk causaal verband construeren:

Die drukte rond het stadion komt vast doordat de wedstrijd van FC Utrecht is afgelopen. We kunnen dus wel wat relletjes verwachten.

In deze variant is het evident dat de onderliggende inhoudelijke causale relatie is gerepresenteerd, geïndiceerd door *doordat*. De geïmpliceerde epistemische relatie in de onderschikkende argumentatie is immers:

Dat het druk wordt rond het stadion maakt dat ik weet dat de wedstrijd van FC Utrecht is afgelopen.

De vaststelling dat het druk wordt, is de ‘kracht’ die maakt dat de schrijver het tussenstandpunt kan verdedigen dat de wedstrijd is afgelopen. Op inhoudelijke gronden is duidelijk dat de argumentatie door de begrijpende lezer zo moet worden gerepresenteerd; niet de drukte is de reden om rellen te verwachten, maar de aanwezigheid van voetbalsupporters. Dit blijkt ten overvloede nog eens uit het feit dat ik probleemloos een epistemische kwalificatie (*vast*) in het fragment heb kunnen invoegen⁴.

Naast een functie binnen een argumentatieve taalhandeling – ook wanneer we die pragmatische categorie breed definiëren – kunnen inhoudelijke causale verbanden ook een louter informatieve functie hebben. De stem kan een lezer louter informeren over de kracht die op een bepaalde situatie inwerkt, terwijl de actualiteit van die situatie al tot de gedeelde en aanvaarde kennis behoort. “Waarom zou die man daar zitten?” “Die man zit daar omdat hij moe is”. Dus: een tekstuele indicatie voor een inhoudelijk causaal verband kan op de taalhandeling argumenteren duiden, maar dat hoeft niet.

Omdat de taalhandeling argumenteren veelal indirect door een epistemische of inhoudelijke causale relatie wordt gerepresenteerd, vraagt het steeds een beslissing van de lezer of er sprake is van deze taalhandeling en welke precies. Nog belangrijker is dat een betoog veelal bestaat uit een reeks van verbonden argumentatiestappen, al of niet met een polyfoon karakter. De aansluiting van deze stappen kan nu ook heel minimaal of niet zijn geïndiceerd.

Samenvattend:

- De taalhandeling argumenteren impliceert een epistemische causale relatie maar deze kan impliciet zijn.
- Een specifiek geïndiceerde epistemische causale relatie impliceert (veelal) de taalhandeling argumenteren.
- Een inhoudelijke causale relatie kan duiden op de taalhandeling argumenteren, maar dit hoeft niet.
- Indien een inhoudelijke causale relatie duidt op de taalhandeling argumenteren is een epistemische causale relatie geïmpliceerd maar deze hoeft niet structureel parallel te zijn aan de inhoudelijk causale relatie.
- Inhoudelijk verbonden argumentatiestappen kunnen zeer divers zijn gerepresenteerd.

De relatie tussen betoogstructuren en epistemische en inhoudelijke verbanden is dus complex. De vraag is of er in reële teksten systematiek kan worden ontdekt in de keuzes die een schrijver maakt om deze complexiteit te representeren. Juist omdat van elk artificieel tekstje met enig knutselwerk zoveel varianten mogelijk zijn, is het gewenst met reëel corpusmateriaal te werken. Omdat de ruimere context mogelijk van invloed is op de presentatiekeuzes, is het ook gewenst met grotere tekstdelen te werken.

Methode

In dit exploratieve onderzoek analyseer ik twee teksten: ‘Waar is de bruisende, gistende, knallende poëzie?’ van Piet Gerbrandy in *De Volkskrant* van 28 april 2006, en de eerste vijf alinea’s van ‘De week van Mahmouds bom’ van Paul Brill in dezelfde krant, 22 april 2006. Ik geef aan waar de tekst een aandachtige lezer aanstuurt om een causale relatie als onderdeel van diens mentale representatie te construeren. Daarbij probeer ik de tekstvormen te identificeren die bepalend lijken voor die aansturing. Ook bepaal ik de plaats van de relatie binnen de argumentatiestructuur.

De keuze van de teksten is willekeurig; beide artikelen verschenen in de periode dat ik met deze onderneming begon en zijn overwegend betogend. Tussen beide is echter wel een verschil. De eerste tekst geeft een oordeel over de nominatie voor de VSB Poëzieprijs en

is daarmee uit zijn aard betrekkelijk hermetisch met één sterk dominante stem, die van de auteur. De tweede tekst behandelt een complexe, internationaal politieke kwestie, die van de reacties op Irans nucleaire plannen, uit zijn aard een momentopname en dus open naar een intertekstueel stelsel waar de tekst in figureert. Dat ik deze tweede tekst niet volledig analyseer heeft geen andere reden dan de lengte ervan.

De keuze voor deze twee teksten geeft geen enkele zekerheid dat alle mogelijke taalvormen waarmee causaliteit kan worden uitgedrukt aan de orde komen en ook niet dat we een valide zicht krijgen op hun verdeling. Toch zullen wel enkele tendensen zichtbaar worden die de basis kunnen zijn voor enkele hypothesen. Het voordeel van het werken met complete teksten is dat vooraf geen enkele systematische inperking is gemaakt, maar vooral dat elk tekstelement wordt geanalyseerd in zijn context en daarmee de invloed van die context op de gekozen representaties geanalyseerd kan worden. Bovendien is elke interpretatieve beslissing te controleren.

Het causaliteitsbegrip dat ik hanteer, ontleen ik aan cognitief semantisch onderzoek. Het gaat hier om een ruim, naïef causaliteitsbegrip zoals wij dit in ons dagelijks leven lijken te hanteren en zoals we dat in onze teksten verwoorden. Verwijzend naar Talmy's force dynamics (1988) stel ik dat er sprake is van een causale relatie wanneer er in de tekst sprake is van enige 'kracht' waarvan door een stem in de tekst wordt gesteld, bevraagd of betwijfeld dat deze invloed uitoefent op een situatie. Door die kracht wordt een situatie bereikt, veranderd of gecontinueerd die zonder de kracht niet zou zijn bereikt, veranderd of gecontinueerd. De bron van de kracht kan van alles zijn: de fysische natuur, menselijk gedrag – al of niet door de wil gestuurd, een maatschappelijke ontwikkeling. De situatie waarop de kracht werkt, vat ik ruim op; ook bijvoorbeeld het tot stand komen van een evaluatie of het wel of juist niet innemen van een standpunt valt eronder.

Ik parafraseer elke veronderstelde causale relatie steeds door middel van de formule:

Dat [beschrijving van de kracht] maakt dat [beschrijving van de eindsituatie].

In combinatie met de originele tekst is het voor de lezer mogelijk om na te gaan of er sprake is van een bereiken, veranderen of continueren en wat de aanvangssituatie is.

In beginsel kijk ik alleen naar causale relaties die zijn gerepresenteerd als een relatie tussen twee zinnen (inclusief relatieve bijzinnen en bijstellingen). Dit is zeker niet de enige manier om causale relaties tekstueel te representeren (vergelijk bijvoorbeeld Stukker 2005 voor *doen en laten*). Een uiting als *Jan komt vroeg thuis omdat zijn vrouw ziek is* kan prima worden geparafraseerd als *De ziekte van zijn vrouw brengt Jan ertoe vroeg thuis te komen*. Incidenteel wijd ik toch een korte beschouwing aan een binnenzinsrelatie, met name wanneer de vraag is of de relatie relevant is voor de argumentatiestructuur.

Een complicatie is dat dikwijls één van de segmenten van een causaal verband, in ieder geval lokaal, impliciet kan blijven. Dit is bijvoorbeeld vaak het geval bij tegenstellingen. *Hij kan wel goed schrijven, maar hij publiceert te snel* stuurt aan op de representatie van een causaal verband: *Dat [hij te snel publiceert] maakt dat [iets negatiefs in de oordeelvorming van de auteur over zijn werk]*, ongeacht of dat negatieve oordeel ook (lokaal) expliciet is verwoord. Zulke causale verbanden hebben steeds een argumentatieve functie en ik neem ze dus in de analyse op.

De tekst van Piet Gerbrandy is, in ieder geval gedeeltelijk, een betogende tekst. Wanneer ik de tekst zorgvuldig en aandachtig lees, heb ik het gevoel dat ik de kern van het betoog wel goed volg. Een korte samenvatting kan zijn: De VSB-prijs dient naar Ghysaert te gaan, want *Kleine lichamen* van Peter Ghysaert is de enige van de vijf genomineerde bundels waarbij je soms verrast overeind gaat zitten. Dit argument wordt nader ondersteund in vijf alinea's, één over elk van de genomineerden. Hier gaan drie alinea's aan vooraf. Die zijn lastiger. De eerste is een betoogje ter onderbouwing van een standpunt dat de vraag hoe je de kwaliteit van poëzie meet, een onzinnige vraag lijkt, maar het niet is. In de tweede alinea staan vier mogelijke criteria voor de verantwoording van een jurykeuze waar verder niet iets mee lijkt te worden gedaan door de schrijver. De derde alinea lijkt vooral een oordeel te bevatten dat de nominaties nauwelijks laten zien dat het in de Nederlandstalige poëzie bruist, gist en knalt, een oordeel dat ook wel door materiaal uit de volgende vijf alinea's onderbouwd lijkt te worden.

Omdat de laatste vijf alinea's een heldere functie binnen het betoog hebben begin ik hiermee. Daarna analyseer ik de beduidend lastiger eerste drie. Aan het begin van alinea 4 is duidelijk dat de genomineerden voor de poëzieprijs besproken gaan worden.

[alinea 4] Roland Jooris (1936) heeft al decennia geleden zijn eigen niche gevormd. Met *Als het dichtklapt* levert hij opnieuw een bundel fijnzinnige miniatures af. Jooris schrijft concies en welluidend, zijn gedichten zijn abstracte etsen die in een paar trefzekere streken een aanwezigheid weten op te roepen. Maar dit is, om het nog voorzichtig uit te drukken, niet origineel: 'de dingen/ zijn zichzelf, ze/ staan voor niets/ dan taal, hun raadsel/ is verheldering die zich/ met dichtheid vult.'

Bevat deze alinea causale relaties? Het criterium is of we moeten aannemen dat de tekst een begrijpend lezer aanstuurt tot het maken van een mentale representatie van een kracht die inwerkt op een situatie. Op zich zijn slechts twee tegengestelde evaluaties verwoord: *het werk is concies en welluidend*, versus *het werk is niet origineel*. Geen verdere indicaties. Toch zal een lezer vanuit de macrostructuur van de tekst wel interpreteren dat de alinea de representatie van een 'kracht' bevat die heeft ingewerkt op een 'situatie', de oordelende auteur. En daarbij loopt het voor Roland Jooris niet goed af. De lezer die dit doorziet zal waarschijnlijk *maar* niet alleen interpreteren als een tegenstelling tussen twee evaluaties, maar als een tegenstelling tussen twee causale relaties (1) en (1').

- (1) Dat [Jooris concies en welluidend schrijft en zijn gedichten abstracte etsen zijn die in een paar trefzekere streken een aanwezigheid weten op te roepen] maakt dat [iets positiefs in de oordeelsvorming van de auteur over Roland Jooris' nominatie].

- (1') Dat [*Als het dichtklapt* niet origineel is] maakt dat [iets negatiefs in de oordeelsvorming van de auteur over Roland Jooris' nominatie].

Kortom, op alinea-niveau vinden we hier een causaal verband waarvan alleen de kracht in de tekst is gerepresenteerd. Dit kan doordat de lezer weet dat de informatie dient ter

ondersteuning van een evaluatief standpunt. Pas later in de tekst (alinea 8) zal dit negatieve oordeel worden geformuleerd. Uiteraard was een expliciete en conventioneel en eenduidig geïndiceerde relatie ook mogelijk geweest. Het eerste verband had als specifiek geïndiceerd epistemisch causaal verband als volgt kunnen worden verwoord:

Maar Jooris dient de prijs niet te krijgen, want je gaat bij *Als het dichtklapt* nooit verrast overeind zitten (alinea 8), want *Als het dichtklapt* is, om het nog voorzichtig uit te drukken, niet origineel: ‘de dingen/ zijn zichzelf, ze/ staan voor niets/ dan taal, hun raadsel/ is verheldering die zich/ met dichtheid vult.’

De volgende alinea gaat over Esther Jansma.

[alinea 5] Esther Jansma (1958), die al eens eerder de VSB-prijs kreeg, heeft met *Alles is nieuw* haar beste bundel tot nu toe geschreven. Als je de titel poëticaal opvat, dekt hij de lading niet, want Jansma gaat door met wat ze al deed. Haar krachtige verzen voeren een gevecht tegen dood en vergetelheid: ‘iemand is dood/ en dood en wel weer gaan leven, wil angstig een kuil uit/ moet en zal omhoog naar de rand waar ik sta.// Zoveel dood manipuleren kan geen mens.’

Ook hier komt eerst een positieve evaluatie. Een hypothese van de lezer over een parallelle tussen de alinea's zou kunnen leiden tot de representatie van een causale relatie analoog aan (1).

- (2) Dat [Esther Jansma (1958) met *Alles is nieuw* haar beste bundel tot nu toe geschreven heeft] maakt dat [iets positiefs over Esther Jansma's nominatie].

Dan volgt, zonder expliciete indicatie van een tegenstelling, het ‘negatieve’ oordeel. Mogelijk construeert de lezer een causale relatie analoog aan relatie (1').

- (2') Dat [de titel (*Alles is nieuw*) poëticaal opgevat de lading niet dekt] maakt dat [iets negatiefs over Esther Jansma's nominatie].

Vervolgens gebruikt de auteur een expliciete, specifieke indicator: *want*.

- (3) Dat [Esther Jansma doorgaat met wat ze al deed] maakt dat [ik meen dat de titel (*Alles is nieuw*) poëticaal opgevat de lading niet dekt].

Ik formuleer hier een epistemisch verband; *want* stuurt de lezer naar die interpretatie. De vraag is of we kunnen verklaren waarom relatie (3) specifiek is geïndiceerd. De situatie die aan de kracht voorafgaat houdt een welhaast polemisch oordeel in; van een dichteres zeggen dat de titel van haar bundel mankementen vertoont is niet niets. De lezer kan dus zeker een argument verwachten en zou geen indicator nodig hebben.

Mogelijk is het zo dat dieper ingebelde argumentatiestappen minder vanuit de tekstuele hoofdstructuur (alinea-indeling, alinea-structuur) geïndiceerd zijn en daarom meer lokale indicatie krijgen. Een andere speculatie kan zijn: hoe evidentier de noodzaak tot argumenteren, hoe meer de stem geneigd is een expliciete argumentatieve indicator te gebruiken. Er zou een relatie kunnen zijn tussen de relevantie – de articulatie van de antagonistische relatie

die de stem voelt – en het gebruik van indicatoren. Dit kan correleren met de diepte van de inbedding. Hoe dieper een argumentatiestap in een argumentatieketen zit, hoe meer dikwijls de kern van het geschilpunt tussen de stem en de (denkbeeldige) antagonist wordt bereikt (vergelijk voor juridische argumentatie Henket & Van den Hoven 1996: 39–65.).

Intrigerend in de relatieve bijzin in zin 1. De relatieve bijzin is geen specifieke indicator voor een causale relatie. Er zijn uitbreidende relatieve bijzinnen die niet duiden op een causaal verband: *Giovanni, die uit Italië komt, ken ik al heel lang*. En er zijn beperkende relatieve bijzinnen bij een predikaat te bedenken die niet duiden op een causaliteit: *Giovanni is een Italiaan die ik al heel lang ken*. Maar het lijkt wel heel regelmatig voor te komen dat de relatieve bijzin causaal geïnterpreteerd moet worden. Er lijkt een preferentie dit te doen. *Giovanni, die uit Italië komt, rijdt niet graag auto* en *Giovanni is een Italiaan die niet graag auto rijdt* lijken beide aan te sturen op een interpretatie die verbazing uitdrukt. We kunnen zonder probleem *toch* invoegen: *Giovanni, die uit Italië komt, rijdt toch niet graag auto* en *Giovanni is een Italiaan die toch niet graag auto rijdt*. Dit duidt op een polyfone causaliteit: *Dat [Giovanni een Italiaan is] maak dat [je verwacht dat hij graag auto rijdt]* en *Dat [Giovanni een Italiaan is] maakt dat [het verbazend is dat hij niet graag auto rijdt]*.

Dit alles maakt dat de lezer een causale relatie kan lezen:

- (4) *Dat [Esther Jansma al eens eerder de VSB-prijs kreeg] maakt dat [iets positiefs?/ negatiefs? over haar nominatie].*

Deze relatie wordt echter nergens in het betoog opgepakt en geconcretiseerd.

[alinea 6] Martin Reints (1950) stond erom bekend dat hij bijna nooit iets publiceerde, maar reeds vijf jaar na zijn vorige bundel verscheen in 2005 *Ballade van de winstwaarschuwing*. De verhoging van de productie heeft de poëzie geen goed gedaan. Reints is een meester in het laten gebeuren van bijna niets. Zijn beste gedichten zijn nauwkeurige afdwalingen die het vermogen hebben de lezer mee te voeren en helemaal leeg te maken, maar in deze bundel lukt dat slechts een enkele keer: ‘De gedachten gaan hun gang,/ maar niet hun eigen gang// zoals een grasmaaier die voor je uit gaat/ als je erachteraan loopt.’ En: ‘Aandacht volgt op ontspanning/ zoals de nacht volgt op de dag.’

De opening van deze alinea vormt een goed voorbeeld van de complexe verhouding tussen causale relaties en de taalhandeling argumenteren. Het *maar* in de eerste zin is een polyfoon element dat een causale relatie oproept:

- (5) *Dat [Martin Reints erom bekend staat dat hij bijna nooit iets publiceert] maakt dat [je niet reeds vijf jaar na zijn vorige bundel de volgende verwacht = dat het in 2005 verschijnen van *Ballade van de winstwaarschuwing* een verhoging van de productie is].*

De relatie is dus argumentatief relevant voor het standpunt dat er sprake is van een verhoogde productie. Dan volgt de opvallende binnenzinsrelatie:

- (6) *Dat [de productie verhoogd is] maakt dat [de poëzie minder goed is].*

Dit binnenzinsverband laat zich makkelijk als tussenzinsverband herschrijven: *Doordat de productie is verhoogd, is de poëzie minder goed geworden*. Hier is geen sprake van argumentatie. Het zou een wel uiterst discutabel argument zijn. Als verklaring voor een als onbestreden aangenomen constatering dat de poëzie van mindere kwaliteit is, voldoet het wel (informatieve taalhandeling). Mogelijk is dit de verklaring voor de binnenzinspresentatie. De argumentatie voor de negatieve evaluatie die volgens Gebrandy is ontstaan onder de kracht van de verhoogde productie volgt later. Eerst volgt er weer een positieve kwalificatie die kan leiden tot een relatie parallel aan (1):

- (7) Dat [zijn beste gedichten nauwkeurige afdwalingen zijn die het vermogen hebben de lezer mee te voeren en helemaal leeg te maken] maakt dat [iets positiefs over Martin Reints' nominatie].

Het *maar* dat er direct op volgt leidt tot:

- (7') Dat [het in deze bundel slechts een enkele keer lukt (om de lezer mee te voeren en helemaal leeg te maken] maakt dat [zijn poëzie er niet op vooruit is gegaan].

De structuur is identiek aan die in alinea 4. Martin Reints afgeserveerd.

[alinea 7] Mark Boog (1970) heeft in korte tijd een prominente plaats in de Nederlandse letteren veroverd. In drie romans en vier dichtbundels tracht hij met uitzichtloos cynisme alles van waarde kapot te maken. Zijn werk is een harde lofzang op de zinloosheid. In *Luid overigens de noodklok* (2003) leek hij het pad van het experiment op te gaan, de poëzie werd opener en meerduidiger. De encyclopedie van de grote woorden is wat dat betreft een stap terug. In het alfabetisch opgezette boek worden alle Grote Woorden genadeloos en welbespraakt ontmanteld, maar dat wordt na enige bladzijden toch tamelijk voorspelbaar, vooral omdat het vrijwel steeds om allegorieën gaat. Lijden: 'Het goede nieuws:/ de lijdenskelk heeft geen bodem./ Het drinkgelag,/ dat weliswaar zijn zin verloren heeft,/ kan doorgaan tot de kleinste uren.'

De alinea zal onmiddellijk als parallel gestructureerd worden herkend. De schrijver kan er dus wel op vertrouwen dat de lezer een causale relatie verwacht als element van een argumentatie voor een zeker positief oordeel, gevolgd door materiaal ter ondersteuning van een mogelijk negatief oordeel. Toch gaat het hier anders. Eerst komt relatie (8) slechts 'geïndiceerd' door de komma.

- (8) Dat [in *Luid overigens de noodklok* Mark Boogs poëzie opener en meerduidiger werd] maakt dat [hij het in *Luid overigens de noodklok* het pad van het experiment leek op te gaan]

De minimale indicatie is opmerkelijk. Niet alleen wijkt de schrijver af van zijn 'standaardvorm', maar het gaat hier ook nog om een argumentatie op basis van een teken. Althans, me dunkt dat onderliggend het inhoudelijke causale verband is:

- (8') Dat [Mark Boog het pad van het experiment op ging] maakt dat [zijn poëzie opener en meerduidiger werd].

De schrijver had hier wellicht ook kunnen formuleren:

(Waarschijnlijk) doordat hij in *Luid overigens de noodklok* (2003) het pad van het experiment op ging werd de poëzie opener en meerduidiger.

Een verklaring voor het ontbreken van een specifieke indicator zou kunnen zijn dat het toeschrijven van het experiment aan Boog voor goed begrip van de tekst niet van belang is. Wat verandert er aan de tekst wanneer er zou hebben gestaan:

In *Luid overigens de noodklok* (2003) werd de poëzie opener en meerduidiger. De encyclopedie van de grote woorden is wat dat betreft een stap terug.

Dit argumentatieve element is niet relevant voor de hoofdlijn van het betoog en hoeft door de lezer niet heel specifiek mentaal gerepresenteerd te worden. Dit zou in lijn zijn met de speculatie bij relatie (3) dat het een combinatie van relevantie en inbedding is die inspireert om de argumentatieve gebondenheid expliciet te indiceren.

De schrijver evalueert Boogs keuze voor het experiment positief. Dan volgt (*een stap terug*) een negatief oordeel dat ondersteuning behoeft. Maar die komt niet direkt. Er komt nog een kracht die leidt tot iets positiefs, nu weer analoog aan (1):

- (9) Dat [alle Grote Woorden genadeloos en welbespraakt ontmanteld worden] maakt dat [iets positiefs].

Indicatie is het onmiddellijk volgende polyfoon element *maar*. Dit 'plusje' komt dus voort uit min (*een stap terug*) maal min (*maar*). Pas dan komt dan het verwachte argument voor het expliciete negatieve oordeel.

- (9') Dat [het genadeloos en welbespraakt ontmantelen na enige bladzijden tamelijk voorspelbaar wordt] maakt dat [De encyclopedie van de grote woorden ten opzichte van *Luid overigens de noodklok* een stap terug is].

De indicatie is als gezegd *maar*. Deze indicator lijkt verklaarbaar, ook al representeert de causale relatie een argumentatiestap die direct het eindstandpunt van de alinea ondersteunt en zelf nog nader ondersteund wordt. Het complexe plus-min-plus-min spel noopt de schrijver om de lezer te begeleiden, ook omdat het situatiesegment op enige afstand is gerepresenteerd. Dat wordt wel duidelijk wanneer ik deze 'richtingaanwijzers' uit de tekst verwijder.

In *Luid overigens de noodklok* (2003) leek hij het pad van het experiment op te gaan, de poëzie werd opener en meerduidiger. In de *encyclopedie van de grote woorden* worden alle Grote Woorden genadeloos en welbespraakt ontmanteld. Dat wordt na enige bladzijden tamelijk voorspelbaar.

Relatie (9') wordt ondersteund door (10):

- (10) Dat [het vrijwel steeds om allegorieën gaat] maakt dat [het genadeloos en welbespraakt ontmantelen na enige bladzijden tamelijk voorspelbaar wordt].

Opvallend is hier *vooral*. Dit is een regelmatig voorkomende tekstvorm (later zien we nog *al is het alleen* en *de voornaamste reden is*). De auteur houdt nog een onbekend aantal causale relaties 'in de pocket', krachten die leiden tot het negatieve oordeel van de voorspelbaarheid, maar waarvan we de inhoud niet te weten komen.

Ook hier een specifieke indicatie: *omdat*. De argumentatiestap is vanuit de ontwikkelde parallellie wel sterk voorspelbaar, en er is een voorafgaand, de oppositie zoekend standpunt. De lezer heeft hier de indicatie dus niet nodig. Maar (10) is wel ondergeschikt, het eindpunt van een keten; de voorspelbaarheid van Boogs werk is een substandpunt dat het al eerder geformuleerde negatieve oordeel ondersteunt.

De slotalinea stemt een theoreticus van de causale indicaties dankbaar. Precies zoals men mag verwachten, zeker bij een 'ronde' en hermetische tekst als deze, is de plaatsing in de tekst voldoende indicatie voor al verwachte relaties, vrijwel zonder enige dwingende indicerende tekstvorm in de alinea zelf.

[alinea 8] De enige van de vijf bundels waarbij je soms verrast recht overeind gaat zitten, is *Kleine lichamen* van Peter Ghyssaert (1966). De bundel vertoont een geleidelijke ontwikkeling van 'gewone' gedichten naar prozagedichten en is beeldend, vaak geestig en op een lichtvoetige manier verwarrend: 'Wij wensen hem nog vele gelukkige jaren met zijn/ gouden handdruk, die hem nooit meer los zal laten.' En: 'Uw kleine zuster/ hilde als een wolf toen haar een tand getrokken/ werd, maar wij houden nog van haar.' De VSB-prijs dient naar Ghyssaert te gaan.

Eerst de relatie:

- (11) Dat [de bundel *Kleine lichamen* van Peter Ghyssaert een geleidelijke ontwikkeling van 'gewone' gedichten naar prozagedichten vertoont en beeldend, vaak geestig en op een lichtvoetige manier verwarrend is] maakt dat [je soms verrast overeind gaat zitten].

De enige 'indicatie' is hier de punt, samen met de bijzin ingeleid door *waarbij*. Maar dit is uiteraard niet de sluitsteen. Cruciaal is de inzet van de alinea: *De enige van de vijf bundels*. Dit bevestigt met terugwerkende kracht de negatieve aspecten van de andere vier bundels.

- (1') Dat [*Als het dichtklapt* niet origineel is] maakt dat [je bij Roland Jooris nooit verrast overeind gaat zitten].
 (2') Dat [de titel (*Alles is nieuw*) poëticaal opgevat de lading niet dekt] maakt dat [je bij Esther Jansma nooit verrast overeind gaat zitten].
 (7') Dat [het in deze bundel slechts een enkele keer lukt (om de lezer mee te voeren en helemaal leeg te maken)] maakt dat [zijn poëzie er niet op vooruit is gegaan ≈ je bij Martin Reints nooit verrast overeind gaat zitten].

- (9') Dat [het genadeloos en welbespraakt ontmantelen na enige bladzijden tamelijk voorspelbaar wordt] maakt dat [De encyclopedie van de grote woorden ten opzichte van *Luid overigens de noodklok* een stap terug is $\approx$ je bij Mark Boog nooit verrast overeind gaat zitten].

Bij relatie (7') en (9') smokkel ik een beetje. We kunnen hier ook een aparte stap onderscheiden. Ik doe dat niet omdat het een argumentatiestap zou zijn van het ene globale oordeel naar het andere. Zulke parafrasen van segmenten uit een causale relatie komen regelmatig voor. Kort weergegeven leidt de openingszin van deze alinea dus tot de relatie:

- (12) Dat [(1') en (2') en (7') en (9') en (11)] maakt dat [de bundel *Kleine lichamen* van Peter Ghyssaert de enige bundel van de vijf is waarbij je soms verast overeind gaat zitten].

Dit plaatst de slotzin, verder zonder indicatie, in een causale relatie:

- (13) Dat [de bundel *Kleine lichamen* van Peter Ghyssaert de enige bundel van de vijf is waarbij je soms verast overeind gaat zitten] maakt dat [de VSB-prijs naar Peter Ghyssaert dient te gaan].

Na deze eerste dertien relaties– over een aantal details valt zeker te twisten – ontstaat het volgende beeld. We zien een coherente pro-argumentatie met tien argumentatiestappen. In schema:

Standpunt: De VSB-prijs dient naar Peter Ghyssaert te gaan.

Argument 1: De bundel *Kleine lichamen* van Peter Ghyssaert is de enige bundel van de vijf waarbij je soms verast overeind gaat zitten. (13)

Argument 1.1a : Je gaat bij de bundel *Kleine lichamen* van Peter Ghyssaert soms verrast overeind zitten. (12)

Argument 1.1a.1 : De bundel *Kleine lichamen* van Peter Ghyssaert vertoont een geleidelijke ontwikkeling van 'gewone' gedichten naar prozagedichten en is beeldend, vaak geestig en op een lichtvoetige manier verwarrend. (11)

Argument 1.1b : Je gaat bij Roland Jooris nooit verrast overeind zitten. (12)

Argument 1.1b.1 : *Als het dichtklapt* is niet origineel. (1')

Argument 1.1c: Je gaat bij Esther Jansma nooit verrast overeind zitten. (12)

Argument 1.1c.1: De titel (*Alles is nieuw*) poëticaal opgevat dekt de lading niet. (2')

Argument 1.1c.1.1: Esther Jansma gaat door met wat ze al deed. (3)

Argument 1.1d: Martin Reints' poëzie is er niet op vooruit gegaan $\approx$ je gaat bij Martin Reints nooit verrast overeind zitten. (12)

Argument 1.1d.1: Het lukt in deze bundel slechts een enkele keer om de lezer mee te voeren en helemaal leeg te maken. (7')

Argument 1.1e: De encyclopedie van de grote woorden is ten opzichte van *Luid overigens de noodklok* een stap terug $\approx$ je gaat bij Mark Boog nooit verrast overeind zitten. (12)

Argument 1.1e.1: Het genadeloos en welbespraakt ontmantelen wordt na enige bladzijden tamelijk voorspelbaar. (9’)
Argument1.1e.1.1: Het gaat vrijwel steeds om allegorieën. (10)

Wanneer ik de balans opmaak van deze dertien causale relaties, uitgesplitst naar diepte van inbedding in de argumentatie, richting en indicatie ziet het er als volgt uit:

hoofdargument				eenmaal ingebed				tweemaal ingebed				dieper ingebed			
S ← K		K → S		S ← K		K → S		S ← K		K → S		S ← K		K → S	
imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp
		13				12★		11		2'★	1'★			3	
										↔	↔			10	
											7'★				
											↔				
											9'★				
											↔				

Van de negen relaties die deel uitmaken van de argumentatieve kern zijn er vijf (*) waarvan een segment lokaal impliciet is. De andere is de slotconclusie. Van de geïndiceerde relaties gaat het driemaal om een tegenstelling (↔). De andere indicatoren zijn *want* en *omdat*.

Vier relaties vallen buiten de argumentatieve hoofdstructuur (4, 5, 6, 8). Eenmaal een *relatieve bijzin* (4), argumentatieve functie blijft onbepaald. Eenmaal een gemarkeerde *tegenstelling* (5), argumentatief relevant maar niet in de hoofdstructuur. Eenmaal een binnenzins relatie, geïndiceerd door een werkwoord, als informatieve taalhandeling (6). En eenmaal een ongemarkeerde, achterwaartse argumentatieve relatie buiten de hoofdstructuur (8).

‘Waar is de bruisende, gistende, knallende poëzie?’ (deel 1)

De openingsalinea’s van het artikel zijn gecompliceerder, vooral de eerste.

[alinea 1] Hoe meet je de kwaliteit van poëzie? Dat lijkt een onzinnige vraag, omdat meten een exacte bezigheid is die zich moeilijk laat verenigen met iets ongrijpbaars als een gedicht. De kwaliteit van poëzie wordt bepaald door de smaak van de lezers, en over smaken twist men nu eenmaal met weinig vrucht. Vandaar dat vrijwel iedere dichter – of er moet wel iets heel raars met hem aan de hand zijn – vroeg of laat in de prijzen valt, zodat hij ten minste één keer in zijn leven de illusie mag koesteren de grootste te zijn. Maar de VSB Poëzieprijs is niet zomaar een prijs, al is het alleen omdat de laureaat met bakken vol geld (25 duizend euro) naar huis gaat. Waarde wordt in onze samenleving immers uitgedrukt in geld. Op de jury die één dichter mag verrijken, rust een speciale verantwoordelijkheid. Hoe verantwoord je zo’n keuze?

De tweede zin is complex. Er is een kracht die zaken verenigt, maar die kracht schiet te kort wanneer het om het verenigen van de klassen van *exacte bezigheden* en *ongrijpbare dingen* gaat. En laat nu meten in de ene klasse vallen en een gedicht in de andere. Die omstandigheid

vormt daarmee de kracht die leidt tot hun onverenigbaarheid. Dit in de vorm van een chiasme gepresenteerd causaal stelsel laat zich als drie relaties uitschrijven.

- (14) Dat [meten zich moeilijk laat verenigen met een gedicht] maakt dat ["Hoe meet je de kwaliteit van poëzie?" een onzinnige vraag lijkt].
- (15a) Dat [meten een exacte bezigheid is] maakt dat [meten zich moeilijk laat verenigen met iets ongrijpbaars].
- (15b) Dat [meten zich moeilijk laat verenigen met iets ongrijpbaars en een gedicht iets ongrijpbaars is] maakt dat [meten zich moeilijk laat verenigen met een gedicht].

De kracht in (14) is de moeilijke verenigbaarheid van twee concepten, *meten* en een *gedicht*. De schrijver presenteert dit als een feit. Deze kracht roept de schijnbare gelding van een interpretatief oordeel in het leven. De relatie is expliciet gemarkeerd door middel van het connectief *omdat*.

De schrijver fundeert de moeilijke verenigbaarheid door middel van relatie (15). De passage kan eenvoudig heel specifiek epistemisch geparafraseerd worden:

"Hoe meet je de kwaliteit van poëzie?" lijkt een onzinnige vraag, want een gedicht is iets ongrijpbaars is en meten zich moeilijk laat verenigen met iets ongrijpbaars want meten is een exacte bezigheid.

Is er hier sprake van conventionele causale indicatoren? De relatieve bijzin is eerder aan de orde geweest (relatie 4). De taalvorm *iets [KWALITEIT] als [N]* lijkt een specifieke indicatie om een algemener causaliteit als kracht in te roepen voor een specifieke situatie.

Een belangrijke vraag voor de cognitieve semantiek is welk betekenisverschil er is, dat wil zeggen welk verschil in aansturing van de mentale representatie van de aandachtige lezer er is, tussen de formulering in deze tekst en de expliciete versie. Intuïtief en schetsmatig lijkt dit duidelijk. De laatste formulering modelleert de constructie veel meer inderdaad als twee relaties (15a) en (15b), terwijl de eerste aanstuurt op een geïntegreerd geheel (15). Om dit nauwgezet uit te werken in termen van cognitieve processen is een andere kwestie.

De volgende relatie is:

- (16) Dat [de kwaliteit van poëzie bepaald wordt door de smaak van de lezers] en [men over smaak nu eenmaal met weinig vrucht twist] maakt dat [vrijwel iedere dichter vroeg of laat in de prijzen valt].

Deze inhoudelijke causale relatie is expliciet gemarkeerd door *vandaar*⁵. Het is inzichtgevend om deze complexe causaliteit enigszins dieper te analyseren. Wat is de minimale structuur met de twee feitelijkheden als kracht die de een na de andere dichter de prijzenpot in doet duikelen? Want dat is de causale metafoor hier. Ik kan de eerste uiting zakelijk parafraseren als: *de esthetische oordelen van lezer bepalen het kwaliteitsoordeel over poëzie*, de tweede als *debatteren*

leidt niet tot uniformering van uiteenlopende esthetische oordelen. Een begrijpend lezer moet dus op enigerlei wijze de volgende structuur completeren:

Standpunt: Vrijwel *elke* dichter valt vroeg of laat in de prijzen.

Argument 1a: Een hoog kwaliteitsoordeel over de poëzie maakt dat een dichter in de prijzen valt.

Argument 1b: Elke dichter krijgt vroeg of laat een hoog kwaliteitsoordeel over zijn poëzie.

Argument 1b.1a: *De esthetische oordelen van lezer bepalen het kwaliteitsoordeel over poëzie.*

Argument 1b.1b: De esthetische oordelen van lezers verschillen [bestrijken de gehele range]

Argument 1b.1b.1a: *Debatteren leidt niet tot [enige] uniformering van uiteenlopende esthetische oordelen.*

Argument 1b.1b.1b: De esthetische oordelen van lezers verschillen initieel [bestrijken de gehele range].

Deze analyse laat weer zien hoe complex de verhouding kan zijn tussen tekstueel op enigerlei wijze gerepresenteerde causale relaties en de (eveneens op enigerlei wijze mentaal te representeren) betoogstructuur.

De volgende relatie is:

- (17) Dat [er iets heel raars met een dichter aan de hand is] maakt dat [hij noch vroeg noch laat in de prijzen valt].

De indicatie is hier *of*. Dit *of* indiceert hier een uitzondering op relatie (16), dus een causale relatie. Een pendant met een ‘hard core’ causale indicatie is: “We hebben gewonnen doordat Jan zo goed speelde, of het is mazzel geweest.”. *Of* in deze specifieke positie is naar mijn mening een eenduidige indicator van een causale relatie.

- (18) Dat [vrijwel iedere dichter vroeg of laat in de prijzen valt] maakt dat [hij ten minste één keer in zijn leven de illusie mag koesteren de grootste te zijn].

Indicatie van dit causaal verband is: *zodat*. Elders heb ik gepoogd aan te tonen dat dit connectief een bijzonder – zij het niet uniek – betekeniselement heeft, namelijk dat de causaliteit buiten het wilsbereik ligt van de primaire participant (Van den Hoven 1997). Relatie (18) is hiervan een illustratie; het is geen verdienste van de dichter dat hij deze illusie mag koesteren, het overkomt hem.

Nu volgt er in de tekst een tegenstelling, geïndiceerd door *Maar*. Pas wanneer duidelijk wordt wat de tegengestelde elementen zijn, zal de begrijpend lezer uit het voorgaande nog een causale relatie moeten infereren, zoals vaak bij een tegenstelling met één impliciet segment:

- (19) Dat [vrijwel iedere dichter ten minste één keer in zijn leven de illusie mag koesteren de grootste te zijn] maakt dat [op de jury geen speciale verantwoordelijkheid rust (om de keuze te verantwoorden)].

Dit blijkt namelijk de tegenstelling met de volgende reeks van drie causaliteiten.

- (20) Dat [de laureaat met bakken vol geld (25.000 euro) naar huis gaat] maakt dat [de VSB-poëzieprijs niet zomaar een prijs is].

Indicatie: *omdat*. Opvallend is dat zo'n nietszeggende situatie (*niet zomaar een prijs*) expliciet wordt verbonden met een wel heel specifieke kracht (*25.000 euro*). De frase is ook interessant door *al is het alleen*. Dus niet alleen (20), maar ook nog allerlei andere krachten maken dat de VSB-poëzieprijs niet zomaar een prijs is. Er lijken hier een (onbepaald) aantal causale relaties expliciet geïndiceerd te worden. Op hetzelfde moment geeft *al is het alleen* echter nog een andere indicatie, namelijk dat deze andere relaties volgens de auteur niet relevant zijn. De auteur lost dit op door relatie (21).

- (21) Dat [de waarde in onze samenleving uitgedrukt wordt in geld] maakt dat [(20)].

Indicatie: *immers*. (21) is in termen van Toulmin een backing en is in termen van causaliteit de kracht die het verband in (20) als geheel valideert. Daarmee vormen (20) en (21) een complex, specifiek geïndiceerd door *omdat* en *immers*, wederom aan het eind van een keten. Relatie (21) maakt duidelijk dat we (20) moeten lezen als:

- (20') Dat [de laureaat met bakken vol geld (25.000 euro) naar huis gaat] maakt dat [de VSB-poëzieprijs een letterlijk heel waardevolle prijs is].

Dan volgt (22):

- (22) Dat [de VSB-poëzieprijs een letterlijk heel waardevolle prijs is] en [de jury één dichter mag verrijken] maakt dat [op de jury een speciale verantwoordelijkheid rust (om de keuze te verantwoorden)].

Een deel van de 'kracht' is hier geïndiceerd door een relatieve bijzin. Maar merk het verschil op met relatie (15a). Waar in relatie (15a) de relatieve bijzin het causaal gevolg indiceert, dat voortvloeit uit de kwalificatie *exacte bezigheid*, drukt hier de bijzin datgene uit dat de jury tot een causale kracht maakt.

- (15a) (in de tekst) Meten is een exacte bezigheid die zich moeilijk laat verenigen met iets ongrijpbaars.
(variant) Meten – omdat het een exacte bezigheid is – laat zich moeilijk verenigen met iets ongrijpbaars.

- (22) (in de tekst) Op de jury die één dichter mag verwijderen, rust een speciale verantwoordelijkheid.
 (variant?) De jury – omdat deze één dichter mag verrijken – heeft een speciale verantwoordelijkheid.

Relatieve bijzinnen, en andere vormen van apposities, kunnen onmiskenbaar een (zwak) indicerende causale indicatie hebben. Maar deze lijkt niet ‘rechtstreeks’. Primair kwalificeren ze een naamwoord. Dit naamwoord kan in een argument-positie staan (relatie (22)) en dan kan de appositie aanduiden dat dit argument vanuit deze kwalificatie tot kracht in een causale relatie wordt, of dit naamwoord kan in een predicaat-positie staan (relatie (15a)) en dan kan de appositie aanduiden dat de predicatering verbonden is met een causaal gevolg.

De laatste in de tekst gepresenteerde relatie van deze alinea is:

- (23) Dat [op de jury een speciale verantwoordelijkheid rust (om de keuze te verantwoorden)] maakt dat [de vraag relevant is hoe zo’n keuze te verantwoorden].

Deze relatie is ongemarkeerd terwijl het tweede deel daadwerkelijk als vraag is verwoord. Dit is een voorbeeld van een causale relatie die Sweetser *pragmatisch* zou noemen. De ‘kracht’ maakt dat één van de geslaagdheidsvoorwaarden van de taalhandeling, in casu die van de relevantie, is vervuld.

Ten slotte zal de lezer mogelijk nog een impliciete relatie representeren om een coherent verband te leggen met de opening van de alinea. De vraag naar het meten van de kwaliteit van poëzie kan dan wel een onzinnige vraag lijken vanuit bepaald perspectief, vanuit het perspectief van de noodzaak tot verantwoording is hij dat geenszins.

- (24) Dat [de vraag relevant is hoe zo’n keuze te verantwoorden] maakt dat [“Hoe meet je de kwaliteit van poëzie?” geen onzinnige vraag is].

In schema ziet dit nog vrij coherente betoog er als volgt uit:

Standpunt: “Hoe meet je de kwaliteit van poëzie?” lijkt een onzinnige vraag.

Argument 1: Meten zich moeilijk laat verenigen met een gedicht. (14)

Argument 1.1a: een gedicht is iets ongrijpbaars. (15b)

Argument 1.1b: Meten laat zich moeilijk verenigen met iets ongrijpbaars. (15b)

Argument 1.1b.1: Meten is een exacte bezigheid. (15a)

Standpunt: Op de jury rust geen speciale verantwoordelijkheid (om de keuze te verantwoorden).

Argument 1: Vrijwel iedere dichter mag ten minste één keer in zijn leven de illusie koesteren de grootste te zijn. (19)

Argument 1.1: Vrijwel iedere dichter valt vroeg of laat in de prijzen. (18)

Argument 1.1.1a: De kwaliteit van poëzie wordt bepaald door de smaak van de lezers. (16)

Argument 1.1.1b: Men twist over smaak nu eenmaal met weinig vrucht. (16)

Standpunt: “Hoe meet je de kwaliteit van poëzie?” is geen onzinnige vraag.

Argument 1: De vraag is relevant hoe zo’n keuze te verantwoorden. (24)

Argument 1.1: Op de jury rust een speciale verantwoordelijkheid (om de keuze te verantwoorden). (23)

Argument 1.1.1a: De jury mag één dichter verrijken. (22)

Argument 1.1.1b: De VSB-poëzieprijs is een letterlijk heel waardevolle prijs. (22)

Argument 1.1.1b.1a: De laureaat gaat met bakken vol geld (25.000 euro) naar huis. (20)

Argument 1.1.1b.1b: De waarde in onze samenleving wordt uitgedrukt in geld. (21)

De fragmentatie van de tekst is in de alinea’s 2 en 3 nog sterker. De tweede alinea luidt:

[alinea 2] Er vallen verschillende criteria te bedenken. Bijvoorbeeld: voegt deze bundel iets toe aan de Nederlandse poëzie? Of: getuigt deze bundel van een diep inzicht in de wereld en de menselijke ziel? Of: is de bundel een wonder van techniek? En hoewel het hier geen oeuvreprijs betreft, is de verleiding groot ook de reputatie van de dichter in aanmerking te nemen.

De eerste paar zinnen kunnen dienen om nogmaals te verhelderen wanneer en waarom ik een relatie aanneem. De tekst spreekt over *criteria*. Inherent aan dit concept is een causale relatie. Voldoen aan een criterium leidt tot het één, niet voldoen tot het ander. Elk van de voorbeelden, zo moeten we aannemen, kan op enige wijze resulteren in de representatie van een causale relatie zonder dat daar nog enige verdere indicatie voor nodig is. Toch meen ik dat er hier onvoldoende reden is om aan te nemen dat een begrijpende lezer deze relaties mentaal moet representeren om tot een goed begrip van de tekst te komen. De auteur gebruikt de causale relaties niet in zijn uiteenzetting. Dit zou wel het geval zijn geweest wanneer bijvoorbeeld de tekst zou hebben geluid:

Er vallen verschillende criteria te bedenken. Het eerste criterium dat ik ga hanteren is: voegt deze bundel iets toe aan de Nederlandse poëzie? Het tweede: getuigt deze bundel van een diep inzicht in de wereld en de menselijke ziel? Het derde: is de bundel een wonder van techniek?

Duidelijk is dus dat ook concepten als *criterium*, *reden*, *oorzaak*, et cetera de tekstuele aanwijzing voor de representatie van een causale relatie kunnen zijn. De bovenstaande passage kan eenvoudig worden geparafraseerd met gebruik van tekstvormen die in het coherentieonderzoek als prototypisch voor het causale verband worden gezien:

Een bundel kan hoog worden gewaardeerd omdat deze iets toevoegt aan de Nederlandse poëzie. Of omdat de bundel getuigt van een diep inzicht in de wereld en de menselijke ziel. Of omdat deze een wonder van techniek is.

Een verschil tussen zulke indicatoren als *omdat* en een ‘indicator’ als *criterium* is mogelijk dat de laatste ook gebruikt kan worden wanneer de geïmpliceerde causale relatie niet noodzakelijk is om een coherente representatie te vormen.

In alinea 2 lijkt een argumentatief relevante causale relatie:

- (25) Dat [een prijs een oeuvreprijs is] maakt dat [de reputatie van de dichter een criterium is om de keuze te verantwoorden].

Deze relatie is een presuppositie, geïndiceerd door *hoevel*. De taalvorm indiceert een polyfoon moment met een causale relatie die wordt ‘overruled’. Hier is de polyfonie complex doordat er ook nog sprake is van een negatie. De lezer zou ook kunnen representeren dat de auteur kennelijk meent dat de ‘standaardcausaliteit’ is:

- (25') Dat [een prijs geen oeuvreprijs is] maakt dat [de reputatie van de dichter geen criterium is om de keuze te verantwoorden].

Dialectisch bezien maakt relatie (25) in zoverre deel uit van een argumentatie dat de schrijver een standpunt overweegt, zich realiseert dat een antagonist een tegenargument naar voren kan brengen, dit tegenargument erkent, maar zonder verdere pro-argumenten zijn standpunt niet intrekt.

De laatste alinea van de expositie luidt:

[alinea 3] Deze jury kiest niet voor avontuur. Dat hoeft ook niet, misschien is schoonheid belangrijker dan vernieuwing. Als recensent word ik geacht nu met namen te komen van dichters die gepasseerd zijn, en dat zijn er natuurlijk altijd meer dan er genomineerd werden. Vervang één lid van de jury door iemand anders, en er komt een totaal ander lijstje uit. Toch mis ik Erik Harmens, Albertina Soepboer en Ilja Leonard Pfeijffer. Hoe goed de genomineerde bundels ook zijn, ze laten nauwelijks zien dat het in de Nederlandstalige poëzie bruist, gist en knalt.

In relatie (26) is de werkwoordsvorm *hoeft (niet)* de sterkste aanwijzing dat dit deel van de uiting een situatie beschrijft die een verantwoording behoeft.

- (26) Dat [schoonheid misschien belangrijker is dan vernieuwing] maakt dat [deze jury niet hoeft te kiezen voor avontuur].

De indicatie voor (27) is *als*, net als in relatie (15b): *iets ongrijpbaars als een gedicht*.

- (27) Dat [ik recensent ben] maakt dat [ik geacht word nu met namen te komen van dichters die gepasseerd zijn].

Maar nu is de relatie omgekeerd. Niet *een recensent als ik*, maar *ik als recensent*. Dus niet *iets ongrijpbaars als een gedicht* maar *een gedicht als iets ongrijpbaars*. Kennelijk is de verhouding van de leden bepalend (generiek versus specifiek), niet de volgorde.

Men zou geneigd kunnen zijn de volgende uiting, vervang één lid van de jury door iemand anders, en er komt een totaal ander lijstje uit, als een causale relatie te lezen. Maar dit is niet juist, het betreft een counterfactual. Er staat niet: *Dat [je één lid van de jury vervangt door een ander] maakt dat [er een totaal ander lijstje uit komt]*. De uiting als geheel moet echter wel worden geïnterpreteerd als een causale kracht. De auteur vervolgt immers met een indicator van polyfonie (*Toch*). De lezer moet hier dus wel een relatie representeren:

- (28) Dat [één lid van de jury vervangen door iemand anders een totaal ander lijstje oplevert] maakt dat [? het onzinnig is van (ten onrechte) gepasseerde dichters te spreken].

Aan het slot van een alinea zien we opnieuw een ongemarkeerde relatie:

- (29) Dat [de (goede) genomineerde bundels nauwelijks laten zien dat het in de Nederlandstalige poëzie bruist, gist en knalt] maakt dat [ik Erik Jan Harmens, Albertina Soepboer en Ilja Leonard Pfeijffer mis].

In dit voorbeeld zien we de consequentie van de ongemarkeerdheid; men zou zelfs kunnen betogen dat de causaliteit hier omgekeerd is. De relatie wordt dan als een epistemische causaliteit gelezen (tekenrelatie).

Ten slotte nog moeten we wel aannemen – en naar het schijnt heeft de maker van de kop boven het artikel dit gedaan – dat de lezer die streeft naar coherentie als relatie representeert:

- (30) Dat [de hierop volgende oordelen over de genomineerden] maakt dat [de (goede) genomineerde bundels nauwelijks laten zien dat het in de Nederlandstalige poëzie bruist, gist en knalt].

In alinea 2 en 3 vinden we dus zes relaties, behoudens de laatste alle ‘los zand’. De drie openingsalinea’s in schema geven het volgende beeld:

hoofdargument				eenmaal ingebed				tweemaal ingebed				dieper ingebed			
S ← K		K → S		S ← K		K → S		S ← K		K → S		S ← K		K → S	
imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp
30*	14	19				23	15b*			15a		20			
	24						18			16		21			
	↔*									22					

Relatie (22) komt tweemaal voor omdat er sprake is van nevenschikking waarvan de leden ver uiteen staan. Bij de relaties (15b), (24) en (30) is een element impliciet. Van de expliciet geïndiceerde relaties is (24) geïndiceerd door een tegenstelling. De overige indicatoren zijn omdat (14), *relatieve bijzin* (15a), *als* (15b), *vandaar* (16), *zodat* (18), *omdat* (20), *immers* (21), *relatieve bijzin* (22).

Zes relaties vallen buiten de argumentatieve hoofdstructuur. Relatie (17) is een ironisch voorbehoud. De relatie is een tegenstelling met één impliciet element, voorwaarts, geïndiceerd door *of*. Relatie (25) is expliciet voorwaarts, gebaseerd op een *tegenstelling*. Relatie (26) is impliciet achterwaarts. Relatie (27) expliciet voorwaarts, *als*. Relatie (28) expliciet voorwaarts, gebaseerd op een *tegenstelling* met een impliciet element. En (29) is impliciet achterwaarts.

De eerste vijf alinea's van 'De week van Mahmouds bom'

Deze tekst is veel sterker polyfoon dan de eerste tekst. Dit leidt tot een andere vorm van coherentie. Na een inleidende alinea wordt een betoog ontwikkeld waarin de schrijver eerst een rol op zich neemt, die stelt: het is curieus dat het niet lukt om een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet, beargumenteerd vanuit de wenselijkheid daarvan, om vervolgens te beargumenteren dat dit niet zo curieus is aangezien er een causaal stelsel is dat leidt tot de onmogelijkheid van een verenigd front.

[alinea 1] De politieke hoogmis van de week was ongetwijfeld het bezoek van de Chinese leider Hu Jintao aan de Verenigde Staten. Maar niet iedereen knielde devoot. In een kennelijke poging om niet buiten beeld, althans het Amerikaanse beeld, te blijven gaf de premier van die andere grootmacht-in-opkomst, India, een interview aan columnist Jim Hoagland van The Washington Post.

De polyfonie indicatie *maar* maakt de representatie van (31) en (32) plausibel.

- (31) Dat [De politieke hoogmis van de week ongetwijfeld het bezoek van de Chinese leider Hu Jintao aan de Verenigde Staten was] maakt dat [je verwacht dat iedereen devoot knielt].
- (32) Dat [de premier van die andere grootmacht-in-opkomst, India, een poging deed om niet buiten beeld te blijven] maakt dat [(ik weet dat) niet iedereen devoot knielde].

De alinea kent een complexe polyfonie die op een interessante manier is geïndiceerd. Volgens de auteur (*kennelijke poging*) heeft de premier van India een conditionaliteit aangenomen: *als ik een interview aan columnist Jim Hoagland van The Washington Post geef, blijf ik niet buiten (het Amerikaanse) beeld*. En deze ligt ten grondslag aan de causale relatie:

- (33) Dat [ik, de premier van India, niet buiten (het Amerikaanse) beeld wens te blijven] maakt dat [ik een interview aan columnist Jim Hoagland van The Washington Post geef].

De auteur baseert 'zijn' epistemische causale relatie op deze inhoudelijke causale relatie (33) als teken.

- (33') Dat [de premier van India een interview aan columnist Jim Hoagland van The Washington Post geeft] maakt dat [ik meen dat hij niet buiten (het Amerikaanse) beeld wenste te blijven $\approx$ een poging deed om niet buiten beeld te blijven].

De richting van de causaliteit in (33') is dus tegengesteld aan (33). Het tweede deel van deze complexe openingsalinea kan dus, erg redundant, als volgt zakelijk herschreven worden:

Tegen de verwachting in legde niet iedereen zich neer bij het feit dat Hu Jintao deze week het beeld van de Amerikaanse media domineerde, want de premier van India legde zich hier niet bij neer, want hij deed een poging om niet buiten beeld van de Amerikaanse media te blijven, want hij gaf een interview aan columnist Jim Hoagland van The Washington Post omdat hij niet buiten beeld van de Amerikaanse media wenste te blijven.

Ofwel, wanneer we de prachtige polyfonie in de laatste zin ontrafelen, wordt het simultaan klinken van twee relaties duidelijk:

~~In een kennelijke poging~~ om[dat hij] niet buiten beeld, althans het Amerikaanse beeld, ~~te~~ [wilde] blijven gaf de premier van die andere grootmacht-in-opkomst, India, een interview aan columnist Jim Hoagland van The Washington Post.

[Hij wilde] ~~In een kennelijke poging om~~ niet buiten beeld, althans het Amerikaanse beeld, ~~te~~ blijven [want] gaf de premier van die andere grootmacht-in-opkomst, India, [gaf] een interview aan columnist Jim Hoagland van The Washington Post.

De epistemische relatie en de onderliggende inhoudelijke relatie zijn in deze argumentatie op basis van teken in één polyfone uiting gecomprimeerd. Constructies als deze ondersteunen de analyse van de relatie tussen de taalhandeling *argumenteren* en het *causale verband* zoals deze in de inleiding is gepresenteerd.

[alinea 2] Nog niet zo lang geleden leverde een vraaggesprek met de regeringsleider van India zelden teksten op waaraan Washington zich kon warmen. New Delhi beschouwde zichzelf als de voortrekker van de niet-gebonden landen en kapittelde bij voortduring de Amerikaanse buitenlandse politiek. Maar anno 2006 is de relatie volledig veranderd. India is hard op weg een strategische partner van de VS te worden. In het interview met Hoagland roemde premier Manmohan Singh de toenemende samenwerking tussen beide landen. En over Iran zei hij: 'Laat het duidelijk zijn dat wij niet nog een kernmacht in de regio wensen.'

Mogelijk moet de lezer binnen de tweede zin een causale relatie aannemen, 'geïndiceerd' door *en*.

- (34) Dat [New Delhi zichzelf beschouwde als de voortrekker van de niet-gebonden landen] maakt(e) dat [New Delhi bij voortduring de Amerikaanse buitenlandse politiek kapittelde].

Zo niet, dan wordt het eerste segment van (35) een nevenschikking:

- (35) Dat [New Delhi bij voortduring de Amerikaanse buitenlandse politiek kapittelde] maakt dat [nog niet zo lang geleden een vraaggesprek met de regeringsleider van India zelden teksten opleverde waaraan Washington zich kon warmen].

Geen indicatie.

- (36) Dat [India hard op weg is een strategische partner van de VS te worden] en dat [nog niet zo lang geleden een vraaggesprek met de regeringsleider van India zelden teksten opleverde waaraan Washington zich kon warmen] maakt dat [anno 2006 de relatie volledig veranderd is].

Indicatie: *maar*, een tegenstelling tussen wat was en wat is. Meteen volgt zondere verder indicatie de causale kracht die leidt tot de huidige, veranderde situatie.

- (37) Dat [in het interview met Hoagland premier Manmohan Singh de toenemende samenwerking tussen beide landen roemde] en dat [hij over Iran zei: 'Laat het duidelijk zijn dat wij niet nog een kernmacht in de regio wensen.']] maakt dat [India hard op weg is een strategische partner van de VS te worden].

Geen indicatie. Ook dit lijkt een voorbeeld van een tekenrelatie. De krachten hier beschreven lijken door de auteur niet zozeer te worden aangevoerd als krachten die constitueren dat India hard op weg is een partner van de VS te worden (India voldoet hiermee aan de criteria voor partnerschap). Het zijn veeleer tekens voor een intentie: strategisch partner zijn: Zo opgevat zou het nu impliciete onderliggende inhoudelijke verband zijn:

- (37') Dat [India de wil heeft een strategische partner van de VS te worden] maakt dat [in het interview met Hoagland premier Manmohan Singh de toenemende samenwerking tussen beide landen roemde] en dat [hij over Iran zei: 'Laat het duidelijk zijn dat wij niet nog een kernmacht in de regio wensen.']].

Maar doordat elke indicatie ontbreekt, zijn beide lezingen (parallellie of tegengestelde richting tussen epistemisch en inhoudelijk verband) mogelijk.

[alinea 3] Vooral dat laatste zal met tevredenheid zijn genoteerd in Washington. Maar legt het ook substantieel gewicht in de schaal? Het curieuze is dat het vooruitzicht van een nucleair bewapend Iran een bont gezelschap van omstanders vrees inboezemt – en toch lukt het niet om een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet. Israël is uiteraard zeer bezorgd over een Iraans kernwapen (zeker sinds het aantreden van Mahmoud Ahmadinejad als 'president and chief holocaust denier', zoals The Economist hem in de jongste editie noemt), maar ook Turkije en de meeste Arabische landen huiveren bij de gedachte aan een 'shi'itische bom'. De VS en de Europese Unie vrezen de destabiliserende gevolgen van een met kernwapens uitgerust Iran, dat twintig jaar lang heeft gelogen over zijn nucleaire programma. En

zelfs Rusland is ongerust over zo'n stokebrand aan zijn zuidgrens, al zijn de lucratieve handelscontracten niet te versmaden.

De eerste zin kan worden gelezen als de toevoeging van een element aan relatie (36). Relatie (38) luidt:

- (38) Dat [de uitspraak van Singh over Iran met tevredenheid zal zijn genoteerd in Washington] maakt dat [een vraaggesprek met de regeringsleider van India nu teksten oplevert waaraan Washington zich kan warmen].

Waarmee (36) wordt verrijkt tot:

- (36') Dat [India hard op weg is een strategische partner van de VS te worden] en dat [nog niet zo lang geleden een vraaggesprek met de regeringsleider van India zelden teksten opleverde waaraan Washington zich kon warmen] en dat [een vraaggesprek met de regeringsleider van India nu teksten oplevert waaraan Washington zich kan warmen] maakt dat [anno 2006 de relatie volledig veranderd is].

Dit verband over een vrij grote (tekst)afstand is niet expliciet geïndiceerd. Kennelijk is de positie als openingszin van de alinea voldoende, mogelijk helpt ook de volgende zin, een vraag ingeleid door *Maar*. Een nieuw thema! Dus zal het deel voor *Maar* bij het voorgaande horen en sluit het dit thema ook af.

In de inleiding heb ik deze tekst al gekarakteriseerd als een momentopname en dus open naar een intertekstueel stelsel waar de tekst in figureert. Hier wordt dat wel duidelijk. Het vergt contextuele kennis om de metafoor in de zin *Maar legt het ook substantieel gewicht in de schaal?* te concretiseren. Waarschijnlijk zal elke lezer de vraag wel als een retorische interpreteren en dus twee causaliteiten vermoeden: (39) hangt samen met de geslaagdheidsvoorwaarden voor het stellen van een vraag, (39') is de vermoede stellingname van de auteur.

- (39) Dat [hij over Iran zei: 'Laat het duidelijk zijn dat wij niet nog een kernmacht in de regio wensen'] maakt dat [(je verwacht dat) de schaal van de balans betekenisvol verder naar beneden zakt].

- (39') Dat [hij over Iran zei: 'Laat het duidelijk zijn dat wij niet nog een kernmacht in de regio wensen'] maakt *niet* dat [de schaal van de balans betekenisvol verder naar beneden zakt].

Maar pas in de volgende uiting krijgt de lezer de aanwijzing om welke schaal van welke balans het gaat, samen met de bevestiging van de positie van de schrijver. De balans blijkt de balans van het politiek militaire evenwicht met het gevaar Iran in de ene schaal en een verenigd front aan de andere zijde dat een tegenwicht moet vormen. De volgende uiting is polyfoon, ook al kan de lezer dit nu alleen vermoeden. Later zal blijken dat hij niet de werkelijke positie van de schrijver weergeeft; deze vindt het niet curieus dat het niet lukt om

een verenigd front te vormen omdat hij er een goede verklaring voor kent. De uiting bevat een tegenstelling (indicatie *toch*) die de kracht vormt die tot het oordeel (*curieus*) leidt.

- (40) Dat [het vooruitzicht van een nucleair bewapend Iran een bont gezelschap van omstanders vrees inboezemt] maakt dat [het te verwachten is dat het lukt een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet].

De tegenstelling leidt tot:

- (41) Dat [het te verwachten is dat het lukt een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet] (en [dat het niet lukt een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet]) maakt dat [het curieus is dat het niet lukt een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet].

Eerst wordt nu (40) nader ondersteund. Korthedshalve:

- (42) Dat [India] en [Israël] en [Turkije en de meeste Arabische landen] en [de VS en Europa] en [Rusland] maakt dat [het vooruitzicht van een nucleair bewapend Iran een bont gezelschap van omstanders vrees inboezemt].

Deze opsomming kent verder geen indicaties. Sommige leden van de opsomming bevatten zelf weer een causaliteit die ik verder buiten beschouwing laat.

[alinea 4] Waarom blijft de internationale pressie op Iran niettemin zo diffuus en ineffectief? Waarom voelde het Iraanse bewind zich deze week niet geremd om triomfantelijk zijn vorderingen met de verrijking van uranium wereldkundig te maken? De voornaamste reden is gelegen in het ontbreken van geloofwaardig Amerikaans leiderschap, en dat heeft natuurlijk alles te maken met de ontluisterende situatie in Irak. Deze tast niet alleen het morele gezag van Washington aan, maar zaait ook ernstige twijfel over het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen. En die twijfel wordt alleen maar groter doordat president Bush zijn minister van Defensie, die als geen ander verantwoordelijk is voor de vele beleidsfouten bij de bezetting van Irak, hardnekkig de hand boven het hoofd houdt.

De vraagvorm van de eerste zin, samen met *niettemin*, indiceert weer een tegenstelling.

- (40') Dat [het vooruitzicht van een nucleair bewapend Iran een bont gezelschap van omstanders vrees inboezemt] maakt dat [het te verwachten is dat er een niet diffuse en effectieve internationale pressie op Iran is].

- (41') Dat [het te verwachten is dat er een niet diffuse en effectieve internationale pressie op Iran is] (en [er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie op Iran is]) maakt dat [het verwonderlijk is dat er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie op Iran is].

Dit zijn varianten op (40) en (41). De volgende zin heeft een volkomen parallelle structuur.

- (40'') Dat [er een bont gezelschap van door Irans nucleaire plannen beangstigden is] maakt dat [het te verwachten is dat het Iraanse bewind zich deze week geremd zou voelen om triomfantelijk zijn vorderingen met de verrijking van uranium wereldkundig te maken].
- (41'') Dat [het te verwachten is dat het Iraanse bewind zich deze week geremd zou voelen om triomfantelijk zijn vorderingen met de verrijking van uranium wereldkundig te maken] (en [het Iraanse bewind zich deze week niet geremd voelde om triomfantelijk zijn vorderingen met de verrijking van uranium wereldkundig te maken]) maakt dat [het verwonderlijk is dat het Iraanse bewind zich deze week niet geremd voelde om triomfantelijk zijn vorderingen met de verrijking van uranium wereldkundig te maken].

In deze zin is geen enkele verdere indicatie te vinden. Het is dus louter de parallellie. Toch vormt deze uiting niet zomaar een derde of – als men (39) ook zo leest – een vierde formulering van dezelfde verwachting en verwondering. Inhoudelijk ondersteunt de uiting ook de ineffectiviteit:

- (43) Dat [het Iraanse bewind zich deze week niet geremd voelde om triomfantelijk zijn vorderingen met de verrijking van uranium wereldkundig te maken] maakt dat [(ik weet dat) er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie op Iran is = het niet lukt een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet = het niet lukt de schaal van de balans betekenisvol verder naar beneden te laten zakken].

Ook dit (teken!)verband kent geen nadere indicatie. De onderliggende causaliteit onder dit epistemisch causaal verband is weer tegengesteld:

- (43') Dat [er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie op Iran is] maakt dat [het Iraanse bewind zich deze week niet geremd voelde om triomfantelijk zijn vorderingen met de verrijking van uranium wereldkundig te maken].

De vraagvorm die gekozen is aan het begin van deze alinea is functioneel. De vraag heeft immers als presuppositie dat de pressie diffuus en ineffectief is. De volgende uiting, ingeleid door een zeer expliciete tekstvorm: *De voornaamste reden is*, grijpt aan op deze presuppositie.

- (44) Dat [een geloofwaardig Amerikaans leiderschap ontbreekt] maakt dat [er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie is op Iran].

Deze relatie representeert dus niet primair argumentatie, maar de taalhandeling informeren. Dat de pressie diffuus en ineffectief is, lijkt voorondersteld als verder onbestreden, ook al kan (44) natuurlijk ook argumentatief gelezen worden. Maar vooral functioneert (44) als geheel, samen met wat verder nog volgt om aannemelijk te maken dat er een helder causaal complex ten grondslag ligt aan de diffuse en ineffectieve internationale pressie, als een argument. Na het voorafgaande moet de lezer wel infereren dat het niet de schrijver was die zich verwonderde, maar ‘enige stem’ van een minder geïnformeerd iemand. De schrijver beschikt immers over een verklaring. Ofwel:

- (45) Dat [het ontbreken van een geloofwaardig Amerikaans leiderschap een verklaring vormt voor het feit dat er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie is op Iran] maakt dat [het niet verwonderlijk is dat er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie is op Iran].

Dit is mogelijk ook de verklaring voor de heel specifieke markerings. Deze signaleert dat het geheel ook een mededeling is die de causale kracht vormt. Merk overigens op dat ook deze auteur de figuur van de suggestie van meerdere, maar niet vermelde causale relaties hanteert (de *voornaamste* reden). Dit is het derde voorbeeld.

De tekst vervolgt met de kracht die maakt dat het leiderschap ontbreekt.

- (46) Dat [er de ontluisterende situatie is in Irak] maakt dat [een geloofwaardig Amerikaans leiderschap ontbreekt].

Indicatie: *dat heeft natuurlijk alles te maken met. Te maken hebben met* lijkt veeleer te duiden op een vage en onbegrepen correlaat dan met causaliteit. Toch lijkt de schrijver hiermee juist krachtig, *natuurlijk, alles*, die ene en onontkenbare causale kracht uit te drukken. Maar er is wellicht ook nog een andere reden voor deze keuze, namelijk weer een zekere accentuering van de relatie als zodanig (dus de verbinding van kracht met situatie). Is dit een causale relatie als representatie van argumentatie of als representatie van een redengevende mededeling? Naar mijn mening stuurt de formulering mede aan op het laatste, ondanks het feit dat er nog een argument volgt (48). Betreft het hier (mede) een informatieve taalhandeling, dan is er inmiddels het causale complex:

De ontluisterende situatie in Irak maakt dat een geloofwaardig Amerikaans leiderschap ontbreekt, wat maakt dat er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie op Iran is.

De volgende zinnen grijpen op (delen van) dit causaal complex aan. Eerst:

- (47) Dat [de ontluisterende situatie in Irak het morele gezag van Washington aantast] maakt dat [de ontluisterende situatie in Irak maakt dat een geloofwaardig Amerikaans leiderschap ontbreekt].

Een bijna terloopse tussenopmerking. *Niet alleen ..., maar* indiceert dat de kern nog moet komen. Overigens geen indicatie voor dit verband. Dan volgt de kracht die wel op het complex als geheel moet aangrijpen:

- (48) Dat [de ontluisterende situatie in Irak ernstige twijfel zaait over het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen] maakt dat [de ontluisterende situatie in Irak maakt dat een geloofwaardig Amerikaans leiderschap ontbreekt, wat maakt dat er een zo diffuse en ineffectieve internationale pressie op Iran is].

‘Indicatie’: louter een punt. Mogelijk moeten we zowel in (47) als in (48) binnen het eerste segment nog een (binnenzins) causale relatie onderscheiden die een argumentatiestap representeert, respectievelijk:

- (47’) Dat [de situatie in Irak ontluisterend is] maakt dat [het morele gezag van Washington vermindert].

en:

- (48’) Dat [de situatie in Irak ontluisterend is] maakt dat [ernstige twijfel groeit waar het gaat om het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen].

Wanneer we dit doen zijn er dus twee argumentatief relevante binnenzinsrelaties, beide geïndiceerd door werkwoorden (*aantasten*, *twijfel zaaien*).

Relatie (49) voegt dan nog een kracht toe aan de Iraakse situatie die de kracht (*de twijfel*) in (46) nog vergroot:

- (49) Dat [president Bush zijn minister van Defensie, die als geen ander verantwoordelijk is voor de vele beleidsfouten bij de bezetting van Irak, hardnekkig de hand boven het hoofd houdt] maakt dat [de ernstige twijfel over het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen groter wordt].

Indicatie: *doordat*. Merk overigens op dat we hier weer een beperkende relatieve bijzin zien die aanleiding kan zijn om (49) te splitsen in twee causale relaties indien men er een polyfone tegenstelling in ziet:

- (49a) [De verantwoordelijkheid voor de vele fouten] maken dat [je verwacht dat Bush zijn minister van Defensie niet de hand boven het hoofd houdt];
- (49b) Dat [je verwacht dat Bush zijn minister van Defensie niet de hand boven het hoofd houdt] en [Bush het toch doet] maakt dat [de ernstige twijfel over het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen groter wordt].

De vijfde alinea tenslotte presenteert nog een geheel nieuw fenomeen, een duidelijk epistemische relatie op basis van een analogie:

[alinea 5] Het aanblijven van Donald Rumsfeld is het jammerlijke bewijs dat het Witte Huis ‘niets is vergeten en niets heeft geleerd’, zoals ook werd gezegd van de Bourbons, die na de val van Napoleon toch terugkeerden op de Franse troon.

(50) Dat [van de Bourbons, die na de val van Napoleon toch terugkeerden op de Franse troon werd gezegd dat het Huis van de Bourbons ‘niets is vergeten en niets heeft geleerd’] en dat [de huidige situatie in het Witte Huis analoog is] maakt dat [ik meen dat het aanblijven van Donald Rumsfeld het jammerlijke bewijs is dat het Witte Huis ‘niets is vergeten en niets heeft geleerd’].

Op de valreep leren we nog dat met name de epistemische causale relatie, wanneer argumentatieschema's aan de orde komen die zijn gebaseerd op analogie, metafoor, et cetera, zeker nog een vrijwel onbeperkt scala aan expressiemogelijkheden kent. Ik verwijs naar de talloze voorbeelden in het standaardwerk van Perelman & Olbrechts-Tyteca.

Ik zet ook de argumentatie in deze tekst in schema:

Standpunt: (Ik weet dat) niet iedereen devoot knielde.

Argument 1: De premier van die andere grootmacht-in-opkomst, India, deed een poging om niet buiten beeld te blijven. (32)

Argument 1.1 : De premier van India, geeft een interview aan columnist Jim Hoagland van The Washington Post. (33')

Standpunt: Anno 2006 is de relatie (tussen India en de VS) volledig veranderd.

Argument 1: India is hard op weg een strategische partner van de VS te worden. (36')

Argument 1.1: In het interview met Hoagland roemde premier Manmohan Singh de toenemende samenwerking tussen beide landen. (37)

Argument 1.2: Hij zei over Iran: 'Laat het duidelijk zijn dat wij niet nog een kernmacht in de regio wensen.' (37)

Argument 2a: Nog niet zo lang geleden leverde een vraaggesprek met de regeringsleider van India zelden teksten op waaraan Washington zich kon warmen. (36')

Argument 2a.1 : New Delhi kapittelde bij voortduring de Amerikaanse buitenlandse politiek. (35)

Argument 2a.1.1 : New Delhi beschouwde zichzelf als de voortrekker van de niet-gebonden landen. (34)

Argument 2b: Een vraaggesprek met de regeringsleider van India levert nu teksten op waaraan Washington zich kan warmen. (36')

Argument 2b.1: De uitspraak van Singh over Iran zal met tevredenheid zijn genoteerd in Washington. (38)

De echte kern van de tekst wordt gevormd door een argumentatie voor het standpunt dat het wel curieus lijkt dat het niet lukt een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet, maar het niet curieus is:

Standpunt: Het curieus is dat het niet lukt een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet = Het verwonderlijk is dat er een zo diffuse en ineffektieve internationale pressie op Iran is.

Argument 1a: Het is te verwachten dat het lukt een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet = het is te verwachten dat er een niet diffuse en effectieve internationale pressie op Iran is. (41) (41')

Argument 1a.1: Het vooruitzicht van een nucleair bewapend Iran boezemt een bont gezelschap van omstanders vrees in. (40) (40')

Argument 1a.1.1: India en Israël en Turkije en de meeste Arabische landen en de VS en Europa en Rusland hebben angst. (42)

Argument 1b: Het lukt niet een verenigd front te vormen dat Teheran daadwerkelijk de pin op de neus zet = er is een zo diffuse en ineffektieve internationale pressie op Iran. (41) (41')

Argument 1b.1: Het Iraanse bewind voelde zich deze week niet geremd om triomfantelijk zijn vorderingen met de verrijking van uranium wereldkundig te maken. (43)

Argument 1b.2: Een geloofwaardig Amerikaans leiderschap ontbreekt. (44)

Argument 1b.2.1: het morele gezag van Washington vermindert (46★)

Argument 1b.2.1.1: Er is de ontluisterende situatie in Irak. (47')

Argument 1b.2.2: Ernstige twijfel groeit waar het gaat om het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen. (46★)

Argument 1b.2.2.1: Er is de ontluisterende situatie in Irak. (48')

Argument 1b.2.3: De ernstige twijfel over het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen wordt groter. (46★)

Argument 1b.2.3.1a: Bush houdt zijn minister van Defensie de hand boven het hoofd. (49b)

Argument 1b.2.3.1b: je verwacht dat Bush dat niet doet. (49b)

Argument 1b.2.3.1b.1: Op zijn minister van Defensie rust de verantwoordelijkheid voor de vele fouten. (49a)

Standpunt: Het is niet verwonderlijk dat er een zo diffuse en ineffektieve internationale pressie is op Iran.

Argument 1: Het ontbreken van een geloofwaardig Amerikaans leiderschap vormt een verklaring voor het feit dat er een zo diffuse en ineffektieve internationale pressie is op Iran. (45)

Argument 1.1: De ontluisterende situatie in Irak tast het morele gezag van Washington aan. (47)

Argument 1.2: De ontluisterende situatie in Irak zaait ernstige twijfel over het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen. (48)

Argument 1.3: Dat je verwacht dat Bush zijn minister van Defensie niet de hand boven het hoofd houdt en Bush het toch doet maakt dat de ernstige twijfel over het vermogen van de huidige Amerikaanse regering om het Iraanse bewind met een afgewogen mengeling van diplomatieke afgrendeling, economische pressie en militaire dreiging tot concessies te dwingen groter wordt. (49)

(46*) Deze relatie keert driemaal terug indien we het laatste tekstdeel (mede) interpreteren als argumentatief voor het substandpunt dat Amerikaans leiderschap inderdaad ontbreekt en niet louter als een mededeling over het waarom hiervan.

Wanneer ik de balans opmaak van deze ingewikkelde tekst, uitgesplitst naar diepte van inbedding in de argumentatie, richting en indicatie, ziet het er als volgt uit:

hoofdargument				eenmaal ingebed				tweemaal ingebed				dieper ingebed			
S ← K		K → S		S ← K		K → S		S ← K		K → S		S ← K		K → S	
imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp
32	41↔		36' ²	371	33	34		42				49b	49a		47'!
36'1			★↔	37 ²	44	40★		461							48'!
35				38★	47			462							
45★				43	48			463							
				49											

De relaties (36), (37) en (46) komen meerdere malen voor omdat er sprake is van nevenschikking. Ik heb ervoor gekozen de relaties (47), (48) en (49) ook in de 'uitgesplitste' versie op te nemen. In de conclusies laat ik deze, en dus ook (46), weg. Ik meen dat het beargumenteren van de redengeving als zodanig (45) dominant is. De kolommen dieper ingebed zijn dan dus leeg.

Bij drie relaties (★) is één segment impliciet. Van de gemarkeerde relaties berusten (36'²) en (41) op een tegenstelling. Relatie (33) is geïndiceerd door *om*. Relatie (44) is de cruciale relatie met de *voornaamste reden is*. (47) en (48) worden geïndiceerd door *dat heeft alles te maken met*. Bij (49a) is de indicatie een *relatieve bijzin*, wat het bepalen van de volgorde moeilijk maakt. (47') en (48') zijn binnenzinsrelaties, geïndiceerd door een werkwoord.

De relaties (31), (39) en (50) vallen buiten de hoofdstructuur. Relatie (31) is expliciet geïndiceerd, een voorwaartse *tegenstelling* met impliciet element; (39) is een *vraag*, voorwaarts; relatie (50) is een *metafoor*, achterwaarts.

Conclusies

De belangrijkste conclusie uit deze lange exercitie is, dunkt, me dat inderdaad in deze overwegend betogende teksten de afstand tussen de pragmatische categorie argumenteren en de causaliteit indicerende tekstelementen aanzienlijk is. De argumentatieve schema's, zoals ik deze heb geformuleerd, lijken een directe weergave van de argumentatiestructuur. Deze laat zich inderdaad beredeneerd uit de tekst afleiden, maar dit is een heel werk. De interpretatieve arbeid is aanzienlijk. Markant zijn in dat verband zeker de openingsaline's (relaties (14)-(15) en (33)), maar zeker ook de structuren rond de relaties (46)-(49). Ook een causale relatie als (4) maakt duidelijk dat het verband tussen causaliteit en argumentatie complex is, terwijl bijvoorbeeld (16) laat zien dat de aanhechting van een expliciet connectief niet steeds duidelijk hoeft te zijn. Relatie (29) vormt een goed voorbeeld van een situatie waarin gebrek aan causale indicatie zelfs in aarzeling over de richting van het argumentatieve verband kan resulteren. De waarde van deze tekstvolgende analyse moet daarom niet worden gezocht in deze samenvattende conclusies, maar in het analysemateriaal als zodanig.

Toch is het zinvol om – ondanks het feit dat geen representativiteit wordt geclaimd – samenvattend het systeem de causale relaties te analyseren. Daarbij zal ik naar twee dingen kijken. Ten eerste kijk ik naar de volgorde, achterwaarts of voorwaarts. Ten tweede kijk ik of en hoe er wordt gemarkeerd. Vervolgens ga ik na, zoals aangekondigd, of er een relatie lijkt te zijn tussen de typering van de causale relaties en de argumentatiestructuur. In alle tabellen zijn de relaties (6), (39) en (50) buiten beschouwing gelaten vanwege hun bijzondere karakter. Het complex (46)-(49) is geteld als twee relaties, éénmaal ingebed, eenmaal impliciet, eenmaal expliciet.

	impliciet			expliciet			totaal		
	a	v	T	a	v	T	a	v	T
A	12	7	19	10	9	19	22	16	38
O	3	0	3	1	6	7	4	6	10
T	15	7	22	11	15	26	26	22	48

	impliciet			expliciet			totaal		
	a	v	T	a	v	T	a	v	T
A	32	18	50	26	24	50	58	42	100
O	30	0	30	10	60	70	40	60	100
T	31	15	46	23	31	54	54	46	100
GT	67	33		43	57				

Verdeling van impliete en expliciete, voorwaartse en achterwaartse relaties, in absolute aantallen (eerste tabel) en percentages van de rij- en groepstotalen (tweede tabel). A = onderdeel argumentatieve hoofdstructuur, O = overigen, GT = groepstotalen van A en O, a = achterwaarts, v = voorwaarts.

Het aantal impliciete en expliciete relaties, zowel als het aantal achterwaartse en voorwaartse relaties ontloopt elkaar niet veel. Maar betekenisvol is dat bij de impliciete relaties 67% achterwaarts is, 33%voorwaarts, terwijl bij de achterwaartse deze percentages 43% en 57% zijn. Dit is volgens de verwachting. Bij achterwaartse relaties stuurt de verwachting de lezer veel sterker en is dus een markering voor het begrip minder noodzakelijk. Verder is te zien dat kennelijk ook de argumentatieve hoofdstructuur sterk stuurt. Waar bij de relaties die hier deel van uitmaken de verdeling impliciet-expliciet precies 50-50 is, is deze bij de overige relaties 30-70.

Tijdens de analyses zal al zijn opgevallen hoeveel causale relaties tekstueel vanuit een tegenstelling worden gepresenteerd: 25%. De meeste van deze relaties zijn voorwaarts (9 van de 12) en expliciet (11 van de 12). Wanneer we deze relaties uit de tabel verwijderen, blijkt 72% van de impliciete relaties achterwaarts. Het totaal aantal impliciete relaties wordt nu 58%, terwijl ook nu ook de voorwaartse relaties overheersend worden (64%). De tendensen worden dus sterker.

	impliciet			expliciet			totaal		
	a	v	T	a	v	T	a	v	T
A	12	6	18	8	5	13	20	11	31
O	3	0	3	0	2	2	3	2	5
T	15	6	21	8	7	15	23	13	36

	impliciet			expliciet			totaal		
	a	v	T	a	v	T	a	v	T
A	39	19	58	26	16	42	64	36	100
O	60	0	60	0	40	40	60	40	100
T	42	17	58	22	19	42	64	36	100
GT	72	28		52	48				

Verdeling van impiete en expliciete, voorwaartse en achterwaartse relaties zonder tegenstellingen, in absolute aantallen (eerste tabel) en percentages van de rijtotalen (tweede tabel).

Ook met het oog op de overheersende aandacht voor een kleine verzameling van tussen clause connectieven in het huidige causaliteitsonderzoek is het zinvol hier naar te kijken. Van de resterende 15 expliciete relaties noem ik de connectieven; de meer ‘traditionele’ zijn vet gedrukt.

Achterwaarts: (3) **want**, (10) **omdat**, (14) **omdat**, (20) **omdat**, (21) **immers**, (33) om, (44) de voornaamste reden is, (47-48) dat heeft te maken met. Voorwaarts: (4) relatieve bijzin, (15) als, (15a) relatieve bijzin, (16) **vandaar**, (18) **zodat**, (22) relatieve bijzin, (27) als. Opgemerkt moet worden dat *doordat* is verdwenen nu relatie (49) niet is geteld. Geen markering is zo frequent als *maar*. Van de markeringen zonder de tegenstellingen is minder

dan de helft ‘traditioneel’ te noemen. En wat wellicht meer zegt: 7 van de 48 relaties, nog geen 15%, heeft zo’n markering!

Wat betekent dit voor het connectievenonderzoek? Voorzichtigheid is geboden. Uit de opsomming blijkt al dat deze teksten zeker niet een compleet beeld geven: dus, daarom, daardoor, ze komen echt voor in het Nederlands. Bovendien, onderzoek naar een relatief laag frequent verschijnsel binnen een domein kan vanuit theorievorming zeer wel gemotiveerd zijn. Toch dunkt me dat nu meer dan de helft van de relaties hier geen markering heeft en minder dan 15 % een traditionele, moet worden gezegd dat onderzoek naar deze 15%, veel meer dan nu het geval, tegen deze achtergrond zou moeten plaatsvinden. Daarmee bedoel ik dat het ten minste plausibel is dat zo’n markering duidt op een bijzondere situatie, dat de hypothese gerechtvaardigd is dat er, binnen de totale verzameling van causale relaties, met deze groep wel eens iets bijzonders aan de hand zou kunnen zijn en dat bij de duiding van de cognitieve sturing door deze tekstelementen expliciet in beschouwing moet worden genomen.

Interessant is om de relaties die deel uitmaken van de argumentatieve hoofdstructuur uit te splitsen naar de diepte van inbedding. De data zijn als volgt, de eerste rij met de tegenstellingen, de tweede rij zonder.

hoofdargument				eenmaal ingebed				tweemaal ingebed				dieper ingebed			
S ← K		K → S		S ← K		K → S		S ← K		K → S		S ← K		K → S	
imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp
5	3	2	1	5	3	4	2	2	0	1	6	0	4	0	0
5	1	2	0	5	3	4	2	2	0	0	3	0	4	0	0

Kijken we eerst even naar de ‘traditionele’ markeringen. Vier van de zeven vallen in de categorie *dieper ingebed*, de andere drie zijn verdeeld. Ook dat zet aan het denken. In de analyse heb ik de hypothese geopperd dat controversialiteit gecombineerd met een expliciete verwachting van de lezer dat de stem wel *moet* komen met argumenten, een verklaring zou kunnen zijn. Dit zou betekenen dat we sowieso meer explicietheid bij diepere inbedding verwachten. De volgende tabel maakt duidelijk of dit zo is.

	hoofdargument		eenmaal ingebed		tweemaal ingebed		dieper ingebed	
	imp	exp	imp	exp	imp	exp	imp	exp
A	7	4	9	5	3	6	0	4
ZT	7	1	9	5	2	3	0	4
G% A	64	36	64	36	33	67	0	100
G% ZT	88	12	64	36	40	60	0	100

Verdeling van relaties naar diepte van inbedding, uitgesplitst naar impliciet en expliciet. A = alle relaties die deel uitmaken van de argumentatieve hoofdstructuur; ZT = zonder de tegenstellingen; G% = groepspercentages.

De tendens is evident. Tussen eenmaal en tweemaal ingebed, ligt een omslag van impliciet naar expliciet. Op het diepst ingebedde niveau komen geen impliciete relaties voor. De veronderstelling van een sterke sturing vanuit de argumentatiestructuur, een samenhang tussen tekststructuur en argumentatiestructuur en de hierboven geopperde hypothese zouden samen een verklaring kunnen bieden.

Het blijkt ook interessant naar de verdeling achterwaarts-voorwaarts te kijken.

	hoofdargument		eenmaal ingebed		tweemaal ingebed		dieper ingebed	
	$S \leftarrow K$	$K \rightarrow S$	$S \leftarrow K$	$K \rightarrow S$	$S \leftarrow K$	$K \rightarrow S$	$S \leftarrow K$	$K \rightarrow S$
A	8	3	8	6	2	7	4	0
ZT	6	2	8	6	2	3	4	0
G% A	73	27	57	43	22	78	100	0
G% ZT	75	25	57	43	40	60	100	0

Verdeling van relaties naar diepte van inbedding, uitgesplitst naar achterwaarts en voorwaarts.

De verdeling is hier veel grilliger, maar wel is duidelijk dat aan de top van de structuur achterwaarts verre dominant is. Maar ook het diepst ingebed (hoewel hier het aantal waarnemingen erg klein is), terwijl hiertussen een grote variatie blijkt. Kennelijk wordt het betoog veelal ingezet met het eindstandpunt, maar is er daarna (met een al geconstateerde voorkeur voor achterwaarts) veel meer variatie.

Tenslotte moet nogmaals worden benadrukt welke uitdaging de betogende tekst de cognitieve linguïstiek en de psycholinguïstiek biedt. Maar liefst 37% van de causale relaties functioneert als een argument voor een argument, 24% als daar weer een argument voor, en 11% is nog complexer ingebed. Dit moet worden gecombineerd met een aantal andere factoren.

- De argumentatiestructuur wordt niet gerepresenteerd (met uitzondering misschien van de aanduiding *de voornaamste reden is*). Afzonderlijke causale relaties worden gerepresenteerd waaruit de lezer de argumentatiestructuur kan bouwen.
- Zelden is een causale relatie evident epistemisch (zie analyse) en kan de lezer uit die presentatie afleiden dat de stem zich argumentatief bindt (zie inleiding). Vrijwel steeds kunnen de causale relaties epistemisch of inhoudelijk gelezen worden en kunnen ze daarmee argumentatie of informatie representeren. Het zijn dus andere factoren die hier sturen (tekststructuur, controversialiteit, en zo voort)
- Dat relaties veelal epistemisch of causaal gelezen kunnen worden, komt ook doordat ze voor meer dan 50% ongemarkeerd zijn, althans in termen van tussenzinsmarkering.
- Hoewel relatief laag frequent zijn de causale relaties, die relevant zijn voor de argumentatieve hoofdstructuur, vermengd met causale relaties die daar geen deel vanuit maken.
- Voor zover relaties gemarkeerd zijn gebeurt dit met een zeer gevarieerd register. Bovendien is de aaneenschakeling van stappen in de argumentatieketen vaak verre van eenvoudig. Uit de analyse blijkt dat regelmatig niet *A wordt ondersteund door B wordt ondersteund door C wordt gerepresenteerd*, maar bijvoorbeeld *A wordt ondersteund door B, [op enige afstand]*

parafrase van B wordt ondersteund door C, of nog lastiger A wordt ondersteund door B, [op enige afstand] C ondersteunt parafrase van B.

Ondanks dit zal een lezer bij de teksten zoals hier geanalyseerd niet het gevoel hebben de teksten niet te begrijpen, de argumentatie niet te doorzien. Een cruciale vraag is daarmee wat precies het mentale proces is dat de lezer doorloopt en wat de relatie is tot de uitgebreide beschouwingen die ik hier heb gepresenteerd. Het antwoord heb ik niet, maar ik ben er wel van overtuigd dat tekstvolgende analyses zoals deze – hoe arbeidsintensief ook – noodzakelijk zijn om deze vraag adequaat te kunnen modelleren.

Noten

- 1 Zie voor het onderscheid tussen inhoudelijke en epistemische verbanden Sweetser 1990. Vergelijk ook Van den Hoven 2006 en de daar vermelde literatuur.
- 2 Naar mijn mening is dat steeds zo (Van den Hoven 1985). Indien men echter andere verantwoordende taalhandelingen onderscheidt van de taalhandeling argumenteren kunnen deze soms ook door een epistemisch verband worden gerepresenteerd.
- 3 Anders dan verschillende auteurs in dit onderzoeksgebied ben ik van mening dat in ieder geval *want* specifiek is voor het epistemisch domein, *omdat* voor het inhoudelijke domein, en waarschijnlijk dat voor voorwaartse causaliteit *dus* specifiek is voor het epistemisch domein, *daarom* voor het inhoudelijk. Ik laat echte deze discussie in dit artikel buiten beschouwing.
- 4 Er lijken echter wel degelijk subtiele beperkingen te zijn. Zo is de volgende variant naar mijn intuïtie tenminste zeer twijfelachtig als representatie van het beoogde betoogje: *Doordat de wedstrijd van FC Utrecht is afgelopen wordt het druk rond het stadion. We kunnen dus wel wat relletjes verwachten.* Hoewel zeker de informatie over de aard van de drukte een rol speelt, lijkt de argumentatie me nu te zijn:
Standpunt
We kunnen wel wat relletjes verwachten.
Argument 1
Het wordt druk rond het stadion.
Argument 1.1
De wedstrijd van FC Utrecht is afgelopen.
- 5 *Vandaar* is overigens een van de achterwaartse connectieven waarvan niet steeds duidelijk is of zijn verwijzen naar het onmiddellijk voorafgaande segment. Men zou hier kunnen overwegen of dit connectief niet verder terugverwijst naar de eerste zin. In juridisch betoog wordt van deze onbepaaldheid veel gebruik gemaakt; het is aan de lezer de connectie te maken (*uit het bovenstaande blijkt ... et cetera*).

Referenties

- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1984).** *Speech acts in argumentative discussions. A theoretical model for the analysis of discussions directed towards solving conflicts of opinion.* Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications.
- Geeraerts, D. (1997).** *Diachronic prototype semantics. A contribution to historical lexicology.* Oxford: Clarendon Press.
- Henket, M.M. & P.J. van den Hoven,** *Juridische vaardigheden in argumentatief verband.* 4de druk. Wolters-Noordhoff. Groningen.

- Houtlosser, P. (1995).** *Standpunten in een kritische discussie*. Diss. UvA. IFOTT Studies in Language Use 22.
- Hoven, P.J. van den (1985),** 'Het redelijkheidsbegrip binnen een praktische argumentatietheorie'. In: *Taalbeheersing in theorie en praktijk*. ICG Publications. Dordrecht. p.113-119.
- Hoven, P.J. van den (1997).** Niet wij doen het maar het recht! In: *Taalbeheersing* 19. p. 207-214.
- Hoven, P.J. van den (2006),** Causale connectieven in argumentatietheoretisch perspectief. In: *Tijdschrift voor taalbeheersing* 28. p.302-322.
- Perelman, CH. & Olbrechts-Tyteca (1958).** *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*. Parijs: Presse Universitaire de France.
- Stukker, N. (2005).** *Causal marking across levels of language structure. A cognitive semantic analysis of causal verbs and causal connectives in Dutch*. Diss. Universiteit Utrecht. Utrecht: LOT.
- Sweetser, E.E. (1990).** *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantics structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Talmy, L. (1988).** Force dynamics in language and cognition. In: *Cognitive Science* 12. p. 49-100.

Verbale ironie: Een literatuurstudie

1. Inleiding

Stemmen belangrijk? Welnee, het leven is veel leuker zonder stemrecht. Met deze boodschap lanceerde de organisatie www.verstandopnul.nl in 2004 een campagne voor de Europese Verkiezingen. In plaats van te stemmen konden Nederlanders veel beter leuke dingen gaan doen zoals bellen blazen, crostini's eten of een bezoek brengen aan een subtropisch zwemparadijs. Bezoekers van de site werd aangeraden om afstand te doen van hun stemrecht door een stemrechtonthettingsverklaring te tekenen.

De campagne van www.verstandopnul.nl is een mooi voorbeeld van een ironische campagne. De afzenders wilden Nederland bewust maken van het belang van stemmen voor het Europees Parlement en Nederlanders aanraden om vooral hun stem uit te brengen. Hornikx & Van Mulken (2004) beschrijven hoe communicatie-experts deze campagne prezen als helder en grappig. Maar was de campagne wel zo helder? Bij nader inzien bleek de boodschap helemaal niet zo duidelijk te zijn als gedacht. Uit 30% van de relevante reacties op het forum van de site, d.w.z. de reacties die ook daadwerkelijk betrekking hadden op de campagne, bleek dat de betreffende bezoeker de ironie niet had begrepen (Hornikx & Van Mulken 2004: 14–16).

Het voorbeeld maakt duidelijk dat er in het gebruik van verbale ironie een risico schuilt. Een belangrijk kenmerk van het stijlmiddel is namelijk dat het zijn ontvangers verdeelt in ten minste twee groepen; een groep die de ironie wel begrijpt (de zogenaamde 'wolven') en een groep die de ironie niet begrijpt (de zogenaamde 'schapen') (Gibbs & Izett 2005: 133). Waarom hebben de makers van www.verstandopnul.nl het risico genomen dat een

Samenvatting

Dit artikel geeft een overzicht van theorievorming rond het stijlmiddel verbale ironie. In het eerste gedeelte van het artikel staat de vraag centraal wat we precies onder verbale ironie verstaan. Eerst worden verschillende definities van het stijlmiddel besproken en met elkaar vergeleken. Hierbij kunnen de benaderingen in vijf categorieën worden ingedeeld: (1) (Neo-) Griceaanse definities, (2) Giora's definitie van ironie als indirecte negatie, (3) definities die gebaseerd zijn op de relevantietheorie van Sperber en Wilson, (4) definities gebaseerd op het concept 'veinzerij' en (5) definities gebaseerd op de *mental space theory* van Fauconnier. In het tweede deel van dit artikel wordt de vraag besproken hoe een ironische boodschap wordt gedecodeerd naar een bedoelde boodschap. Het gaat in op een aantal modellen die bespreken hoe de verwerking van het stijlmiddel in zijn werk gaat; het Standaard Pragmatische Model, de *direct access view* (Gibbs) en de *graded salience hypothesis* (Giora). Hierbij is ook aandacht voor empirische evidentie die gebruikt wordt om deze theorieën te verdedigen of ontkrachten. Tot slot wordt kort een overzicht gegeven van het overig empirisch onderzoek naar verbale ironie.

gedeelte van het publiek hun boodschap niet zou begrijpen? Ze hadden er ook voor kunnen kiezen om hun boodschap, ga vooral stemmen voor het Europees Parlement, letterlijk te verkondigen. Maar toch hebben ze ervoor gekozen om het stijlmiddel ironie in te zetten; ironie kan namelijk verschillende doelen dienen.

Zo kan ironie bijvoorbeeld grappig zijn en het onderscheid van de ontvangers van ironie in wolven en schapen kan een gevoel van sociale solidariteit oproepen tussen de wolven en de zender. Ontvangers die de ironie begrijpen kunnen namelijk het gevoel krijgen tot een selecte IN-groep te behoren, waartoe ook de zender behoort (Gibbs & Izett 2005: 136-137). Het stijlmiddel creëert dus zowel IN- als OUT-groepen.

Bovendien kan ironie als een beleefdheidsstrategie werken. Het stijlmiddel biedt ontvangers de mogelijkheid om een mening te verkondigen die zowel cultureel geaccepteerd is als een sociale norm schendt. Als mijn collega David bijvoorbeeld te laat binnenkomt tijdens een vergadering en ik wil hem meteen bekritisieren, kan ik zeggen

- (1) Mijn complimenten David! Je bent altijd zo mooi op tijd! (Anolli, Ciceri & Infantino 2002: 82-83)¹

Op deze manier bekritiseer ik hem niet direct en is hij in staat om zijn (positieve) gezicht te beschermen. Deze strategie waarbij ironie een mening verzwakt, staat ook wel bekend als de *tinge hypothesis* (Dews & Winner 1997). Soms werkt deze *tinge hypothesis* overigens niet en komt ironische kritiek harder aan dan direct commentaar (Anolli et al. 2002: 85-86). Een bijkomend voordeel voor de spreker is dan weer dat deze een ironische interpretatie van een ontvanger altijd kan ontkennen vanwege de semantische ambiguïteit van het stijlmiddel (Anolli et al. 2002: 84-85).

Maar in het geval van de campagne van www.verstandopnul.nl, lijkt het alsof ironie wordt gebruikt als een persuasief middel. Een reclamemaker van een andere ironische campagne zegt dat het stijlmiddel overtuigend kan werken via “omgekeerde psychologie” (Stewart 2000: 7). Door schijnbaar een absurd ironisch standpunt te verdedigen (“Het leven is leuker zonder stemrecht”) kunnen mensen juist geprikkeld worden om actie te ondernemen (in dit geval; stemmen voor het Europees parlement).

Ironie kan dus verschillende doelen hebben. Maar wat wordt eigenlijk onder ironie verstaan? En hoe wordt een ironische boodschap gedecodeerd naar een bedoelde boodschap? Het zijn deze twee vragen die in deze literatuurstudie aan de orde komen². Als we deze twee vragen beantwoord hebben, kunnen we in een later stadium misschien antwoord geven op de vraag wanneer ironie een goede strategie is om te gebruiken en wat de factoren zijn die het inzetten van ironie succesvol kunnen maken.

In paragraaf 2 ga ik in op verschillende definities van het stijlmiddel ironie, waarbij ik een onderscheid maak tussen vijf hoofdstromingen. In paragraaf 3 staat de vraag centraal hoe verbale ironie verwerkt wordt. Hier bespreek ik zowel verschillende modellen van verwerking als experimentele evidentie die onderzoekers aandragen om deze modellen te verdedigen of aan te vallen.

2. Definities van verbale ironie

In indelingen van figuratieve taal wordt het stijlmiddel ironie als troep gekarakteriseerd (Leigh 1994; McQuarrie & Mick 1996; Van Enschoot 2006)³. Dit betekent dat ironie een vorm van figuratieve taal is waarbij je de letterlijke boodschap⁴ moet ‘herinterpreteren’ om de bedoelde boodschap te begrijpen (Van Enschoot 2006: 17). De bedoelde boodschap van een ironische uiting is dus altijd impliciet.

De oudst overgeleverde definitie van het stijlmiddel ironie vinden we in de anonieme *Retorica ad Alexandrum*, toegeschreven aan Anaximenes van Lampsacus (4^e eeuw voor Christus). Hier betekent ironie ‘prijzen door te veroordelen’ en ‘veroordeelen door te prijzen’ (Knox 1973: 22). Van de definitie uit de *Retorica ad Alexandrum* is de definitie van ironie afgeleid die we als de klassieke definitie beschouwen; “het tegenovergestelde zeggen van wat je bedoelt”. Deze ‘Standaarddefinitie’, die we o.a. reeds bij Quintilianus (2001: 456) vinden, wordt ook in hedendaags onderzoek vaak gehanteerd⁵.

Veel onderzoekers interpreteren de term ‘tegenovergesteld’ in de Standaarddefinitie als een term die betrekking heeft op een *lexicaal item* in de uiting. Met andere woorden, men kijkt naar een bepaalde term of woord, waar men dan weer een tegenovergestelde term voor zoekt. Een bekend voorbeeld is de uitroep

(2) Mooi weertje, hè?

als het regent. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat regen het tegenovergestelde van mooi weer is⁶. Volgens deze interpretatie van de Standaarddefinitie, kunnen we een ironische interpretatie van (2) verklaren door het woord ‘mooi’ te vervangen door het tegenovergestelde woord ‘slecht’.

De Standaarddefinitie wordt niet alleen veel gebruikt, maar is, op basis van de bovenstaande interpretatie, ook door veel onderzoekers bekritiseerd. Wilson en Sperber (1992: 55-56) geven een tegenvoorbeeld. Stel dat u me uitnodigt om in mei naar uw zomerhuisje in Toscane af te reizen. Immers, zo beweert u, in mei is het altijd mooi weer in Toscane. Ik besluit het eens te proberen. Als ik echter in Toscane aankom, blijkt het te onweren en te stormen. Zogenaamd enthousiast roep ik uit:

(3) Ah, Toscane in mei! (Wilson & Sperber 1992: 55).

Wilson en Sperber (1992) stellen dat het moeilijk, zo niet onmogelijk, is om deze ironische uitroep te verklaren met de Standaarddefinitie. Immers, welk lexicaal item in (3) kunnen we vervangen door een tegenovergestelde term? Desalniettemin kunnen we (3) redelijk eenvoudig ironisch lezen, zoals we in paragraaf 2.3 zullen zien. Wilson en Sperber (1992) gebruiken voorbeelden van dit type om uit te leggen dat en hoe de klassieke interpretatie van de Standaarddefinitie te kort schiet.

2.1 (Neo-)Griceaanse definities van ironie. Grice (1975, 1978, 1981) ontwikkelde een bekend en invloedrijk model van conversationele implicaturen. Hij gebruikt de Standaarddefinitie van ironie (Grice 1981: 249) en ziet dit stijlmiddel als een schending van het maxime van kwaliteit (i.e., “tracht uw bijdrage er een te laten zijn die waar is”). De reden die hij hiervoor geeft is dat een ironische uitspraak in zijn letterlijke betekenis onwaar is. Als

we bijvoorbeeld (2) zouden zeggen terwijl het regent, is (2) duidelijk onwaar. In een latere bijdrage komt Grice (1978: 123-125) terug op deze eerste definitie, omdat er volgens hem “nog iets miste”. Niet iedere uitspraak die duidelijk onwaar is, is per definitie ook ironisch. Als voorbeeld geeft Grice een dialoog tussen sprekers A en B. Als deze personen langs een auto met ingeslagen voorruit lopen, zegt B:

(4) Kijk, bij die auto zijn alle ruiten heel!

Als A de spreker niet begrijpt, antwoordt B met, “Je snapt me niet. Ik wilde je op een ironische manier wijzen op de ingeslagen voorruit” (Grice 1978: 124). Volgens Grice (1978) gaat ironie altijd gepaard met een vorm van evaluatie⁷. Het ontbreken van een evaluatie in (4) verklaart volgens Grice dan ook waarom deze uiting absurd is.

Een Griceaanse definitie van ironie heeft twee belangrijke algemene kenmerken waarop het afwijkt van een aantal andere definities die vanaf paragraaf 2.2 worden besproken. Ten eerste wordt ironie gezien als een afwijking van een persoonsonafhankelijke norm. Dit betekent dat een stijlmiddel als ironie wordt gezien als “afwijking van een norm [nl. het maxime van kwaliteit, CB] die voor iedereen gelijk is” (Van Enschoot 2006: 11). Het idee dat ironie een afwijking van een persoonsonafhankelijke norm is, impliceert Booth’s thesis dat ironie “stabiel” is en wel of niet in een tekst zit. Als de lezer een tekst ‘goed’ leest, ontdekt hij of dat zo is (Booth 1974: 16). Sommige auteurs die ironie zien als afwijking van een persoonsonafhankelijke norm claimen zelfs dat het van de “intelligentie” van de lezer afhangt of hij ironie wel of niet opspoort (bijv. Corbett & Connors 1999: 406).

Een tweede belangrijk kenmerk is dat ironie in een Griceaans perspectief als een binair verschijnsel wordt gezien⁸. Dit betekent dat een uiting òf wel, òf niet ironisch is. Met andere woorden: als aan bepaalde voorwaarden is voldaan, is de uiting ironisch. Zo niet, dan is de uiting niet ironisch. We zullen zien dat enkele andere auteurs ironie meer als een gradueel verschijnsel beschouwen, wat impliceert dat sommige ironische uitingen meer ironisch zijn dan andere ironische uitingen.

Grice’s definitie is door menig onderzoeker bekritiseerd. Behalve kritiek op het gebruik van de Standaarddefinitie, richt de kritiek zich tevens op de definitie van ironie als een schending van het maxime van kwaliteit. Een mooi tegenvoorbeeld vinden we bij Myers Roy (1978: 17-18) (later vaker geciteerd door o.a. Gibbs 1986a: 4, Barbe 1995: 24-25 en Coulson 2005: 129). Zij beschrijven allen dezelfde situatie waarin twee personen in een auto zitten. Bestuurder A slaat linksaf zonder richting te geven. Hierop zegt passagier B:

(5) Ik ben dol op mensen die richting aangeven.

In dit voorbeeld staat de spreker positief tegenover het gebruik van een richtingaanwijzer; de letterlijke betekenis van deze uiting is dus niet onwaar⁹. De ironie komt hier voort uit het feit dat A zijn richtingaanwijzer juist niet gebruikte. Door het noemen van een norm die in tegenspraak is met een vertoond gedrag, geeft B aan afkeurend te staan tegenover dit gedrag. Hieruit blijkt dat Grice’s definitie waarbij een ironische uiting in zijn letterlijke betekenis onwaar dient te zijn, niet altijd opgaat.

Verschillende auteurs zetten zich dan ook af tegen de claim dat ironie een schending van het kwaliteitsmaxime is en beweren dat het stijlmiddel ook een schending kan zijn

van een ander maxime dan dat van kwaliteit (bijv. Kaufer 1981: 500), alle maximen (bijv. Barbe 1995: 38–39) of geen enkel maxime (bijv. Holdcroft 1983: 507). Grice's critici hebben twee oplossingen voor de problemen met zijn definitie. Sommige onderzoekers, die vanaf paragraaf 2.2 aan de orde komen, kiezen ervoor om ironie vanuit een andere theoretische achtergrond te definiëren (bijv. Sperber & Wilson 1986, Utsumi 2000 en Clark & Gerrig 1984). Andere onderzoekers kiezen er juist voor Grice's theorie aan te passen (de zgn. 'Neo-Griceanen' als Leech 1983 en Attardo 2000a)¹⁰.

Eén van de Neo-Griceanen is Leech (1983), die een aantal beleefdheidsstrategieën moeilijk in Grice's model kon inpassen. Daarom introduceerde hij naast het samenwerkingsbeginsel het beleefdheidsbeginsel (*politeness principle*). Leech (1983) gelooft dat het beleefdheidsbeginsel vaak botst met het samenwerkingsbeginsel. Hierbij zijn sprekers niet optimaal communicatief om bepaalde beleefdheidsconventies te respecteren. Naast het beleefdheidsbeginsel introduceert Leech ook nog het ironiebeginsel (*irony principle*). Dit beginsel definieert hij met de frase "als je ergernis moet veroorzaken, doe dat dan ten minste op een manier die niet openlijk botst met het beleefdheidsbeginsel, maar die de lezer in staat stelt om je kwetsende opmerking indirect te begrijpen, via een implicatuur" (Leech 1983: 82). Er zijn verschillende problemen met deze benadering.

Een eerste probleem is dat het ironiebeginsel niet op zichzelf staat, maar een beginsel is dat, om Leech's (1983: 142) woorden te gebruiken, "parasiteert" op andere beginselen. Dit betekent dat de functie van het ironiebeginsel "alleen kan worden uitgelegd in termen van andere beginselen" (Leech 1983: 142). Problematisch is ook dat het ironiebeginsel het stijlmiddel ironie aan ergernis verbindt. Hoewel dit in sommige ironische uitingen zeker gerechtvaardigd is, heeft ironie ook communicatieve doelen die weinig met ergernis van doen hebben. In de introductie van dit artikel zagen we bijvoorbeeld dat het gebruik van het stijlmiddel grappig kan zijn of een gevoel van sociale saamhorigheid kan oproepen. Het ironiebeginsel sluit daarom een groot aantal ironische uitingen uit.

Een andere Neo-Griceaanse benadering zien we bij Attardo (2000a), die, in tegenstelling tot Leech (1983), het model van Grice slechts uitbreidt met één maxime; dat van ongepastheid (*maxim of inappropriateness*)¹¹. Net als Leech's (1983) ironiebeginsel, is ook het maxime van ongepastheid geïntroduceerd om ironie op een betere manier dan Grice in een (Neo-) Griceaans framework te verklaren. Attardo (2000a: 823) vat zijn definitie van ironie samen als "een ongepaste uiting die desondanks toch relevant is in de context". Volgens Kihara (2005: 517) is de kracht van Attardo's model meteen ook zijn zwakte. Hij ziet namelijk niet waarom ironie noodzakelijkerwijs aan ongepastheid moet worden verbonden, zoals Attardo (2000a) doet¹².

2.2 Ironie als indirecte negatie. Een benadering die op het eerste gezicht veel op een (Neo-) Griceaans perspectief lijkt, maar er toch van afwijkt, is Giora's definitie van ironie als indirecte negatie (*indirect negation*). Indirecte negatie veronderstelt (1) een bepaald verschil tussen een letterlijke en een ironische betekenis en (2) dat zowel de letterlijke als de ironische betekenis behouden blijven bij het begrijpen van ironie (Giora, Fein & Schwartz 1998: 85). Het contrast tussen een letterlijke (niet-ironische) en een figuurlijke (ironische) betekenis vinden we ook terug in een (Neo-)Griceaans perspectief.

Giora et al. (1998: 85) zeggen zelf dat het behoud van zowel de letterlijke als de figuurlijke betekenis indirecte negatie van een (Neo-)Griceaans perspectief onderscheidt. In een (Neo-)Griceaans perspectief wordt een letterlijke betekenis verworpen ten gunste van een ironische betekenis. In de theorie van indirecte negatie blijven zowel de letterlijke als de ironische betekenis beschikbaar (Giora et al. 1998: 85).

De theorie van indirecte negatie verschilt echter op nog twee andere, belangrijke punten van een (Neo-)Griceaans perspectief. In de vorige paragraaf zagen we dat ironie in een (Neo-)Griceaans perspectief gezien werd als een afwijking van een persoonsonafhankelijke norm. Omdat ironie als “stabiel” verondersteld wordt, kan de onderzoeker zelf bepalen of een uiting ironisch is. Indirecte negatie, daarentegen, is een afwijking van een persoonsafhankelijke norm. Dit betekent dat de achtergrond van de ontvanger en zijn ideeën over de zender, context en context bepalen of een uiting ironisch is of niet. In plaats van dat de onderzoeker bepaalt wat wel en niet ironisch is, worden stimuli aan respondenten voorgelegd en wordt deze keuze aan hen gelaten (bijv. Giora, Fein, Ganzi, Levi & Sabah 2005).

Een tweede belangrijk verschil is dat ironie in deze benadering niet als binair, maar als gradueel verschijnsel wordt gezien. Dit impliceert dat hoe groter het contrast is tussen de niet-ironische en de ironische betekenis, hoe ironischer de uiting. Laten we als voorbeeld zeggen dat ik een uitspraak wil doen over Max die, ondanks vele studie-uren, voor al zijn tentamens is gezakt. Ik kan dan zeggen:

- (6a) Max is zeer intelligent.
- (6b) Max is niet zeer intelligent.
- (6c) Max is niet intelligent.
- (6d) Max is dom (Giora et al. 2005: 86).

Giora et al. (2005: 85) zeggen dat we op basis van deze uitingen gradaties van ironie kunnen onderscheiden. De laatste uiting, (6d), is de niet-ironische, letterlijke betekenis van de uiting. De hiërarchie kan worden opgesteld op basis van het contrast van een uiting met (6d). Dit betekent dat (6a) het meest ironisch is, gevolgd door (6b) en (6c) (Giora et al. 2005: 85). Problematisch bij deze benadering is dat het onderscheid tussen ironie en niet-ironie erg vaag wordt. Zo is het, op basis van deze gradaties, moeilijk om te zeggen wanneer een contrast met (6d) groot genoeg is om van ironie te kunnen spreken.

2.3 Ironie en Relevantie Theorie. Neo-Griceaanse invalshoeken en indirecte negatie zijn niet de enige gezichtspunten van waaruit ironie benaderd wordt. Een invloedrijke benadering vinden we in de Relevantie Theorie van Sperber en Wilson (1986, 1998)¹³. Wilson en Sperber (2002: 271) definiëren ironie als een speciale vorm van een zgn. *echoic use*¹⁴. In dit model is *echoic use* een subtype van wat de auteurs *interpretative use* noemen.

Een uiting is een vorm van *interpretative use* als ze op metaniveau een andere uiting weergeeft, die er (inhoudelijk) op lijkt. Een duidelijk voorbeeld hiervan is een samenvatting (Wilson en Sperber 2002: 271), omdat ze een oorspronkelijke bron parafraseert. Zoals gezegd is *echoic use* een subset van *interpretative use*. Om voor *echoic* door te gaan, moet een uiting zowel – op metaniveau – een andere uiting herhalen als relevant zijn doordat ze tevens de mening van de spreker over deze andere uiting weergeeft (Wilson & Sperber 2002: 271). Wilson en Sperber (2002: 271) verduidelijken dit met het volgende voorbeeld:

- (7) Peter: Dat was een geweldig feest.
(8) Marieke: (a) [opgetogen] Geweldig!
(b) [verward] Geweldig?
(c) [smalend] Geweldig!

Zowel (8a), (8b) als (8c) zijn voorbeelden van *echoic use*. Om de uitingen van Marieke te begrijpen, moet Peter niet alleen herkennen dat Marieke een gedeelte van zijn uiting in (7) herhaalt, maar ook haar mening over uiting (7) geeft. In (8a) zegt Marieke namelijk dat ze het met Peter eens is dat het feest geweldig was. In (8b) is ze verrast door zijn uitspraak en stelt ze het positieve oordeel over het feest ter discussie. In (8c) maakt ze hem duidelijk dat ze het niet met hem eens was en dat ze het feest verre van geweldig vond.

Hoewel (8a), (8b) en (8c) alle drie voorbeelden van *echoic use* zijn, benoemen Wilson en Sperber (2002) niet al deze uitingen als ironisch. Er is nog een voorwaarde aan ironie verbonden; de uiting moet op een impliciete wijze een negatieve houding laten zien ten opzichte van de uiting waarover de spreker haar mening geeft. Dit betekent dat alleen (8c) een voorbeeld is van ironie.

Volgens Sperber en Wilson (1981: 314) wordt er bij ironie soms iemand belachelijk gemaakt; het zogenaamde ‘slachtoffer’. Maar niet alle ironische uitspraken kennen slachtoffers (Wilson 2006: 1736). In de vorige alinea’s zagen we dat Sperber en Wilson een ironische uiting als een echo van een eerdere uiting zagen. Als deze bron aan een specifiek persoon is toe te schrijven, is deze het slachtoffer. Is deze bron echter een algemene norm of verwachting, dan is er geen slachtoffer.

Net als de theorie die ironie als indirecte negatie ziet, kan de theorie van ironie als *echoic use* als een afwijking van een persoonsafhankelijke norm worden gezien. Ook in deze benadering is er niet één ‘correcte’ lezing van een tekst. Sperber en Wilson (1998: 287) spreken hier over de “relevantie voor een individu”.

De definitie van ironie als een *echoic use* heeft een aantal voordelen in vergelijking met (Neo-)Griceaanse benaderingen. Zo is deze definitie bijvoorbeeld in staat om zowel uiting (3) als uiting (4) te verklaren, uitingen die vanuit een Griceaans perspectief lastig te beschrijven waren. Eerder in dit artikel zagen we dat ik uitgenodigd werd om in mei naar Toscane te komen, omdat het daar dan mooi weer zou zijn. Bij aankomst bleek het echter zeer slecht weer. Teleurgesteld riep ik uit

- (3) Ah, Toscane in mei!

De theorie van ironie als een *echoic use* kan uiting (3) verklaren. Als ik uiting (3) uitspreek, refereer ik namelijk aan de eerdere uiting dat het in mei altijd mooi weer is in Toscane. Omdat het op deze dag in mei duidelijk geen mooi weer is in Toscane, zou het absurd zijn om deze mening oprecht te verkondigen. De uiting laat dan ook een negatieve houding ten opzichte van de motivatie van mijn uitnodiging zien (Wilson & Sperber 1992: 61).

Ook uiting (4) kan met behulp van de Relevantie Theorie worden verklaard. A en B lopen langs een auto met ingeslagen voorruit. B zegt:

- (4) Kijk, bij die auto zijn alle ruiten heel!

Vanuit Griceaans perspectief was ook uiting (4) moeilijk te verklaren. Wilson en Sperber (1992: 61) zeggen dat dit komt omdat uiting (4) aan alle voorwaarden voor ironie voldoet, behalve één; het is geen *echo*. Ze beargumenteren dat door het toevoegen van een korte context, uiting (4) eenvoudig kan worden gezien als een vorm van *echoic use*. In de context die Wilson en Sperber (1992: 61) aandragen, zegt B tegen A dat er in de straat waarin hij woont vaak kapotte auto's worden gedumpt. A zegt dat dat allemaal wel meevalt. Als A en B vervolgens langs een auto met ingeslagen voorruit lopen, doet B uitspraak (4). Hierbij 'echoot' B op kritische wijze A's mening in een situatie waarin deze duidelijk niet opgaat. Met deze context wordt uiting (4) een voorbeeld van *echoic use* en ironie (Wilson & Sperber 1992: 61; Wilson 2006: 1728).

Opmerkelijk bij de analyse van (3) en (4) volgens de definitie van de Relevantie Theorie is dat we ook hier, net als bij de analyse volgens de Standaarddefinitie, te maken hebben met twee uitingen die proportioneel tegengesteld zijn (zie ook Attardo 2000a: 811). Hier draait het echter niet om een semantische tegenstelling zoals goed vs. slecht, maar om een tegenstelling tussen een letterlijke *bron* en een ironische *echo*. Ondanks dat de tegenstellingen bij (3) en (4) veel impliciet zijn dan bij bijvoorbeeld (2), hebben we ook hier de basisbegrippen van de Standaarddefinitie nodig.

Een probleem met Sperber en Wilson's benadering van ironie is het begrip *echo*. Critici vinden namelijk dat het begrip te vaag gedefinieerd is (bijv. Attardo 2000a: 805; Hamamoto 1998: 260). Als antwoord op deze kritiek verklaren Sperber en Wilson (1998: 284) dat het begrip *echo* wel degelijk aan bepaalde grenzen is gebonden. Een interpretatie van een uiting als *echoic* is namelijk alleen acceptabel als deze interpretatie bijdraagt aan de relevantie van de uiting. Echter, ook het begrip relevantie is voor meerdere interpretaties vatbaar. In uiting (8c) was het vrij eenvoudig om te zien wat de bron van de *echo* was. Ook bij de verklaringen van uitingen (3) en (4) werd een context geconstrueerd waarbij een bron van de *echo* geïntroduceerd werd. In andere gevallen is dat veel lastiger. Laten we eens kijken naar het volgende voorbeeld:

- (9) Bonnie en Tom rijden 's avonds laat over een afgelegen weg. "Tom", zegt Bonnie, "de benzine is op". "Ik ken deze auto", aldus Tom, "ik kan nog ruim tachtig kilometer rijden als hij aangeeft dat de benzine op is". Bonnie antwoordt: "Dat is prima. Ik heb altijd al eens de nacht in een auto willen doorbrengen" (Gerrig 1993: 153).

Bonnie's laatste opmerking is ironisch, omdat ze impliciet duidelijk wil maken dat ze er totaal geen zin in heeft om in de auto te overnachten. Op deze manier draagt deze opmerking dus bij aan de relevantie van het verhaal. Maar als we deze ironische uiting volgens de definitie van de Relevantie Theorie willen verklaren, wordt het lastig. Want wat is de bron van deze laatste uiting? Attardo (2000a: 805) zegt dat het begrip *echo* bijna tot een "oneindige regressie" aan mogelijke interpretaties leidt. Omdat een *echo* ook impliciet kan zijn, zou in theorie elke uiting een *echo* van een andere uiting, gedachte of norm kunnen zijn. Door de onduidelijke grenzen tussen wat wel en wat niet een *echo* genoemd kan worden, kan het in de praktijk een lastig te hanteren begrip zijn.

2.4 Ironie als veinzerij. Verschillende auteurs zien ironie als een vorm van veinzerij (*pretense*) (bijv. Clark & Gerrig 1984; Ducrot 1984; Kumon-Nakamura, Glucksberg & Brown 1995; Cros 2001), waarbij ze teruggaan naar de oorspronkelijke betekenis van het Griekse woord *eironeia*¹⁵. Volgens deze benadering is ironie letterlijk meerstemmig. Ze gaat er namelijk van uit dat een ironische spreker S doet alsof hij een (onverstandige) spreker S' is die tegen een (onwetende) ontvanger A' spreekt. Ontvanger A doorziet deze veinzerij en is in staat om de ironische boodschap te ontleden (Clark & Gerrig 1984: 122)¹⁶. Volgens deze theorie is er bij het gebruik van ironie dan ook altijd een 'slachtoffer' waar te nemen¹⁷.

Als voorbeeld om deze benadering te verdedigen wordt Jonathan Swift's essay *A Modest Proposal* uit 1729 aangehaald (Clark & Gerrig 1984: 123). In dit essay lijkt Swift serieus voor te stellen om economische problemen in Ierland op te lossen door arme Ierse kinderen als voedsel aan de rijken te serveren. De theorie die ironie als veinzerij beschouwt, zegt dat Swift in dit essay veinst dat hij "als een lid van de Engelse heersende klasse tegen een Engels publiek spreekt" (Clark & Gerrig 1984: 123). Van de lezer van het essay wordt verwacht dat hij deze veinzerij doorziet en begrijpt dat Swift indirect kritiek levert op de manier waarop de Engelsen met de Ieren omgingen. Ook uiting (9) kan als veinzerij worden gezien. Bonnie 'doet namelijk alsof' ze het leuk vindt om in de auto te overnachten, terwijl ze er in werkelijkheid heel anders over denkt.

Hoewel deze benadering goed kan omgaan met teksten die in zijn geheel ironisch zijn zoals het essay van Swift, wordt de benadering juist lastiger toe te passen op vrij korte en eenvoudige vormen van ironie. Laten we nog eens kijken naar het voorbeeld waarmee ik de Standaarddefinitie introduceerde. In een regenbui zeg ik:

(2) Mooi weertje, hè?

De verklaring voor uiting (2) vanuit deze theorie is problematisch. De 'ironie-als-veinzerij'-theorie verklaart de ironie in (2) namelijk door te zeggen dat degene die (2) uitspreekt, doet alsof hij een incapabele weerman is (Clark & Gerrig 1984: 122; Ducrot 1984: 212-213). De spreker van (2) geeft dan niet alleen haar mening over het weer, maar bespot ook deze incapabele weerman. Volgens Sperber (1984: 134) beperkt deze interpretatie het concept ironie. Hoewel er bij het gebruik van ironie vaak een 'slachtoffer' is, is dit volgens hem niet altijd het geval, zoals bij uiting (2). Bovendien kan volgens Utsumi (2000: 1782) elke vorm van indirecte taal, en niet alleen ironie, als veinzerij worden gezien. Een goed voorbeeld van indirecte taal die als veinzerij kan worden beschouwd, maar niet ironisch is, vinden we bij Kreuz en Glucksberg (1989: 384):

(10) Kunt u alstublieft het zout doorgeven?

De spreker van (10) veinst dat ze niet weet of de persoon die ze aanspreekt fysiek in staat is om het zoutvaatje door te geven. Omdat het absurd zou zijn dat de ontvanger deze fysieke prestatie niet kan leveren, verwacht de spreker tegelijkertijd dat de ontvanger door deze veinzerij heen prikt. Uiting (10) voldoet daarom aan de definitie van Clark en Gerrig (1984), maar is zeker niet ironisch.

2.5 Ironie, mental spaces en domeinen van discourse. Fauconnier (1990: 392) introduceerde een model om impliciete betekenissen van uitingen te verklaren; de *mental space* theorie. Theorieën die ironie vanuit deze achtergrond benaderen (bijv. Kihara 2005) claimen dat ironie optreedt als verschillende domeinen van *discourse* op een specifieke manier aan elkaar verbonden worden, meestal via een soort tegenstelling. In het model van Kihara (2005) gebeurt dit bijvoorbeeld via onvervulde verwachtingen.

Kihara (2005: 517–518) zegt dat er bij ironie twee *mental spaces* te onderscheiden zijn; een *mental space of expectation* en een *initial reality space*. Het kan voorkomen dat een situatie in de werkelijkheid (*initial reality space*) niet aan bepaalde verwachtingen (*mental space of expectation*) voldoet. Als dat zo is en de spreker op impliciete wijze aan deze (onvervulde) verwachting refereert, is er sprake van ironie. Ironie wordt dan ook herkend als de ontvanger deze impliciete referentie aan een niet vervulde verwachting opmerkt.

Een voorbeeld ter illustratie. Barbe (1995: 21) noemt een situatie waarin een moeder aan haar zoon heeft gevraagd om zijn kamer op te ruimen. Als ze de kamer binnenkomt en ziet dat hij dit niet heeft gedaan, zegt ze:

(11) Ik zie dat je je kamer hebt opgeruimd.

Hierbij appelleert de moeder aan haar verwachting dat haar zoon naar haar zou luisteren en zijn kamer op zou ruimen (*mental space of expectation*). Ze ziet echter dat dit in werkelijkheid niet is gebeurd (*initial reality space*). Omdat ze impliciet aan deze onvervulde verwachting refereert, is er in (11) sprake van ironie.

Behalve de theorie van Kihara (2005), benaderen ook Coulson (2005), Ritchie (2005) en Utsumi (2000) ironie vanuit een vergelijkbaar perspectief; ze zien dat bij ironie verschillende domeinen van *discourse* aan elkaar worden verbonden. Ze gebruiken hierbij andere termen dan Kihara (2005), maar de benaderingen zijn grotendeels vergelijkbaar.

Coulson (2005) plaatst ironie in haar theorie van *conceptual blending*. Ook hier is sprake van een tegenstelling tussen twee *spaces*: een verwachte reactie (*expected reaction space*) en een reactie die aan deze verwachting niet voldoet (*counterfactual trigger space*). In (11) is de verwachte reactie een opgeruimde kamer en de *counterfactual trigger* de niet opgeruimde kamer. Deze twee *spaces* moeten volgens Coulson (2005) wel iets met elkaar gemeen hebben; dit noemt ze de *blending space*. In (11) bevat de *blending space* bijvoorbeeld een al-dan-niet opgeruimde kamer.

Ritchie (2005: 282–284) verbindt ironie aan het concept ‘frames’¹⁸. In zijn definitie kan het stijlmiddel worden waargenomen als er een tegenstelling bestaat tussen een cultureel geaccepteerd frame – in (11) is dat een zoon die zijn kamer opruimt – en een frame die het cultureel geaccepteerde frame ondermijnt – in (11) is dat dat de zoon zijn kamer niet heeft opgeruimd.

Utsumi (2000) spreekt over een “ironische omgeving” (*ironic environment*). Hoewel hij niet aan *mental spaces* refereert, zijn deze zeer vergelijkbaar met Utsumi’s “ironische omgeving”. Volgens Utsumi (2000: 1783) wordt een ‘ironische omgeving’ opgeroepen als aan twee voorwaarden wordt voldaan. Ten eerste moet een spreker een bepaalde verwachting hebben (op tijdstip t_0) die niet uitkomt (op tijdstip t_1). Daarbij moet deze spreker op t_1 een negatieve emotionele attitude hebben over het feit dat deze verwachting niet is uitgekomen¹⁹. Ondanks de verschillen in terminologie is Utsumi’s verwachting en de niet ingeloste verwachting vergelijkbaar met de *mental space of expectation* en de *initial reality space*. Opvallend is verder

dat Utsumi (2000: 1783) ironie aan negatieve emoties zoals teleurstelling, woede en jaloezie koppelt. In de introductie zagen we dat dat niet altijd het geval hoeft te zijn; ironie kan ook grappig zijn of een gevoel van sociale solidariteit oproepen.

2.6 Recapitulatie. Als we het hier geschetste veld van definities en benaderingen overzien, wordt het duidelijk dat, ondanks de verschillen in definities, terminologie en soorten uitingen die als ironisch geclassificeerd kunnen worden, de vele perspectieven een aantal overeenkomsten hebben. Ten eerste maken de verschillende auteurs een onderscheid tussen een ironische en een niet-ironische betekenis van een uiting; een ontvanger kan een uiting ironisch of niet-ironisch interpreteren. Een ironische interpretatie impliceert ook een waardeoordeel, omdat een ironische uiting altijd evaluatief is. Ook zijn de verschillende theoretici het erover eens dat ironie altijd impliciet is. De ontvanger moet de bedoelde, ironische betekenis infereren op basis van de context of co-tekst. Een andere overeenkomst is dat er een soort tegenstelling of oppositie is tussen de ironische en niet-ironische betekenis.

Echter, als we de theorieën vergelijken, zien we dat er ook veel verschillen zijn. Door deze verschillen kan het afhangen van de definitie die je gebruikt of een uiting al dan niet ironisch is. Deze verschillen zien we voornamelijk op drie punten: (1) het soort tegenstelling tussen de niet-ironische en ironische betekenis, (2) de vraag of ironie een afwijking is van een persoonsafhankelijke of persoonsonafhankelijke norm en (3) de vraag of ironie een binair of gradueel verschijnsel is.

De verschillende theorieën geven een andere betekenis aan de tegenstelling of oppositie tussen een ironische en een niet-ironische betekenis. In de Standaarddefinitie staat de term “tegenovergesteld” centraal, wat vaak geïnterpreteerd wordt als een begrip dat betrekking heeft op een *lexicaal item* in de uiting. Met andere woorden, bij de Standaarddefinitie kijkt men naar een bepaalde term of woord, waar men dan weer een tegenovergestelde term voor zoekt (bijvoorbeeld mooi vs. slecht in de ironische interpretatie van “Mooi weertje, hè?”). Net als de Standaarddefinitie, kijken zowel (Neo-)Griceanen als de theorie van indirecte negatie naar tegenstellingen tussen een letterlijke en een figuurlijke betekenis van een uiting.

Ondanks dat andere theorieën de tegenstelling tussen ‘letterlijk’ en ‘figuurlijk’ niet gebruikten, kan er toch ook daar een tegenstelling tussen een ironische en een niet-ironische lezing worden vastgesteld. In de theorie van ironie als een *echoic use* is er een contrast tussen een uiting en een echo van een uiting. In de theorie die ironie als ‘veinzerij’ ziet, speelt de *ironicus* dat hij iemand anders is. We zien hier een tegenstelling tussen de rol die gespeeld wordt en de mening die de *ironicus* in werkelijkheid inneemt. De ironiëmodellen gebaseerd op Fauconnier’s *mental space theory* zien tegenstellingen tussen verschillende *mental spaces*. Hierbij wordt vaak geappelleerd aan een tegenstelling tussen bepaalde verwachtingen en een situatie waarin deze verwachtingen niet uitkomen.

Al deze soorten tegenstellingen tussen ironische en niet-ironische lezingen van een uiting hebben één ding met elkaar gemeen. De tegenstelling is namelijk verbonden met het inherent evaluatieve karakter van ironie. Bij elke benadering zien we dat de tegenstelling gezien kan worden als een contrast tussen een vorm van positieve en negatieve evaluatie.

Een tweede verschil tussen verschillende perspectieven richt zich op de vraag of ironie een afwijking is van een persoonsafhankelijke of persoonsonafhankelijke norm is. Het laatste standpunt, dat we vooral bij de (Neo-)Griceaanse benaderingen vinden, impliceert dat het

objectief is vast te stellen of ironie wel of niet in een tekst zit. Een ‘goede’ lezer kan zeggen of een ironische lezing van een tekst correct is of niet. Als ironie echter gezien wordt als een afwijking van een persoonsafhankelijke norm, wordt de notie van één ‘correcte’ lezing van een tekst ter discussie gesteld. In dit perspectief, dat we o.a. bij de Relevantie Theorie en indirecte negatie zien, bepaalt de lezer of een uiting al-dan-niet ironisch is. Een ironische en een niet ironische lezing van dezelfde tekst kunnen dan naast elkaar bestaan.

Een derde belangrijk punt waarop benaderingen van elkaar verschillen is de vraag of ironie als een binair of gradueel verschijnsel wordt gezien. Als je op een binaire manier naar ironie kijkt, is een uiting òf wel, òf niet ironisch. In sommige gevallen, waarbij het onduidelijk is of een uiting ironisch is, kan deze indeling erg rigide zijn. Auteurs die het niet met het binaire onderscheid eens zijn, laten de mogelijkheid van gradaties van ironie toe (bijv. Giora et al. 2005; Utsumi 2000). Problematisch in deze benadering is dat het onduidelijk is wanneer een verschil tussen een ironische en een niet-ironische interpretatie groot genoeg is om van ironie te spreken.

Een middenweg tussen het strikt binaire en volledig graduele onderscheid zien we in de theorie van ironie als een *echoic use*. Sperber en Wilson (1998: 287) zien namelijk grensgevallen van ironie. In hun theorie gaf een ironische uiting een negatieve attitude weer ten opzichte van een eerdere uiting. Omdat er allerlei verschillende attitudes mogelijk zijn, zo zeggen Sperber en Wilson (1998: 287), is het niet verrassend dat er ook grensgevallen van ironie zijn. In dit onderscheid houden Sperber en Wilson (1998) dus vast aan een binaire onderverdeling. Echter, zij maken wel een voorbehoud dat er ook gevallen kunnen zijn die moeilijker uit te leggen zijn. Er zijn dus gradaties mogelijk van uitingen die beter of slechter in hun definitie passen.

3. Verwerking van verbale ironie

Behalve discussies over hoe ironie het best kan worden gedefinieerd, wordt er ook veel onderzoek gedaan naar de vraag hoe ironie verwerkt wordt. Er zijn drie verschillende benaderingen die verklaren hoe een ironische uiting begrepen wordt:

1. Eerst wordt de letterlijke betekenis opgeroepen, daarna de figuurlijke (Standaard Pragmatische Model)
2. De letterlijke en figuurlijke betekenis worden tegelijkertijd opgeroepen (*direct access view*)
3. De decoding van ironie is niet afhankelijk van een letterlijke of figuurlijke betekenis van een uiting, maar van de *salience* van een uiting in een bepaalde context.

3.1 Het Standaard Pragmatische Model. Het klassieke model is het zgn. Standaard Pragmatische Model (*Standard Pragmatic Model*, SPM), waarbij de verwerking van figuratieve taal in twee fases gebeurt. Dit betekent dat het model als een “twee-fasen model” (*two-stage processing model*) kan worden beschreven (Attardo 2000a). Bij de eerste fase van verwerking van een tekst wordt alleen de letterlijke betekenis van een uiting gedecodeerd. Als deze letterlijke betekenis niet past in de context van de tekst wordt ze verworpen. In de tweede fase wordt

dan de bedoelde, figuurlijke betekenis geïnfereerd (zie bijvoorbeeld Grice 1975: 50 en, alleen voor ironie, Booth 1974: 10-14). (Neo-)Griceaanse benaderingen van ironie zijn goede voorbeelden van benaderingen die het SPM gebruiken om te laten zien hoe ironie begrepen wordt (Attardo 2000a: 822-823).

Verschillende onderzoekers (bijv. Dews & Winner 1999; Schwoebel, Dews, Winner & Srinavas 2000) leveren empirische evidentie voor de claims van het SPM, gebaseerd op onderzoek naar reactietijden. De respondenten van Schwoebel et al. (2000) kregen bijvoorbeeld een kort, door de onderzoekers opgesteld verhaal voorgelegd. In de letterlijke conditie was de laatste opmerking letterlijk bedoeld, in de ironische conditie (logischerwijs) ironisch. Een voorbeeld van een dergelijke stimulus is:

- (12) Een nieuwe professor filosofie was aangesteld. Deze professor zou erg scherpzinnig moeten zijn. Toen Alain enkele vragen stelde, gaf de professor *schrandere en goed geïnformeerde* [letterlijke conditie]/ *naïeve en onkundige* [ironische conditie] antwoorden. Alain zei: “Die kerel is briljant in het beantwoorden van vragen” (Schwoebel et al. 2000: 53).

Na het lezen van het verhaal moesten de respondenten een vraag beantwoorden over de betekenis van de laatste zin. Hierbij werd hun reactietijd geregistreerd. Uiteindelijk bleek dat de respondenten in de ironische conditie er langer over deden om de vraag te beantwoorden dan de respondenten in de letterlijke conditie. Hieruit concluderen Schwoebel et al. (2000: 59) dat respondenten in de ironische conditie de letterlijke betekenis van een uiting bepalen voordat ze tot een ironische interpretatie komen.

Het SPM is door verschillende onderzoekers bekritiseerd. Deze kritiek richt zich met name op twee punten: (1) een van de context onafhankelijke, letterlijke betekenis bestaat niet en (2) ontvangers hoeven niet eerst de *hele* letterlijke betekenis van een uiting te bepalen voordat de figuurlijke, ironische betekenis kan worden bepaald.

Verschillende onderzoekers (bijv. Gibbs 1986a: 14, 2005: 222; Turner 2005) stellen dat het idee dat een uiting één contextvrije, letterlijke betekenis heeft niet klopt. Ook een letterlijke betekenis moet door een spreker worden geïnterpreteerd. Gibbs (2002: 468) zegt dat een uiting verschillende soorten letterlijke betekenissen kan hebben (bijv. de betekenis van woorden, zinnen en uitdrukkingen). Dit betekent dat een letterlijke betekenis niet stabiel is; ontvangers van een ironische uiting moeten dan ook bepalen aan “welke letterlijke betekenis de zender refereert” (Gibbs 1986a: 14).

Gibbs stelt ook empirische ondersteuning voor het SPM ter discussie. In verschillende experimenten legde ook Gibbs (o.a. 1986a, 1986b) aan respondenten korte, zelf geschreven verhalen voor die met een letterlijke of een ironische claim eindigden, vergelijkbaar met die in (12)²⁰. De respondenten van Gibbs (1986a, 1986b) kregen geen vraag over de betekenis van de laatste uiting voorgeschoteld, maar een parafrase van deze laatste uiting. Vervolgens moesten ze bepalen of deze parafrase goed of fout was. Uit deze experimenten kwam naar voren dat de gemiddelde reactietijd bij een letterlijke claim niet lager was dan bij een ironische claim. Deze resultaten weerspreken volgens Gibbs (1986a: 6; 1986b: 46-47) het SPM.

3.2 De direct access view. Als alternatief voor het *SPM* komt Gibbs met de theorie van de *direct access view*. De hoofdclaim van deze theorie is dat sprekers niet eerst “de *hele* letterlijke betekenis van een uiting analyseren voordat ze tot een figuurlijke betekenis komen” (Gibbs 2003: 363). Verwerking van letterlijke en figuurlijke betekenissen gebeurt in deze benadering synchroon. Gibbs (1994: 117–119) zegt dat het begrijpen van figuurlijke taal op dezelfde manier gaat als het verwerken van letterlijke taal. Hij voegt hier aan toe dat veel ontvangers die een metafoor of ironie begrijpen, dit vaak niet eens door hebben (Gibbs 1994: 118).

Met andere woorden, begrip van letterlijke en figuurlijke taal komt op dezelfde manier tot stand en de cognitieve inspanning die dit begrip vraagt wordt vooral bepaald door de context. Als de context is gemanipuleerd zodat een letterlijke betekenis er goed inpast, zal deze letterlijke betekenis eerder worden gedetecteerd. Is ze echter gemanipuleerd zodat een figuurlijke (metafoor of ironie) betekenis er goed inpast, dan zal deze figuurlijke betekenis eerder worden gezien.

De *direct access view* is veel bekritiseerd. Zo wordt Gibbs's (1986a) conclusie betwist, dat ironie niet meer tijd nodig heeft om te worden verwerkt dan letterlijke taal. Dews en Winner (1999: 1583) vinden de reactietijd van een reactie op een parafrase geen indicator voor begrip van een uiting. Een ironische uiting kan namelijk op meer manieren geparafraseerd worden dan een uiting met alleen een letterlijke betekenis. Hierdoor is volgens Dews en Winner (1999: 1583) de beoordeling van een parafrase van een ironische uiting makkelijker dan die van een uiting met alleen een letterlijke betekenis. Giora (1995: 250–254) analyseert Gibbs' data (1986a) opnieuw en claimt dat zijn conclusies onjuist waren. Ze laat zien dat respondenten vooral reageerden op het feit dat de ironische zinnen in hun context meer betekenis (*high informativeness*) hadden dan de letterlijke (Giora 1995: 250–254).

En dan zijn er nog onderzoeken die juist aantonen dat een uiting die ironisch geïnterpreteerd dient te worden een hogere reactietijd heeft dan een uiting die letterlijk geïnterpreteerd dient te worden (zie, behalve de onderzoeken uit de vorige paragraaf, bijvoorbeeld ook Dews & Winner 1997: 403–404; Giora et al. 1998: 96–97).

Attardo (2000a: 810) heeft een theoretisch bezwaar tegen de *direct access view*; het probleem van berekenbaarheid (*computability*). Immers, zo zegt Attardo, volgens de *direct access view* wordt een ironische uiting meteen begrepen. Om ons oude voorbeeld weer eens te gebruiken, zeg ik, in een onweersbui:

(2) Mooi weertje, hè?

Deze uitspraak kan hypothetisch gezien bij een ontvanger tot verwarring leiden. Als hij zou denken: “Mooi weer? Hoezo dan?” en pas daarna tot een ironische interpretatie zou komen, zou er geen sprake meer zijn van een synchrone verwerking. De *direct access view* zou deze verwarring bij de ontvanger niet kunnen verklaren. Eerst wordt hier namelijk een ‘foute’ interpretatie verworpen om uiteindelijk tot een ironische interpretatie te komen. Deze manier van verwerking is juist kenmerkend voor een “twee-fasen model” en niet voor de *direct access view* (Attardo 2000a: 810).

3.3 Graded salience. In de vorige twee paragrafen zagen we dat er een discrepantie bestaat tussen een aantal onderzoeken naar de verwerking van ironie. Sommige onderzoeken (bijv. Gibbs 1986a, 1986b) laten zien dat er geen verschil in verwerkingstijd zit tussen ironische

en niet-ironische zinnen, terwijl andere onderzoeken (bijv. Schwoebel et al. 2000, Dews & Winner 1997, 1999) juist wel een verschil laten zien.

Een oplossing voor dit probleem vinden we in het begrip *graded salience* zoals dat gebruikt wordt in Giora's *Graded Salience Hypothesis (GSH)*. Het begrip *graded salience* verwijst naar de plaats van een lexicaal item of een uitdrukking in het mentale lexicon. Dit mentale lexicon is hiërarchisch gestructureerd (Giora 2003: 18). Laten we als voorbeeld het woord 'bank' nemen, dat o.a. betrekking kan hebben op een zitmeubel of een kredietinstelling. Mocht u bij het woord 'bank' eerder aan een zitmeubel dan aan een kredietinstelling denken, dan heeft deze eerste woordbetekenis een hogere plaats in uw mentale lexicon en is deze meer *salient* dan de tweede.

Salience wordt door vier factoren bepaald: (1) frequentie van gebruik, en de mate van (2) bekendheid, (3) conventionaliteit en (4) prototypie (Giora 2003: 15-18)²¹. De *GSH* voorspelt dat de *salient* betekenis van een uiting altijd eerst verwerkt wordt. Met andere woorden, het is niet de letterlijke of figuurlijke betekenis van een uiting die bepaalt hoe deze uiting wordt verwerkt, maar de *salience*. In bepaalde gevallen is niet de letterlijke, maar de figuurlijke betekenis van een woord of uitdrukking het meest *salient*, wat in die gevallen verklaart waarom een figuurlijke interpretatie net zo snel wordt opgeroepen als een letterlijke interpretatie (Giora 1999: 924-925).

Het concept van *graded salience* werkt dan ook goed om uit te leggen waarom bepaalde ironische interpretaties sneller worden geactiveerd dan andere. Laat ik dit verduidelijken aan de hand van een vorm van ironie die *common irony* (Barbe 1995: 22) wordt genoemd. Barbe (1995: 22-24) gelooft dat sommige uitingen, onafhankelijk van de context, altijd als ironisch worden geïnterpreteerd. Engelstalige voorbeelden van dit soort uitingen zouden zijn:

- (13) That's a likely story.
- (14) You're a real winner.
- (15) Joe is a fine friend (Barbe 1995: 22-24).

Andere auteurs (bijv. Littman & Mey 1991: 134; Attardo 2000a: 814), echter, geloven dat ironie nooit contextvrij kan zijn. Er zijn namelijk situaties voor te stellen waarin (13), (14) of (15) niet ironisch worden ingezet. De *GSH* kan hier uitkomst brengen. De uitingen die Barbe als *common irony* omschrijft worden vaker ironisch dan letterlijk gebruikt. Hierdoor is de ironische betekenis bekender, conventioneel of meer prototypisch. Met andere woorden, de ironische betekenis heeft in dit geval een hogere *salience* dan de letterlijke betekenis, wat verklaart waarom de ironische betekenis van (13), (14) en (15) bijna meteen wordt opgeroepen. De *GSH* is dan ook in staat om de verschillen in verwerkingstijd te verklaren die problematisch waren in de discussie tussen de *direct access view* en het *SPM*.

Empirische evidentie voor *graded salience* vinden we in menige bijdrage van Giora en haar collega's waaronder Giora et al. (1998), Giora en Fein (1999) en Giora et al. (2007). In deze onderzoeken verbinden ze de *GSH* aan Giora's definitie van ironie als indirecte negatie en legden zij hun respondenten korte verhalen zoals in (12) voor die eindigden met een uitspraak die ironisch of letterlijk geïnterpreteerd diende te worden. Giora en Fein (1999) varieerden hierbij ook de ironische zinnen. In een aantal verhalen was een ironische interpretatie *salient* en in een aantal verhalen niet. Uit het onderzoek bleek dat de letterlijke betekenis inderdaad eerder werd verwerkt dan een ironische betekenis, tenzij de ironische

betekenis *salient* was. In dat geval was er geen verschil in reactietijd tussen letterlijke en ironische interpretaties. Het onderzoek van Giora et al. (2007) biedt evidentie voor de claim dat *salience* belangrijker is bij de verwerking dan contextuele informatie. Als een ironische interpretatie geen deel uitmaakte van de *salient* betekenis van een woord of uitdrukking, bleek de verwerkingstijd altijd langer te zijn dan wanneer dit wel zo was, onafhankelijk van de context waarin een stimulus werd gepresenteerd. Ook als een ironische interpretatie van een uiting in een bepaalde context waarschijnlijk was – door bijvoorbeeld een spreker te introduceren die vaak ironisch is – bleek de *salience* van een uiting een betere voorspeller voor de verwerkingstijd dan de context.

4. Overig empirisch onderzoek naar ironie

Er is nog veel ander onderzoek naar verbale ironie gedaan. Deze onderzoeken richten zich op een verscheidenheid aan onderwerpen, waaronder de vragen hoe en wanneer kinderen in hun ontwikkeling leren om te gaan met indirecte taal als ironie (bijv. Creusere 1999; Pexman, Glenwright, Krol & James 2005), op welke plaats in de hersenen ironie verwerkt wordt (bijv. McDonald 2000; Eviatar & Just 2006) en wat de invloed is van bepaalde hersenbeschadigingen op het begrip van ironie (bijv. Channon, Pellijeff & Rule 2005; Wang, Lee, Sigman & Dapretto 2006). Ook kijken onderzoekers naar relaties tussen ironie en sprekerskenmerken (bijv. Katz, Blasko & Kazmerski 2004; Colston 2005), sociale (bijv. Colston 2005; Pexman 2005) en culturele factoren (bijv. Colston 2005; Goddard 2006). Tevens komen communicatieve doelen van ironie (bijv. Matthews, Hancock & Dunham 2006) en het gebruik van ironiesignalen (bijv. Kreuz 1996; Attardo 2000b) aan de orde.

Onderzoek naar ironie waarbij natuurlijke data wordt gebruikt vinden we vooral bij de conversatie- en interactieanalyse (zie bijv. Myers Roy 1978; Clift 1999; Cros 2001; Kotthoff 2003)²². Hierbij kijken onderzoekers naar aspecten als de plaats van een ironische uiting in een gesprek, het gebruik van ironiesignalen of de reactie op een ironische uiting. Experimenteel onderzoek naar ironie met natuurlijke stimuli is echter nog nauwelijks uitgevoerd (maar voor een uitzondering, zie Lagerwerf & Pin 2003).

Veel experimenteel onderzoek naar verbale ironie maakt namelijk gebruik van een opzet die vergelijkbaar is met een aantal onderzoeken die in paragraaf 3 beschreven zijn. Respondenten krijgen korte, door de onderzoeker geschreven, verhalen voorgeschoteld die eindigen met een ironische of niet-ironische uitspraak (zie behalve de eerder genoemde experimenten, bijv. ook Kreuz & Glucksberg 1989; Kumon-Nakamura et al. 1995; Anolli et al. 2002; Eviatar & Just 2006; Pexman et al. 2005; Matthews et al. 2006; Wang et al. 2006). Graesser, Millis & Zwaan (1997: 165-166) duiden dit soort experimentele stimuli aan met de term *textoids* en beschouwen ze als problematisch, omdat ze geen natuurlijke *discourse* reflecteren. Veel *textoids* zijn volgens Graesser et al. (1997: 165) “omslachtig, onsamenhangend, doelloos en oninteressant”. Graesser et al. (1997: 166) denken dan ook dat een hypothese sterker wordt onderbouwd als, naast onderzoeken met *textoids*, ook evidentie wordt gevonden met het gebruik van natuurlijke data.

5. Beschouwing

Uit dit artikel zijn drie dingen naar voren gekomen die van belang zijn voor verder onderzoek naar ironie. Ten eerste bestaat er geen overeenstemming tussen verschillende onderzoekers hoe we het begrip ‘ironie’ het beste kunnen definiëren. Onderzoekers geven verschillende antwoorden op de concrete vraag aan welke voorwaarden een uiting moet voldoen om als ironisch te worden gezien. Ondanks dat deze definities een aantal zaken met elkaar gemeen hebben (tegenstelling tussen ironische en niet-ironische betekenis, implicietheid, evaluatief), verschillen ze op belangrijke punten van elkaar (bijv. soort tegenstelling, ironie in de tekst of in de lezer, binaire of graduele indeling). Een antwoord op de vraag of een specifieke uiting ironisch is kan dan ook verschillen afhankelijk van de definitie van ironie die je hanteert.

Een ander probleem is de vraag hoe een ontvanger een ironische betekenis verwerkt. Ook hier verschillen onderzoekers behoorlijk van mening over de cognitieve inspanningen die nodig zijn om ironie te herkennen en te begrijpen. Het antwoord op deze vraag heeft bijvoorbeeld invloed op de vraag op welke manier het stijlmiddel verwerkt wordt in modellen als Petty en Cacioppo's *Elaboration Likelihood Model* (ELM). De *Graded Salience Hypothesis* lijkt het beste in staat om de verwerking van ironie te verklaren. Maar het gebruik van dit model roept weer andere vragen op. Zoals eerder gezegd wordt de *salience* van een uiting bepaald door de frequentie van gebruik, en de mate van bekendheid, conventionaliteit en prototypie. Net als de theorie van ironie als indirecte negatie hebben we hier te maken met gradaties, die moeilijk meetbaar te maken zijn. Wanneer is een uiting vaak genoeg gebruikt en bekend, conventioneel of prototypisch genoeg om als *salient* te tellen? Ook op dit gebied is dus meer onderzoek nodig.

Tot slot zou experimenteel onderzoek naar ironie meer gebruik kunnen maken van experimentele stimuli die op natuurlijke data zijn gebaseerd. Deze onderzoeken zouden een nuttige aanvulling kunnen zijn op onderzoek dat gebruik maakt van *textoids*.

Noten

Ik wil Peter Jan Schellens, Margot van Mulken, Rian Timmers en twee anonieme reviewers van het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* graag hartelijk bedanken voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Dit artikel maakt deel uit van mijn promotieproject over verbale ironie binnen het onderzoeksprogramma ‘Professional Communication’ van het *Centre for Language Studies* aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

- 1 Alle vertalingen van citaten van niet-Nederlandstalige bronnen zijn door de auteur gemaakt. Uitzondering hierbij is Grice (1975), waar voor de citaten de vertaling van M.A. Haft van Rees wordt gebruikt (Grice 1981).
- 2 Bij de bespreking van de eerste vraag naar wat we onder de term ironie verstaan, ga ik alleen in op de dimensie van *ironia verbi*, ook wel verbale ironie genoemd. In andere disciplines wordt ironie op een andere manier benaderd. Hierbij denk ik aan concepten als Romantische ironie, postmoderne ironie (Oesterreich 2001), dramatische ironie of situationele ironie (Gibbs 1994). Deze concepten komen in deze literatuurstudie niet aan de orde. De definities die besproken worden hebben alleen betrekking op ironie als een retorisch stijlmiddel.
- 3 In Quintilianus' indeling van tropen en figuren – soms wordt naar deze indeling verwezen als die van tropen en schema's, zie bijv. Van Enschoot (2006: 46) – wordt ironie anders ingedeeld dan bij de modellen die ik in de lopende tekst citeer. Bij Quintilianus wordt ironie namelijk zowel bij de tropen (Quintilianus 2001: 436) als

bij de figuren (Quintilianus 2001: 456-7) ingedeeld. Als ironie wordt gezien als troep, is deze gelokaliseerd. Quintilianus (2001: 457) geeft het volgende voorbeeld:

(n1) Door hem afgewezen hebt u uw toevlucht genomen bij uw makker Metellus – een prima kerel.

In het geval van (n1) zit de ironie volgens Quintilianus in twee woorden (prima kerel), terwijl de rest van de uiting niet ironisch dient te worden gelezen. Als ironie wordt gezien als figuur, is er sprake van “een fictie die de betekenis van het geheel omvat” (Quintilianus 2001: 457). Dit kan bijvoorbeeld inhouden dat een tekst in zijn geheel ironisch is. Ironie als figuur ontstaat dan ook door “een samenhangende reeks tropen” (Quintilianus 2001: 457). In de meeste hedendaagse indelingen van figuratieve taal (bijv. Leigh 1994; McQuarrie & Mick 1996; Van Enschoot 2006) wordt ironie alleen als troep gezien.

- 4 De termen ‘letterlijk’ en ‘figuurlijk’ worden door verschillende auteurs ter discussie gesteld. Turner (2005: 25) noemt het onderscheid een “psychologische illusie”, terwijl Gibbs (2005: 222) de termen “letterlijk” en “figuurlijk” rijp acht voor “de schroothoop van de linguïstische theorie”. Deze auteurs claimen dat een objectieve, letterlijke betekenis van een uiting niet is vast te stellen. In dit artikel hanteer ik desalniettemin de termen “letterlijk” en “figuurlijk”. Bij een ironische uiting zijn twee betekenissen vast te stellen; de niet-ironische en de ironische betekenis. In het geval van (2) bijvoorbeeld is de niet-ironische betekenis een positief waardeoordeel over het weer en de ironische betekenis juist een negatief waardeoordeel over het weer. Bij gebrek aan een betere terminologie, refereer ik aan deze tegengestelde betekenissen als de letterlijke (i.e., een specifieke, niet-ironische) en figuurlijke (i.e., ironische) betekenis.
- 5 Zie bijvoorbeeld Brown en Levinson (1987: 221), Leigh (1994: 19) McQuarrie en Mick (1996: 431) en Corbett en Connors (1999: 405).
- 6 Wat niet altijd het geval is. Denk bijvoorbeeld aan een boer die door een enorme droogte bijna zijn oogst verloren ziet gaan. Voor hem is regen in dit geval mooi weer (waardoor de uitspraak in dit scenario niet ironisch is).
- 7 Hoewel alle definities ervan uitgaan dat ironie evaluatief is (zie bijv. Attardo 2000a: 817, Dews & Winner 1999: 1580, Kreuz & Glucksberg 1989: 374, Sperber & Wilson 1986: 239), staat de aard van de evaluatie wel ter discussie. Grice (1978: 124) claimt namelijk dat deze vorm van evaluatie altijd negatief is. Je kunt bijvoorbeeld iemand die erg aardig voor je is geweest aanspreken met de woorden:

(n2) Wat ben jij een schurk.

Mocht je dit doen, dan druk je je volgens Grice op een schertsende, maar niet ironische wijze uit. De stelling dat ironie alleen een negatieve evaluatie kan uitdrukken, wordt door verschillende auteurs betwist. Zo vinden o.a. Anolli et al. (2002: 80), Attardo (2000a: 796), Clift (1999: 529) en Utsumi (2000: 1789-1791) dat ironie ook een positieve evaluatie kan uitdrukken, hoewel dit veel minder voorkomt dan ironie met een negatieve evaluatie. Volgens deze auteurs zou je (n2) dan ook ironisch kunnen lezen.

- 8 Met dank aan Louis ten Bosch, die me aanraadt om de verschillende definities ook op dit punt te vergelijken.
- 9 Je zou kunnen beargumenteren dat de letterlijke betekenis van uiting (5) niet volledig waar is, omdat passagier B twee hyperbolen gebruikt. Ten eerste is ze waarschijnlijk niet dol op *alle* mensen die richting aangeven (Barbe 1995: 24). Hoewel het gebruik van de richtingaanwijzer gewaardeerd wordt, zijn er vaak nog andere voorwaarden die een rol spelen in de afweging of je dol op iemand bent. Daarom is ook de keuze voor de woorden “dol zijn op” een overdrijving (Myers Roy 1978: 17). Echter, deze twee aspecten doen geen afbreuk aan de positieve waardering voor het gebruik van een richtingaanwijzer die uit (5) blijkt.
- 10 Een benadering die veel op de Griceaanse methode lijkt is die van de taalhandelings-theorie (*speech act theory*). Het belangrijkste concept in deze benadering tot ironie vanuit de taalhandelings-theorie is “onoprecht-

heid” (bijv. Amante 1981; Haverkate 1990; Lapp 1992) Deze benadering is “gebaseerd op de thes dat ironie het opzettelijk uiten van onoprechtheid” is (Haverkate 1990: 104). Een ironische uiting is dan ook “op een oppervlakkige manier misleidend” (Amante 1981: 77). Een ironische spreker is onoprecht, maar laat aanwijzingen achter in de tekst zodat de ontvanger deze onoprechtheid kan herkennen (Lapp 1992: 63). Als een zender bijvoorbeeld iemand aanspreekt op zijn onbeleefde gedrag kan ze zeggen

(n3) Wie heeft jou geleerd zo beleefd te zijn? (Haverkate 1990: 93).

Uit de directe context (nl. de ontvanger heeft zich onbeschoft gedragen) kan worden afgeleid dat de zender niet oprecht kan menen dat ze het gedrag van de ontvanger beleefd vond. Hierdoor wordt meteen duidelijk dat de zender de letterlijke betekenis van (n3) niet oprecht meent en is de ontvanger in staat om de bedoelde betekenis (nl. Waarom ben je zo onbeleefd?) te infereren.

De auteurs uit de taalhandelingtheorieën linken ironie dus aan onoprechtheid, een criterium dat dicht in de buurt komt van ‘onwaar’ (Attardo 2000a: 803). Omdat deze definitie en die van ironie als een schending van het maxime van kwaliteit elkaar weinig ontlopen, kunnen de definities van ironie uit de taalhandelingtheorie eigenlijk ook als Griceaanse benaderingen worden gezien (Attardo 2000a: 801).

- 11 Volgens dit maxime, dat Attardo (2000a: 818) zelf introduceert, is een uiting “contextueel gepast als alle presupposities van deze uiting identiek zijn aan of verenigbaar met alle presupposities van de context waarin de uiting is geuit, met uitzondering van elk aspect van de betekenis die in de uiting expliciet gethematiseerd en ontkend wordt”.
- 12 Hoewel Kihara (2005: 517) Attardo (2000a) op dit punt aanvalt, lijkt zijn argument hier bijzonder zwak. Hij laat namelijk niet zien waarom ironie *niet* als relevante ongepastheid gekarakteriseerd mag worden. Met andere woorden: hij geeft verder geen argumenten of voorbeelden om Attardo’s (2000a) model te ontcrachten.
- 13 De status van de Relevantie Theorie als een alternatief op Grice (en niet als een Neo-Griceaanse benadering) is discutabel. Wilson en Sperber (2002: 249) lijken de Relevantie Theorie als een Neo-Griceaans perspectief te beschouwen. Ze claimen namelijk dat de theorie een uitwerking is van één van de centrale claims die ten grondslag liggen aan het Griceaans model, nl. dat het uitspreken en herkennen van intenties essentieel is bij veel vormen van communicatie. Andere auteurs (bijv. Attardo 2000a; Barbe 1995) zien de Relevantie Theorie als een ander paradigma dan dat van Grice. Omdat de definities van ironie in een Neo-Griceaanse benadering en een benadering van de Relevantie Theorie sterk afwijken, neem ik hier het laatste perspectief in.
- 14 In eerdere definities vanuit de Relevantie Theorie, definieerden Sperber en Wilson ironie als *echoic mention* (bijv. Sperber & Wilson 1981; 1986) en *echoic interpretation* (bijv. Sperber & Wilson 1986: 264; Wilson & Sperber 1992: 62-66). Deze definities lijken echter veel op elkaar en de wijziging heeft nauwelijks invloed gehad op de benadering tot ironie (Wilson & Sperber 1992). Ook Kreuz en Glucksberg’s (1989) beschrijving van ironie als *echoic reminder* is vergelijkbaar met Sperber en Wilson’s beschrijving van ironie als *echoic use*. Voor kritiek op het begrip *mention* uit deze eerdere definities, zie bijvoorbeeld Clark en Gerrig (1984: 122-124) en Attardo (2000a: 805-807).
- 15 De etymologie van het Griekse woord *eironeia* wordt betwist. Sommige auteurs geloven dat het woord oorspronkelijk “opzettelijk voorgewende onwetendheid” betekende (Liddell & Scott 1996: 491). Andere auteurs denken dat het woord teruggaat naar een standaardkarakter uit het Oudgriekse toneelspel; de *eiron* (ironische man) (bijv. Gibbs 1994: 364). In beide gevallen is de link met veinzerij aanwezig.
- 16 Hier ga ik even kort door de bocht. Binnen de benadering van ‘ironie-als-veinzerij’ zijn namelijk twee stromingen te ontdekken. Bepaalde auteurs (bijv. Cros 2001) bouwen voort op Ducrot’s (1984) *énonciation polyphonique* en gebruiken zijn terminologie. In deze definitie presenteert een zender L (*locuteur*) een uitspraak van een spreker E (*énonciateur*). Het publiek weet dat L zelf geen verantwoordelijkheid voor deze mening neemt. In tegendeel, hij vindt deze absurd. Zender L doet alsof hij een bepaalde mening presenteert terwijl hij tegelijkertijd afstand van deze mening neemt.

- Een andere stroming vinden we bij Clark en Gerrig (1984). In deze theorie doet de spreker alsof hij een andere, onwetende spreker S' is. Dit element van de onwetendheid van S' vinden we niet terug bij Ducrot (1984). Bij hem moet het slechts duidelijk zijn dat de *locuteur* de mening van de *énonciateur* absoluut niet deelt. In de lopende tekst hanteer ik het begrippenapparaat van Clark en Gerrig (1984).
- 17 Cros (2001: 202–203) onderscheidt drie groepen 'slachtoffers'. Ze zegt dat een ironische spreker commentaar kan leveren op (1) zichzelf (i.e., auto-ironie), (2) de ontvanger(s) of (3) iemand die noch de spreker noch de ontvanger is.
 - 18 De benadering van Ritchie (2005) is anders dan die van Clift (1999), die ironie ook aan het begrip frames verbindt. Clift's model (1999), waarbij ze de termen van Goffman's *framing* en *footing* theorieën gebruikt, lijkt een combinatie van verschillende eerder besproken modellen. Volgens Clift (1999: 530) is het essentieel dat een ontvanger een onderscheid kan maken tussen een uitspraak van een spreker die een oprechte weergave is van haar mening is en een uitspraak die haar oprechte mening juist ondermijnt. Dit onderscheid noemt ze, in navolging van Goffman, *framing*. *Footing* is het perspectief dat een spreker lijkt in te nemen t.a.v. haar uiting (Clift 1999: 531–532). Volgens Clift (1999: 533) treedt ironie op als er tegelijkertijd twee betekenissen kunnen worden onderscheiden; een *inside* en een *outside* betekenis. De ontvanger wordt op deze twee betekenissen geattendeerd doordat bepaalde verwachtingen niet worden waargemaakt; een spreker lijkt radicaal af te wijken van een mening die ze eerder (in het gesprek of bij een eerdere gelegenheid) heeft uitgesproken; er is een verandering in de *footing*. Deze verandering kan voor de ontvanger een *frame* zichtbaar maken, en een (ironische) uitspraak naar de voorgrond halen.
 - 19 Okamoto (2007: 1145–1146) stelt een aanpassing op het model van Utsumi (2000) voor; de *communicative insincerity theory*. Ook bij Okamoto (2007) wordt een ironische opmerking gemaakt als een ironische omgeving wordt opgeroepen. Okamoto's (2007: 1146) aanvulling op het model van Utsumi (2000) is dat een spreker ook op de een of andere manier duidelijk moet maken dat hij onoprecht is. In noot 10 zagen we dat onoprechtheid ook een centraal element is in de definitie van ironie uit de taalhandlingtheorie. Okamoto (2007) lijkt hier dus deze twee benaderingen te integreren.
 - 20 Gibbs (1986a, 1986b) spreekt niet over ironische, maar over sarcastische claims. Net als Gibbs (2003: 385) ben ik van mening dat sarcasme een bepaalde vorm van ironie is (zie bijv. ook Anolli et al. 2002: 77; Attardo 2000a: 795; Barbe 1995: 27–29; Clift 1999: 545; Kihara 2005: 513) en dat de resultaten van deze onderzoeken daarom ook op het stijlmiddel verbale ironie betrekking hebben.
 - 21 In zowel Giora (1999: 921) als Giora et al. (1998: 83) werd de mate van prototypie niet genoemd als één van de factoren van *salience*.
 - 22 Deze onderzoeken richten zich vooral op gesproken teksten. Corpusonderzoek naar de vraag hoe ironie voorkomt in geschreven teksten is nog nauwelijks gedaan (maar zie Kohvakka 1997 voor een analyse van ironie in Duitse teksten, El Refaie 2005 voor een *case study* van het gebruik van ironie in Oostenrijkse kranten in artikelen over één specifiek onderwerp (immigratie-politiek) en Okamoto 2007 voor ironie in Japanse teksten).

Literatuur

- Amante, D. (1981).** The Theory of Ironic Speech Acts. *Poetics Today*, 2 (2), 77–96.
- Anolli, L., Ciceri, R., & Infantino, M. (2002).** Behind Dark Glasses: Irony as a Strategy for Indirect Communication. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 128 (1), 76–95.
- Attardo, S. (2000a).** Irony as relevant inappropriateness. *Journal of Pragmatics*, 32 (6), 793–826.
- Attardo, S. (2000b).** Irony markers and functions: Towards a goal-oriented theory of irony and its processing. *Rask: internationalt tidsskrift for sprog og kommunikation*, 12, 3–20.
- Barbe, K. (1995).** *Irony in Context*. Amsterdam: John Benjamins.

- Booth, W. (1974).** *A Rhetoric of Irony*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Brown, P., & Levinson, S. (1987).** *Politeness: Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Channon, S., Pellijeff, A., & Rule, A. (2005).** Social cognition after head injury: Sarcasm and theory of mind. *Brain and Language*, 93 (2), 123–134.
- Clark, H., & Gerrig, R. (1984).** On the Pretense Theory of Irony. *Journal of Experimental Psychology: General*, 113 (1), 121–126.
- Clift, R. (1999).** Irony in conversation. *Language in Society*, 28 (4), 523–553.
- Colston, H. (2005).** Social and Cultural Influences on Figurative and Indirect Language. In H. Colston & A. Katz (red.), *Figurative Language Comprehension: Social and Cultural Influences* (pp. 99–130). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Corbett, E., & Connors, R. (1999).** *Classical Rhetoric for the Modern Student. 4th edition*. New York: Oxford University Press.
- Coulson, S. (2005).** Sarcasm and the Space Structuring Model. In S. Coulson & B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *The Literal and Nonliteral in Language and Thought* (pp. 129–144). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Creusere, M. (1999).** Theories of Adults' Understanding and Use of Irony and Sarcasm: Applications to and Evidence from Research with Children. *Developmental Review*, 19 (2), 213–262.
- Cros, A. (2001).** Teaching by Convincing: Strategies of Argumentation in Lectures. *Argumentation*, 15 (2), 191–206.
- Dews, S., & Winner, E. (1997).** Attributing Meaning to Deliberately False Utterances: The Case of Irony. In C. Mandell & A. McCabe (red.), *The Problem of Meaning: Behavioral and Cognitive Perspectives* (pp. 377–414). Amsterdam: Elsevier.
- Dews, S., & Winner, E. (1999).** Obligatory processing of literal and nonliteral meanings in verbal irony. *Journal of Pragmatics*, 31 (12), 1579–1599.
- Ducrot, O. (1984).** *Le dire et le dit*. Parijs: Les Éditions de Minuit.
- El Refaie, E. (2005).** 'Our purebred ethnic compatriots': irony in newspaper journalism. *Journal of Pragmatics*, 37 (6), 781–797.
- Enschot, R. van (2006).** *Retoriek in reclame: Waardering voor schema's en tropen in tekst en beeld*. Amsterdam: F&N Bookservice.
- Eviatar, Z., & Just, M. (2006).** Brain correlates of discourse processing: An fMRI investigation of irony and conventional metaphor comprehension. *Neuropsychologia*, 44 (12), 2348–2359.
- Fauconnier, G. (1990).** Invisible meaning. *Proceedings of the Berkeley Linguistic Society*, 16, 390–404.
- Gerrig, R. (1993).** *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Aspects of Reading*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Gibbs, R. (1986a).** On the Psycholinguistics of Sarcasm. *Journal of Experimental Psychology: General*, 115 (1), 3–15.
- Gibbs, R. (1986b).** Comprehension and Memory for Nonliteral Utterances: The Problem of Sarcastic Indirect Requests. *Acta Psychologica*, 62 (1), 41–57.
- Gibbs, R. (1994).** *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, R. (2002).** A new look at literal meaning in understanding what is said and implicated. *Journal of Pragmatics*, 34 (4), 457–486.
- Gibbs, R. (2003).** Nonliteral Speech Acts in Text and Discourse. In A. Graesser, M. Gernsbacher & S. Goldman (red.), *Handbook of Discourse Processes* (pp. 357–393). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Gibbs, R. (2005).** Literal and Nonliteral Meaning Are Corrupt Ideas: A View From Psycholinguistics. In S. Coulson & B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *The Literal and Nonliteral in Language and Thought* (pp. 221–238). Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Gibbs, R., & Izett, C. (2005). Irony as Persuasive Communication. In H. Colston & A. Katz (red.), *Figurative Language Comprehension: Social and Cultural Influences* (pp. 131-151). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Giora, R. (1995). On irony and negation. *Discourse Processes*, 19 (2), 239-264.
- Giora, R. (1999). On the priority of salient meanings: Studies of literal and figurative language. *Journal of Pragmatics*, 31 (7), 919-929.
- Giora, R. (2003). *On our mind: Salience, Context, and Figurative Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Giora, R., & Fein, O. (1999). Irony: Context and Salience. *Metaphor and Symbol*, 14 (4), 241-257.
- Giora, R., Fein, O., Ganzi, J., Levi, N., & Sabah, H. (2005). On Negation as Mitigation: The Case of Negative Irony. *Discourse Processes*, 39 (1), 81-100.
- Giora, R., Fein, O., Laadan, D., Wolfson, J., Zeituny, M., Kidron, R., et al. (2007). Expecting Irony: Context Versus Salience-Based Effects. *Metaphor and Symbol*, 22 (2), 119-146.
- Giora, R., Fein, O., & Schwartz, T. (1998). Irony: Graded Salience and Indirect Negation. *Metaphor and Symbol*, 13 (2), 83-101.
- Goddard, C. (2006). "Lift your game Martina!": deadpan jocular irony and the ethnopragmatics of Australian English. In C. Goddard (red.), *Ethnopragsmatics: Understanding Discourse in Cultural Context* (pp. 65-97). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Graesser, A., Millis, K., & Zwaan, R. (1997). Discourse Comprehension. *Annual Review of Psychology*, 48, 163-189.
- Grice, H. (1975). Logic and Conversation. In P. Cole & J. Morgan (red.), *Speech Acts: Syntax and Semantics, Vol. 3* (pp. 41-58). New York: Academic Press.
- Grice, H. (1978). Further Notes on Logic and Conversation. In P. Cole (red.), *Pragmatics: Syntax and Semantics, Vol. 9* (pp. 113-127). New York: Academic Press.
- Grice, H. (1981). Logica en gesprek. In F. van Eemeren & W. Koning (red.), *Studies over taalhandelingen* (pp. 235-255). Meppel: Boom (Nederlandse vertaling van Grice 1975).
- Hamamoto, H. (1998). Irony from a cognitive perspective. In R. Carston & S. Uchida (red.), *Relevance Theory: Applications and Implications* (pp. 257-270). Amsterdam: John Benjamins.
- Haverkate, H. (1990). A speech act analysis of irony. *Journal of Pragmatics*, 14 (1), 77-109.
- Holdcroft, D. (1983). Irony as a Trope, and Irony as Discourse. *Poetics Today*, 4 (3), 493-511.
- Hornikx, J., & Mulken, M. van (2004). 'Het leven is leuker zonder stemrecht': Ironie in verkiezingscampagnes. *Tekst[blad]*, 10 (3), 12-17.
- Katz, A., Blasko, D., & Kazmerski, V. (2004). Saying What You Don't Mean: Social Influences on Sarcastic Language Processing. *Current Directions in Psychological Science*, 13 (5), 186-189.
- Kaufer, D. (1981). Understanding ironic communication. *Journal of Pragmatics*, 5 (6), 495-510.
- Kihara, Y. (2005). The mental space structure of verbal irony. *Cognitive Linguistics*, 16 (3), 513-530.
- Knox, N. (1973). Die Bedeutung von 'Ironie': Einführung und Zusammenfassung. In H.-E. Hass & G.-A. Mohr-lüder (red.), *Ironie als literarisches Phänomen* (pp. 21-30). Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Kohvakka, H. (1997). *Ironie und Text: zur Ergründung von Ironie auf der Ebene des sprachlichen Textes*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Kotthoff, H. (2003). Responding to irony in different contexts: on cognition in conversation. *Journal of Pragmatics*, 35 (9), 1387-1411.
- Kreuz, R. (1996). The Use of Verbal Irony: Cues and Constraints. In J. Mio & A. Katz (red.), *Metaphor: Implications and Applications* (pp. 23-38). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kreuz, R., & Glucksberg, S. (1989). How to Be Sarcastic: The Echoic Reminder Theory of Verbal Irony. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118 (4), 374-386.
- Kumon-Nakamura, S., Glucksberg, S., & Brown, M. (1995). How About Another Piece of Pie: The Allusional Pretense Theory of Discourse Irony. *Journal of Experimental Psychology: General*, 124 (1), 3-21.

- Lagerwerf, L., & Pin, R. (2003).** Niet verkeerd! Ironie van slagzin en afbeeldingen in advertenties: emotie versus begrip. In L. van Waes, P. Cuvelier, G. Jacobs & I. de Ridder (red.), *Studies in Taalbeheersing* (pp. 303-316). Assen: Van Gorcum.
- Lapp, E. (1992).** Ironie als simulierte Unaufrichtigkeit: Ein sprechakttheoretisches Modell zur Analyse ironischer Äußerungen. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, 23 (1), 43-72.
- Leech, G. (1983).** *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Leigh, J. (1994).** The use of figures of speech in print ad headlines. *Journal of Advertising*, 23 (2), 17-34.
- Liddell, H. G., & Scott, R. (1996).** *A Greek-English lexicon. New Edition*. Oxford: Clarendon Press.
- Littman, D., & Mey, J. (1991).** The nature of irony: Toward a computational model of irony. *Journal of Pragmatics*, 15 (2), 131-151.
- Matthews, J., Hancock, J., & Dunham, P. (2006).** The Roles of Politeness and Humor in the Asymmetry of Affect in Verbal Irony. *Discourse Processes*, 41 (1), 3-24.
- McDonald, S. (2000).** Neuropsychological Studies of Sarcasm. *Metaphor and Symbol*, 15 (1&2), 85-98.
- McQuarrie, E., & Mick, D. (1996).** Figures of Rhetoric in Advertising Language. *Journal of Consumer Research*, 22 (4), 424-438.
- Myers Roy, A. (1978).** *Irony in Conversation*. Ann Arbor, MI: University Microfilms International.
- Oesterreich, P. (2001).** Irony. In T. Sloane (red.), *Encyclopedia of Rhetoric* (pp. 404-406). Oxford: Oxford University Press.
- Okamoto, S. (2007).** An analysis of the usage of Japanese *hiniku*: Based on the communicative insincerity theory of irony. *Journal of Pragmatics*, 39 (6), 1143-1169.
- Pexman, P. (2005).** Social Factors in the Interpretation of Verbal Irony: The Role of Speaker and Listener Characteristics. In H. Colston & A. Katz (red.), *Figurative Language Comprehension: Social and Cultural Influences* (pp. 209-232). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Pexman, P. Glenwright, M., Krol, A., & James, T. (2005).** An Acquired Taste: Children's Perceptions of Humor and Teasing in Verbal Irony. *Discourse Processes*, 40 (3), 259-288.
- Quintilianus. (2001).** *De opleiding tot redenaar* (vertaald door P. Gerbrandy). Groningen: Historische Uitgeverij.
- Ritchie, D. (2005).** Frame-Shifting in Humor and Irony. *Metaphor and Symbol*, 20 (4), 275-294.
- Schwoebel, J., Dews, S., Winner, E., & Srinivas, K. (2000).** Obligatory Processing of the Literal Meaning of Ironic Utterances: Further Evidence. *Metaphor and Symbol*, 15 (1&2), 47-61.
- Sperber, D. (1984).** Verbal Irony: Pretense or Echoic Mention? *Journal of Experimental Psychology: General*, 113 (1), 130-136.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1981).** Irony and the Use - Mention Distinction. In P. Cole (red.), *Radical Pragmatics* (pp. 295-318). New York: Academic Press.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1986).** *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1998).** Irony and relevance: A reply to Seto, Hamamoto and Yamanashi. In R. Carston & S. Uchida (red.), *Relevance Theory: Applications and Implications* (pp. 283-293). Amsterdam: John Benjamins.
- Stewart, A. (2000).** Matthews/Mark's anti-crusade. *Adweek (Western edition)*, 50 (41), 7.
- Turner, M. (2005).** The Literal Versus Figurative Dichotomy. In S. Coulson & B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *The Literal and Nonliteral in Language and Thought* (pp. 25-52). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Utsumi, A. (2000).** Verbal irony as implicit display of ironic environment: Distinguishing ironic utterances from non-irony. *Journal of Pragmatics*, 32 (12), 1777-1806.
- Wang, A., Lee, S., Sigman, M., & Dapretto, M. (2006).** Neural basis of irony comprehension in children with autism: the role of prosody and context. *Brain*, 129 (4), 932-943.
- Wilson, D. (2006).** The pragmatics of verbal irony: Echo or pretence? *Lingua*, 116 (10), 1722-1743.

Wilson, D., & Sperber, D. (1992). On verbal irony. *Lingua*, 87 (1), 53–76.

Wilson, D., & Sperber, D. (2002). Relevance Theory. *UCL Working Papers in Linguistics*, 14, 249–287.

Strategisch manoeuvreren met taalkundige argumenten in rechterlijke uitspraken

1. Inleiding

Een pragma-dialectische reconstructie van argumentatie in rechterlijke uitspraken is er op gericht de argumentatie op een zodanige manier te analyseren dat deze op een verantwoorde wijze kan worden beoordeeld. Alle onderdelen die voor de beoordeling van belang zijn, worden in de reconstructie betrokken en alle onderdelen die daarvoor irrelevant zijn, worden buiten beschouwing gelaten. Zo wordt een rationele reconstructie gegeven van de argumentatieve 'dieptestructuur' van een rechterlijke uitspraak (Van Eemeren en Grootendorst 2000). Uitgaande van de pragma-dialectische instrumenten voor de analyse van argumentatie is er in de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar verschillende soorten specifiek juridische toepassingen van argumentatieschema's (Feteris 1997, 2000, Jansen 2003 en Kloosterhuis 2002) en naar complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken (Plug 2000).

In deze analyses is steeds uitgegaan van het dialectische ideaalmodel van een kritische discussie. Van retorische aspecten in rechterlijke uitspraken werd in deze analyses geabstraheerd. In deze bijdrage wil ik de lijn van dit onderzoek voortzetten door een verkenning te maken van de

Samenvatting

Om een interpretatieve beslissing te rechtvaardigen, kunnen rechters kiezen uit verschillende soorten argumenten. Deze argumenten variëren van strikt formele interpretatieve argumentatie, zoals taalkundige argumenten, tot substantiële argumenten waarbij de rechter eigen belangenafwegingen maakt. Gezien de staatsrechtelijke positie van de rechter genieten formele argumenten de voorkeur boven substantiële argumenten. De wens om een aanvaardbaar resultaat te bereiken kan meebrengen dat de rechter *strategisch manoeuvreert* met formele en substantiële argumenten. Dit kan gebeuren door interpretatieproblemen op een bepaalde manier voor te stellen of door voor bepaalde (toepassingen van) argumentatieschema's te kiezen. Het manoeuvreren kan deugdelijk zijn, maar het kan ook ontsporen en drogredelijk worden. In deze bijdrage wordt met behulp van de theorie over strategisch manoeuvreren van Van Eemeren en Houtlosser gedemonstreerd hoe debatten over interpretaties van rechtsregels geanalyseerd kunnen worden als vormen van strategisch manoeuvreren. De analyse wordt toegespitst op het gebruik van taalkundige argumenten.

retorische aspecten van rechterlijke uitspraken waarin interpretatieproblemen worden opgelost.

Voor het incorporeren van retorische elementen in de reconstructie van zulke interpretatieve beslissingen zijn goede redenen aan te voeren. Wanneer een rechter een interpretatieprobleem oplost, kan hij kiezen uit verschillende interpretatieve argumenten. De keuze uit dit ‘topisch potentieel’ varieert van formele argumenten zoals taalkundige interpretaties tot substantiële argumenten waarbij morele en politieke overwegingen naar voren worden gebracht ter rechtvaardiging van een interpretatie.

Blijft de rechter dicht bij de letter van de wet, dan kan de interpretatie worden gemotiveerd met formele argumenten. Vult de rechter de wet aan of wijkt hij er van af, dan zal de interpretatie eerder gemotiveerd moeten worden met substantiële argumenten waarin de rechter eigen belangenafwegingen maakt. Gezien de taak van de rechter – het oplossen van juridische vragen op grond van het gegeven recht – levert een beroep op formele argumenten in beginsel een krachtiger motivering op dan een beroep op substantiële argumenten. Om die reden – zo wordt in de rechtstheorie en de rechtsvindingleer betoogd – worden er in de motivering nogal eens formele argumenten gebruikt ter ondersteuning van een beslissing die eigenlijk op substantiële gronden is genomen. De eigen belangenafwegingen en rechtspolitieke keuzes die rechters maken, blijven op die manier impliciet. Vranken (2005:28) bijvoorbeeld stelt dat oplossingen van casus in het burgerlijk recht veelal gepresenteerd worden als het resultaat van uitleg van bestaand recht. In de gevallen waarbij de rechter aan rechtsvorming doet, leidt dat volgens hem tot *verhullend* argumenteren: de echte, achterliggende argumenten worden in de motivering van de uitspraak niet genoemd. Dit verhullend argumenteren kan men analyseren als een vorm van *strategisch manoeuvreren* (Van Eemeren en Houtlosser 1999). Partijen voeren een discussie niet alleen tegen de achtergrond van kritische redelijkheidsnormen, zij opereren ook *retorisch*. Dat kunnen zij doen door bijvoorbeeld het geschil van mening op een voor hen gunstige manier te interpreteren of door een gunstige selectie te maken van de voor- en tegenargumenten in een debat. Het manoeuvreren kan deugdelijk zijn, maar het kan ook ontsporen en drogredelijk worden. In deze bijdrage wil ik met behulp van de analytische onderscheidingen van Van Eemeren en Houtlosser (1999) laten zien hoe debatten over interpretaties van rechtsregels geanalyseerd kunnen worden als vormen van strategisch manoeuvreren. Ik zal mij daarbij richten op die gevallen waarin de rechter in de ogen van critici op een drogredelijke manier taalkundige argumenten gebruikt.

2. Taalkundige argumenten als formele interpretatieve argumenten

We spreken van de taalkundige of grammaticale argumentatie als de betekenis die men aan een bepaalde (wettelijke) regel toekent wordt gerechtvaardigd met een beroep op het gewone spraakgebruik of het juridisch-technische spraakgebruik. Bij het gebruik van deze interpretatiemethode sluit de rechter aan bij maatschappelijke conventies over een bepaald woordgebruik of bij de conventies van de rechters, de wetgever en de doctrine. De wettelijke context waarin een woord of een formulering wordt gebruikt, kan bij de taalkundige interpretatie een belangrijke rol spelen. Een beroep op de taalkundige interpretatiemethode wordt vaak aangegeven met formuleringen als ‘de tekst der wet’ of ‘in de wet staat geschreven

dat'. Ook een expliciet beroep op het woordenboek – zoals de Van Dale – begeleidt nogal eens het beroep op de taalkundige interpretatie, zoals in het volgende voorbeeld waarin een antwoord gegeven wordt op de vraag of een romp kan worden beschouwd als een lijn in de zin van artikel 151 Wetboek van Strafrecht:

De vraag is vervolgens aan de orde of het vervoeren en/of wegmaken van de romp van het stoffelijk overschot op één lijn kan worden gesteld met het vervoeren en/of wegmaken van het lijk. Deze vraag moet naar het oordeel van het hof in casu bevestigend worden beantwoord. Het hof acht in dit verband van belang dat een romp in belangrijke mate het lichaam van een mens vormt. Daarvan getuigt ook de definitie die in Van Dale's groot woordenboek der Nederlandse taal van het begrip romp wordt gegeven, te weten: "het lichaam zonder ledematen en hoofd".

Taalkundige argumenten kunnen worden geanalyseerd als *formele* argumenten (Atiyah en Summers 1987). Formele argumenten zijn juridisch gezaghebbende argumenten op basis waarvan rechters een bevoegdheid of een plicht hebben om op een bepaalde manier te beslissen. Taalkundige argumenten zijn formele argumenten omdat het juridische taalgebruik van de wetgever gezag heeft. Formele argumenten staan tegenover *substantiële* argumenten. Substantiële argumenten zijn morele, economische en politieke overwegingen die rechters ook kunnen gebruiken ter rechtvaardiging van beslissingen. In veel gevallen leidt het gebruik van substantiële argumenten tot een eigen belangenafweging van de rechter. Anders dan formele argumenten ontleen substantiële argumenten hun kracht niet zozeer aan hun autoriteitsgehalte maar aan hun inhoudelijke gewicht. Vaak zijn formele argumenten het *resultaat van een eerdere afweging* van substantiële argumenten – in veel gevallen een afweging door de wetgever. Bij het nemen van een rechterlijke beslissing houdt een beroep op een formeel argument in dat men betoogt dat die onderliggende substantiële argumenten niet in overweging kunnen of behoeven te worden genomen.

Een verschil dat met het zojuist genoemde onderscheid samenhangt, betreft de interpretatieve *standpunten* die worden ondersteund met een beroep op formele of substantiële argumenten. Bij het gebruik van formele argumenten, neemt de rechter een *descriptief* standpunt in over de interpretatie van het recht. Anders geformuleerd: de rechter blijft met zijn beslissing binnen de grenzen van het bestaande recht. Bij het gebruik van substantiële argumenten blijft de rechter niet binnen de grenzen van het bestaande recht, maar doet hij aan rechtsvorming door in zijn beslissing wenselijk recht vast te leggen. De rechter neemt met andere woorden een *normatief* standpunt in.

Een relevant formeel argument sluit een relevant substantieel argument uit of vermindert het gewicht ervan.¹ Dus als voor het oplossen van een interpretatieprobleem een formeel taalkundig argument naar voren kan worden gebracht, kan dat een reden zijn om geen onderzoek te doen naar substantiële argumenten die een andere richting op wijzen. De relatie tussen formele en substantiële interpretatieve argumenten komt duidelijk tot uitdrukking in het ideaalmodel van wetsinterpretatie van MacCormick en Summers (1991). MacCormick en Summers onderscheiden 11 typen interpretatieve argumenten, onderverdeeld in de volgende 4 categorieën: taalkundige, systematische, teleologisch-evaluatieve en intentionele argumenten.² De volgorde waarin de vier categorieën interpretatieve argumenten zijn verdeeld, drukt een bepaalde rangorde uit. MacCormick en Summers (1991:) presenteren

deze argumenten ‘as consisting in structured types of arguments which all belong within a coherent mode of justificatory reasoning’. In hun *ideaalmodel* voor wetsinterpretatie formuleren zij de volgende interpretatiestrategie:

- (a) In interpreting a statutory provision, consider the types of argument in the following order:
 - (i) linguistic arguments;
 - (ii) systemic arguments;
 - (iii) teleological/evaluative arguments;
- (b) Accept as *prima facie* justified a clear interpretation at level (i) unless there is some reason to proceed to level (ii); where level (ii) has for sufficient reason been invoked, accept as *prima facie* justified a clear interpretation at level (ii) unless there is some reason to move to the level (iii); in the event of proceeding to level (iii), accept as justified only the interpretation best supported by the whole range of applicable arguments.
- (c) Take account of arguments from intention and other transcategorical arguments (if any) as grounds which may be relevant for departing from the above *prima facie* ordering.

Volgens dit model begint men bij de interpretatie van een wettelijke norm met een taalkundige interpretatie. Indien dit geen bevredigende interpretatie oplevert, dient men systematische argumenten toe te passen. Wanneer ook deze argumenten niet tot een acceptabel resultaat leiden, moet men gebruik maken van teleologisch-evaluatieve argumenten. Tot dit derde type behoren substantiële argumenten: argumenten waarvan het gewicht of de kracht niet afhankelijk is van hun autoriteitsgehalte; het gaat hier om morele, politieke of economische overwegingen. De rangorde tussen deze argumenten drukt volgens de auteurs een efficiënte interpretatiestrategie uit. Als taalkundige overwegingen bijvoorbeeld een duidelijke interpretatie van een wettelijke norm rechtvaardigen en er geen argumenten zijn om van de toepassing van de norm in die interpretatie af te wijken, hoeft men in principe geen andere interpretatiemethoden te onderzoeken op hun toepasbaarheid. In die gevallen komt het er dus op neer dat de rechtsregel als uitdrukking van de afweging van achterliggende belangen toegepast kan worden, *zonder die achterliggende belangen er bij te betrekken*.³

De rangorde tussen deze interpretatieve argumenten drukt ook een graduele overgang van formele naar substantiële argumenten uit. Bij taalkundige argumenten neemt de rechter een standpunt in over de juiste interpretatie van het gegeven recht. Dit geldt voor sommige systematische argumenten ook. Bij een analogische interpretatie bijvoorbeeld, waarbij de rechter begrippen uit een rechtsnorm interpreteert op basis van vergelijkbare begrippen uit een andere rechtsnorm, blijft de rechter binnen de grenzen van het bestaande recht. Bij andere systematische argumenten – vooral bij het beroep op rechtsbeginselen – kunnen eigen opvattingen over wenselijk recht een rol gaan spelen bij de interpretatie. Bij substantiële argumenten ten slotte neemt de rechter geen standpunt meer in over het bestaande recht, maar over *wenselijk* recht.

3. Strategisch manoeuvreren met interpretatieve argumenten

Zoals hierboven is aangegeven, biedt een beroep op formele argumenten in beginsel een krachtiger motivering op dan een beroep op substantiële argumenten. Om die reden wordt in kritische analyses van rechterlijke motiveringen nogal eens gewezen op het feit dat formele argumenten gebruikt worden om onderliggende substantiële argumenten te verhullen (Vranken 2005). Dit verhullend argumenteren is een van de argumentatieve strategieën die worden geanalyseerd in Van Eemeren en Houtlosser (1999). Zij gaan ervan uit dat voor een verklaring van zetten die ter oplossing van een verschil van mening worden gedaan en de strategische patronen daarin zowel dialectische als retorische doelen in de analyse moeten worden verdisconteerd. Hoewel iemand die argumentatie naar voren brengt gebonden is aan kritische redelijkheidsnormen, betekent dit volgens hen niet dat hij er niet tevens op uit zal zijn het verschil van mening in zijn voordeel op te lossen. Het met elkaar in overeenstemming brengen van dialectische en retorische doelen kan aanleiding zijn om strategisch te manoeuvreren. 'Dat wil zeggen: zo te werk gaan dat aan de dialectische verplichtingen wordt voldaan zonder dat de retorische aspiraties worden opgegeven en de mogelijkheden die de dialectische situatie biedt retorisch zo te exploiteren dat de discussie de kant op gestuurd wordt waarmee de eigen belangen het best gediend zijn' (Van Eemeren en Houtlosser 1999:144).

Van Eemeren en Houtlosser onderscheiden bij het strategisch manoeuvreren de volgende drie aspecten: (1) het maken van een opportune selectie uit het *topisch potentieel* dat in een bepaalde discussiefase beschikbaar is, (2) het tot stand brengen van een geschikte afstemming op de *verlangens van het auditorium* en (3) het effectief gebruik maken van de juiste *presentatiemiddelen*. Ik richt me in het navolgende op het topisch potentieel: de alternatieve zetten die in de verschillende fasen van de discussie relevant zijn. Ik beperk me daarbij tot de confrontatie- en de argumentatiefase. In de *confrontatiefase* houdt strategisch manoeuvreren in dat er een selectie wordt gemaakt uit de mogelijke discussiepunten. Dat wil volgens Van Eemeren en Houtlosser zeggen dat de *disagreement space* – de verzameling *issues* waarover verschil van mening kan bestaan – zo wordt ingeperkt dat de confrontatie zich toespitst op het punt of de punten waarmee een discussiant het beste uit de voeten kan. Uitgaande van de mogelijkheden die de aard van het ter discussie staande standpunt biedt, de 'statustopen', kan de discussiant in de *argumentatiefase* een strategische verdedigings- of aanvalslijn kiezen waarin hij gebruik maakt van argumentatieschema's die hem het beste uitkomen.

Strategisch manoeuvreren in de confrontatiefase

De in het interpretatiemodel van MacCormick en Summers beschreven methoden voor het oplossen van interpretatieproblemen kan men beschouwen als het topisch potentieel voor interpretatieve discussies. Het model biedt een beschrijving voor de alternatieve zetten die in dit soort discussies kunnen worden gedaan. Welke mogelijkheden zijn er uitgaande van het interpretatiemodel van MacCormick en Summers om strategisch te manoeuvreren met taalkundige argumenten? Zoals hierboven is aangegeven, houdt strategisch manoeuvreren in de *confrontatiefase* in dat er een selectie wordt gemaakt uit de mogelijke discussiepunten. Bij een discussie over interpretatieproblemen houdt dit in dat eerst precies vastgesteld moet worden van welk type interpretatieprobleem sprake is. In de *confrontatiefase* is er voor de rechter een keuze uit twee mogelijkheden: het interpretatieprobleem kan beschouwd worden

als een probleem met betrekking tot de interpretatie van bestaand recht of als probleem dat alleen opgelost kan worden met behulp van rechtsvorming door de rechter. Wanneer het probleem als een probleem met betrekking tot de interpretatie van bestaand recht wordt beschouwd, kan een beroep op formele argumenten volstaan. Dat is veel lastiger wanneer de rechter het probleem als een leemte in het systeem kwalificeert. In die gevallen is vaak een eigen nieuwe belangenafweging door de rechter nodig waarbij hij een beroep doet op substantiële argumenten. Zoals hierboven is aangegeven, levert een beroep op formele argumenten gezien de taak en de staatsrechtelijke positie van de rechter in beginsel een krachtiger motivering op dan een beroep op substantiële argumenten. De eerste strategische manoeuvre waarvoor een rechter kan kiezen houdt in dat de rechter het opvullen van een leemte en de eigen belangenafweging *presenteert* als een interpretatie van bestaand recht. Dit maakt het voor de rechter vervolgens mogelijk om het interpretatieprobleem op te lossen met behulp van formele interpretatieve argumenten, bijvoorbeeld taalkundige argumentatie. Een aardig klassiek voorbeeld hiervan is het bekende Elektriciteitsarrest (HR 23 mei 1921, NJ 1921, 564). In deze uitspraak moest de Hoge Raad de vraag beantwoorden of het aftappen van elektriciteit beschouwd kon worden als het wegnemen van ‘eenig goed’ zoals strafbaar gesteld in artikel 310 van het Wetboek van Strafrecht. De Hoge Raad beantwoordde die vraag bevestigend met het taalkundige argument dat elektriciteit onderdeel uitmaakt van de begripsomvang van ‘eenig goed’. Deze oplossing heeft tot zeer veel kritiek geleid, zoals bijvoorbeeld goed blijkt uit de eerste zinnen van de annotatie bij dit arrest:

‘Roma Locuta. De Hooge Raad heeft gesproken. De trias ten spijt is onze hoogste rechter, evenals bij de nieuwe leer omtrent de onrechtmatige daad, als wetgever, als bevestiger der zich in het maatschappelijk leven voltrokken rechtsvorming opgetreden, ook al heeft hij zijn uitspraak gehuld in het kleed der uitlegging.’

In deze openingszinnen wordt de toon gezet voor een zeer kritisch commentaar op het handelen van de Hoge Raad. Volgens de annotator heeft de rechter zich niet gehouden aan zijn taak in de rechtsstaat. De Hoge Raad heeft geen recht gesproken volgens het recht, maar aan *rechtsvorming* gedaan, een taak die volgens de annotator is voorbehouden aan de wetgever. Dat heeft de Hoge Raad volgens hem niet openlijk gedaan, maar ‘gehuld in het kleed der uitlegging’ – verpakt dus als vorm van interpretatie van bestaand recht. Het gaat in dit citaat met andere woorden om het verwijt van *strategisch* gebruik van interpretatieve argumenten. De interpretatieproblemen in het Elektriciteitsarrest worden voorgesteld als problemen die met behulp van uitleg van het bestaande recht kunnen worden opgelost, terwijl het volgens de annotator in feite gaat om het uitbreiden van het recht.

Strategisch manoeuvreren in de argumentatiefase

In de *argumentatiefase* kan de rechter een strategische verdedigings- of aanvalslijn kiezen waarin hij gebruik maakt van argumentatieschema's die hem het beste uitkomen. In navolging van Van Eemeren en Grootendorst (2000), maak ik hierbij een onderscheid tussen de *keuze* van een bepaalde interpretatieve argument en de *toepassing* ervan. Bij de vraag of een interpretatief argument goed gekozen is, wordt nagegaan of het tot de argumentatieschema's behoort die in een gegeven discussie-context in principe toegelaten zijn om een bepaald standpunt te verdedigen. Indien het argumentatieschema toelaatbaar is, kan vervolgens worden beoordeeld of het

gekozen argumentatieschema correct is toegepast. Bij de beoordeling van de toepassing van het argumentatieschema wordt nagegaan of de kritische vragen die bij het schema horen op een bevredigende wijze beantwoord kunnen worden.

De rechter kan in de argumentatiefase ten eerste zijn *keuze* voor taalkundige argumenten als onproblematisch voorstellen, terwijl er redenen zijn om gebruik te maken van andere interpretatieve argumenten. Een bekend voorbeeld daarvan is de discussie over de vraag of de wettelijke formulering ‘onderzoek aan het lichaam’ ook betekent ‘onderzoek in het lichaam’ in de zin van artikel 56 Strafvordering en artikel 9 van de Opiumwet (HR 8 november 1988, nr. 83057). In deze zaak werd onder andere de volgende taalkundige argumentatie naar voren gebracht:

‘I. Gesteld is dat aan betekent “uitwendig”, aan de oppervlakte en niet “inwendig”. Deze opvatting strookt niet met het algemeen Nederlands taalgebruik. Aan betekent niet per se “uitwendig”, het betekent ook “inwendig”, zoals moge blijken uit de volgende voorbeelden: a. Het Koninklijk paar bevond zich aan boord van het KLM-toestel (waar moet men zich H.M. voorstellen als aan niet in betekent?). b. De oude rechter is aan zijn hersens geopereerd. c. Bij onderzoek aan zijn lichaam bleek het ongeluk geen inwendig letsel te hebben veroorzaakt, maar mentaal was hij gebroken. d. De jonge rechter had teveel rauwe vruchten gegeten en ondervond nu de gevolgen aan den lijve (hetgeen wil zeggen in het lijf), kortom de bewering in de trant van: aan is niet in, is niet meer dan een spitsvondigheid.’

De keuze voor deze taalkundige argumentatie is voor de annotator bij deze uitspraak een reden om te spreken van een dieptepunt in de jurisprudentiële argumentatie:

‘De discussie kreeg steeds meer de allure van een sofistich woordenspel, waarbij de inzet werd gevormd door de semantische speelruimte die de rechter in zijn rechtsvindende opdracht zou moeten worden gegund om, de belangen van effectiviteit en behoorlijkheid afwegend, tot een redelijke wetsuitleg te komen. De uitwisseling van standpunten in het thans gevoerde interpretatiedebat maakt weer eens duidelijk, dat het recht soms eerder kan worden aangemerkt als een te manipuleren vorm van kunst dan als een gestaalde vorm van wetenschappelijke precisie. De inwisselbaarheid van argumenten – gevoed door de intentie waarmee zij op tafel worden gelegd – bepaalt de wankel grondslag waarop mensen van het recht uitmaken wat het recht inhoudt. Zo moet een verwijzing naar het algemeen Nederlands taalgebruik – in het licht van wat werkelijk op het spel staat: een door de formele wetgever al of niet toegestane inbreuk op fundamentele rechten als de onaantastbaarheid van het lichaam en de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer – toch wel als de zwakste vorm van argumentatie worden beschouwd.’

De tweede strategische manoeuvre in de argumentatiefase houdt in dat de rechter een bepaalde *toepassing* van het taalkundige argumentatieschema als afdoende voorstelt, terwijl ook andere toepassingen verdedigbaar zijn. Van deze laatste strategie volgt hieronder een uitgebreider voorbeeld uit de Nederlandse jurisprudentie.

Het gaat in deze zaak (Hoge Raad 20 november 2001, NJ 2003/632) – kort samengevat – om een verdachte aan wie wordt verweten dat hij een persoon, te weten een kind van

ongeveer één jaar oud, vanuit Brazilië naar Nederland heeft gevoerd met het oogmerk om dat kind buiten de officiële adoptieprocedure onder de macht van een Nederlands echtpaar te brengen. Aan deze verdachte is tenlastegelegd het misdrijf omschreven in art. 278 Sr dat luidt: ‘Hij die iemand over de grenzen van het Rijk in Europa voert, met het oogmerk om hem wederrechtelijk onder de macht van een ander te brengen of om hem in hulpeloze toestand te verplaatsen, wordt, als schuldig aan mensenroof, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of een geldboete van de vijfde categorie’. De Hoge Raad moest in deze zaak oordelen over de vraag of het Hof terecht had aangenomen dat onder ‘over de grenzen van het Rijk in Europa voeren’ als bedoeld in dat artikel slechts kan worden begrepen het vanuit Nederland over de grens naar het buitenland voeren en niet vanuit het buitenland naar Nederland. Het interessante van de argumentatie van de Hoge Raad is dat er een complexe argumentatie naar voren wordt gebracht waarin de taalkundige interpretatie een bijzondere rol speelt.

Bij het beantwoorden van de rechtsvraag begint de Hoge Raad met een *intentioneel* argument, een argument waarbij een beroep wordt gedaan op de bedoeling van de wetgever:

4.6. De Memorie van Toelichting bij artikel 298 van het Regeringsontwerp voor het Wetboek van Strafrecht (thans art. 278 Sr) houdt onder meer het volgende in:

“Dit misdrijf onderscheidt zich als zwaardere soort van de volgende soorten van vrijheidsberoofting door het karakter van meerdere duurzaamheid dat het bezit. Zolang de weggevoerde zich in Nederland bevindt, is duurzame vrijheidsberoofting buiten het geval van opsluiting ondenkbaar, vindt de geroofde in de nederlandsche wet en hare organen overal bescherming en in de taalgemeenschap bovendien het middel om de hulp van anderen in te roepen. Indien de weggevoerde de opsluiting weet te verijdelen of zich in gemeenschap met anderen weet te stellen, is hij in staat zijne vrijheid te hernemen. De wegvoering daarentegen naar het buitenland, buiten het bereik der nederlandsche overheid, te midden van eene bevolking ook door taalverscheidenheid van den weggevoerde gescheiden of in landen waar hetzij bevolking ontbreekt, hetzij van de bevolking geen hulp te verwachten is (onbewoonde landen of landen bewoond door onbeschaafde volken of volken, die de persoonlijke onvrijheid erkennen) geeft aan de wegvoering het karakter van duurzame vrijheidsberoofting, welke zelfs geene stoffelijke banden of een bepaalde opsluiting vordert voor hare voortdurend. Alleen in dat geval kan van eigenlijke mensenroof sprake zijn. Daarbij is het onverschillig, of de wegvoering geschiedt om den weggevoerde tot slavernij te brengen dan wel om hem buitenslands op te sluiten, aan een buitenslandsche overheid of aan de magt van private personen of aan vreemde roovers over te leveren, of hem hulpeloos ergens in den vreemde te verplaatsen.”

De strekking van deze toelichting is duidelijk: zoals ook het Hof heeft aangenomen bedoelde de wetgever met ‘over de grenzen van het Rijk in Europa voeren’ slechts het vanuit Nederland over de grens naar het buitenland voeren en niet vanuit het buitenland naar Nederland. Nadat aldus de bedoeling van de wetgever is vastgesteld, komt de Hoge Raad met het volgende verrassende taalkundige argument:

4.7. De Hoge Raad stelt voorop dat de omschrijving “over de grenzen van het Rijk in Europa voeren” in art. 278 Sr het brengen van mensen vanuit het buitenland naar Nederland niet uitsluit. Gelet daarop vormt de omstandigheid dat art. 278 Sr bij zijn totstandkoming een toelichting heeft gekregen die slechts aandacht schenkt aan een beperkt soort van gevallen, op zichzelf geen beletsel dat aan de strafbepaling een ruimer toepassingsbereik wordt toegekend dan destijds bij het geven van die toelichting werd voorzien.

Nadat op deze wijze de taalkundige argumentatie gebruikt wordt om een opening te creëren, wordt door de Hoge Raad eerst een tweede opening gecreëerd om vervolgens een *analogieargumentatie* naar voren te brengen:

4.8. Bij de uitleg van art. 278 Sr moet in het oog worden gehouden dat blijkens de hiervoor onder 4.6 geciteerde passage uit de geschiedenis van de totstandkoming van dat artikel de wetgever als reden voor het apart strafbaar stellen van deze vorm van vrijheidsberoving heeft gewezen op “het karakter van meerdere duurzaamheid dat het bezit”. De in de toelichting bij wijze van voorbeeld gegeven uitwerking van duurzame vrijheidsberoving geeft een aanduiding van de voor strafbaarheid vereiste duurzaamheid. Daarbij heeft de wetgever uitgedrukt bij welke mate van duurzaamheid van de vrijheidsberoving sprake zal zijn van mensenroof. Daarmee wordt echter niet uitgesloten dat vrijheidsbeneming met een door de wetgever bedoeld duurzaam karakter zich eveneens kan voordoen in het geval dat degene wiens vrijheid is ontnomen en naar Nederland is gevoerd, zich in Nederland bevindt onder de omstandigheid dat deze niet in staat is de bescherming van de Nederlandse wet en “taalgemeenschap” in te roepen.

Wat de Hoge Raad hier doet is de toelichting zo te interpreteren dat het de wetgever slechts om een *voorbeeld* te doen was, een niet-limitatieve opsomming dus. Nadat deze strategische zet gedaan was, kon met behulp van een analogieargumentatie verdedigd worden dat ook het naar Nederland voeren een duurzame vorm van vrijheidsberoving kan inhouden. Dat argument wordt door de Hoge Raad vervolgens gecompleteerd met een beroep op het rechtsbeginsel dat gelijke gevallen gelijk behandeld moeten worden.

4.9. Voorts moet worden onderstreept dat in Nederland, evenals in zeer vele andere landen, het rechtsbeginsel geldt dat aan allen gelijke wettelijke bescherming wordt geboden, waarbij geen plaats is voor het bieden van een grotere mate van bescherming aan personen die zich binnen Nederland bevinden en wederrechtelijk naar het buitenland worden gevoerd dan aan personen die zich buiten Nederland bevinden en wederrechtelijk naar Nederland worden gevoerd.

In het vervolg op deze overwegingen beargumenteert de Hoge Raad dat de omstandigheden en opvattingen zich sinds de Memorie van Toelichting hebben gewijzigd om vervolgens terug te komen op de grammaticale interpretatie in combinatie met een beroep op *het stilzitten van de wetgever*. Ook dit beroep op het stilzitten van de wetgever is retorisch interessant: de Hoge Raad beweert dat uit het stilzitten van de wetgever mogen ook geen conclusies worden

getrokken met betrekking tot de uitleg van het artikel, maar hij verbindt daar tegelijkertijd zelf conclusies aan!

- 4.11. Zoals hiervoor reeds onder 4.7 is vooropgesteld is een breder toepassingsbereik van art. 278 Sr dan in de Memorie van Toelichting aandacht heeft gekregen, niet in strijd met zijn bewoordingen. Hierdoor is het wellicht te verklaren dat de hiervoor onder 4.10 geschetste nationale en internationale ontwikkelingen de wetgever geen aanleiding hebben gegeven om een wijziging van art. 278 Sr tot stand te brengen, waarbij de bestaande tekst immers naar de betekenis van zijn bewoordingen niet gewijzigd zou behoeven te worden. Uit het stilzitten van de wetgever mogen dan ook geen consequenties worden getrokken met betrekking tot de uitleg van dat artikel.
- 4.12. Aan een en ander moet de gevolgtrekking worden verbonden dat het artikel, in overeenstemming met de huidige juridische en maatschappelijke realiteit, zowel in nationaal als in internationaal opzicht, zo moet worden uitgelegd dat ook het vanuit het buitenland naar Nederland voeren van personen daaronder valt.

In de benadering van McCormick en Summers (1991) zou deze vorm van complexe interpretatieve argumentatie als een *conflict-settling form of argumentation* worden gereconstrueerd: verschillende argumenten worden tegen elkaar afgewogen en er wordt een keuze gemaakt. Die argumentatie kan als volgt schematisch worden weergegeven:

- 1 Onder ‘over de grenzen van het Rijk in Europa voeren’ als bedoeld in artikel 278 Sr kan ook begrepen worden het vanuit het buitenland naar Nederland voeren.
- 1.1a De Memorie van Toelichting spreekt weliswaar slechts van vanuit Nederland naar het buitenland.
- 1.1b Een taalkundige interpretatie van ‘over de grenzen van het Rijk in Europa voeren’ sluit vanuit het buitenland naar Nederland voeren niet uit.
- 1.1c In de Memorie van Toelichting gaat het slechts om een voorbeeld.
- 1.1d Duurzame vrijheidsberoving kan ook gelden ook voor vanuit het buitenland naar Nederland voeren.
- 1.1e Gelijke gevallen moeten gelijk behandeld worden.
- 1.1f De omstandigheden en opvattingen hebben zich sinds de Memorie van Toelichting gewijzigd.
- 1.1g Gezien die wijzigingen bevestigt het stilzitten van de wetgever de interpretatie dat ook ‘over de grenzen van het Rijk in Europa voeren’ als bedoeld in artikel 278 Sr ook begrepen kan worden het vanuit het buitenland naar Nederland voeren.

De vraag is of deze vorm van *conflict settling* overtuigend is, en vooral of het taalkundige argument hier goed wordt gebruikt. Zoals terecht door de annotatoren De Lange en Mevis is opgemerkt, wordt de taalkundige argumentatie hier gebruikt als strategische opstap om *afstand* te nemen van de duidelijke woorden van de wetgever. Volgens hen is de taalkundige interpretatie retorisch sterk omdat gemakkelijk kan worden verdedigd dat juist in het materiële strafrecht waar het gaat om de reikwijdte van strafrechtelijke aansprakelijkheid aan de grammaticale interpretatiemethode een belangrijke betekenis toekomt. Die betekenis

dankt deze interpretatiemethode aan zijn achtergrond die gevormd wordt door de band met het strafrechtelijk legaliteitsbeginsel en respect van de rechter voor de wet. Het is precies tegen deze achtergrond opmerkelijk dat die grammaticale interpretatie juist wordt gebruikt om *afstand* te nemen van het woord van de wetgever. Anders geformuleerd: hier wordt een formeel argument op een verkeerde manier gebruikt zodat met behulp van systematische argumentatie (analogische toepassing) en substantiële argumentatie (een beroep op de maatschappelijke ontwikkelingen) een oplossing wordt gevonden die tegemoet komt aan de opvatting van de rechter over *wenselijk* recht.

Besluit

Om een interpretatieve beslissing te rechtvaardigen, kunnen rechters kiezen uit verschillende soorten argumenten. Deze argumenten variëren van strikt formele interpretatieve argumentatie, zoals taalkundige argumenten tot substantiële argumenten waarbij de rechter eigen belangenafwegingen maakt. Gezien de staatsrechtelijke positie van de rechter genieten formele argumenten de voorkeur boven substantiële argumenten. De wens om een aanvaardbaar resultaat te bereiken kan meebrengen dat de rechter strategisch manoeuvreert. Dit kan gebeuren door interpretatieproblemen op een bepaalde manier voor te stellen of door voor bepaalde (toepassingen van) argumentatieschema's te kiezen. Aan de hand van voorbeelden uit de Nederlandse jurisprudentie heb ik laten zien hoe die retorische dimensie betrokken kan worden bij de reconstructie van argumentatie in rechterlijke uitspraken.

Noten

- 1 Atiyah en Summers (1987:2): 'We do not say that there is never any case for inquiring into such reasons, but only that a formal reason usually operates as a sort of barrier which insulates the decision-making process from the reasons of substance not incorporated in the rule either explicitly or implicitly'. Vergelijk ook (Raz 1975 en Schauer 1992). Rechtsregels hebben een uitsluitend karakter: de regel sluit in beginsel uit dat men handelt op basis van de afweging van (achterliggende) redenen. Regels oefenen sterke normatieve druk uit om precies datgene te doen wat de regel voorschrijft, ook al zou een afweging van alle relevante factoren in de beslissituatie tot een andere uitkomst leiden. Doordat de regel wordt opgevat als een bindende richtlijn voor handelen en het daarmee een uitsluitende reden voor handelen is, wordt toetsing van de regel aan het doel achter de regel in beginsel uitgesloten. In beginsel, want onder omstandigheden kunnen uitzonderingen op regels worden geformuleerd.
- 2 1) Taalkundige argumenten waarin de omgangstalige betekenis wordt gebruikt, 2) taalkundige argumenten waarin de technische betekenis wordt gebruikt, 3) context-harmoniserende argumenten, 4) argumentatie op basis van precedënten, 5) analogie-argumentatie, 6) logisch conceptuele argumentatie, 7) argumentatie op basis van rechtsbeginselen, 8) wetshistorische argumenten, 9) teleologische argumenten, 10) substantiële argumenten en 11) intentionele argumenten (transcategoriaal).
- 3 De onderliggende waarde van het taalkundig argument is het legaliteitsbeginsel: de binding van de rechter aan het recht. Men zou kunnen zeggen dat het een reden kan zijn om van een taalkundige interpretatie is, als deze in strijd komt met de onderliggende waarde. Binding aan het recht wordt bijvoorbeeld gerelativeerd door een evident onrechtvaardige uitkomst van een letterlijke regeltoepassing.

Literatuur

- Alexy, R. (1983).** *Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung.* Frankfurt: Suhrkamp.
- Atiyah, P.S., R.S. Summers (1987).** *Form and Substance in Anglo-American Law. A Comparative Study of Legal Reasoning, Legal Theory and Legal Institutions.* Oxford: Clarendon Press.
- Bell, J. (1983).** *Policy Arguments in Judicial Decisions.* Oxford: Clarendon Press.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst (1992).** *Argumentation, Communication and Fallacies.* Hillsdale: Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst (2000).** *Kritische discussie.* Amsterdam: Boom.
- Eemeren, F.H. van en P. Houtlosser (1999).** 'Strategisch manoeuvreren in argumentatieve teksten.' in: *Taalbeheersing*, Vol. 21, p. 142-156.
- Feteris, E.T. (1997).** 'De deugdelijkheid van pragmatische argumentatie: heiligt het doel de middelen?' In: E.T. Feteris e.a. (red.) *Op goede gronden.* Nijmegen: Ars Aequi, p. 98-106.
- Feteris, E.T. (2000).** 'De rol van pragmatische argumentatie in het recht: zelfstandige of aanvullende argumentatie?' In: E.T. Feteris e.a. (red.) *Met recht en reden.* Nijmegen: Ars Aequi, p. 99-107.
- Jansen, H. (2003).** *Van omgekeerde strekking. Een pragma-dialectische reconstructie van a contrario-argumentatie in het recht.* Proefschrift Amsterdam. Amsterdam: Thela Thesis.
- Kloosterhuis, H. (2002).** *Van overeenkomstige toepassing. De pragma-dialectische reconstructie van analogie-argumentatie in rechterlijke uitspraken.* Proefschrift Amsterdam. Amsterdam: Thela Thesis.
- Kloosterhuis, H. (2006a).** 'De analyse van politieke argumenten in rechterlijke uitspraken'. *Studies in Taalbeheersing* 2. Assen: Van Gorcum, p. 167-175.
- Kloosterhuis, H. (2006b).** 'Wat het zwaarst is....Argumentatie op basis van belangenafweging.' *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 2006(4), p. 169-174.
- MacCormick, N., R.S. Summers (ed.) (1991).** *Interpreting Statutes. A Comparative Study.* Aldershot etc.: Dartmouth.
- Plug, H.J. (2000).** *In onderlinge samenhang bezien. De pragma-dialectische reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken.* Proefschrift Amsterdam. Amsterdam: Thela Thesis.
- Raz, J. (1975).** *Practical Reason and Norms.* London: Hutchinson.
- Schauer, F. (1992).** *Playing by the Rules: A Philosophical Examination of Rule-Based Decision-Making in Law and in Life.* Oxford: Clarendon Press.
- Vranken, J.B.M. (2005).** *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Algemeen Deel [3]. Een vervolg.* Deventer: Kluwer.

Zwijgen als conversationele implicatuur. Over het nut van een Griceaans perspectief op wetsinterpretatie

1. Inleiding

De jurist staat vaak voor vragen die we in het dagelijks leven ook tegenkomen. Als bij de ingang van een park een bord staat waarop wordt meegedeeld dat ‘honden, katten en andere dieren’ niet in het park mogen komen, dan zou de vraag zich kunnen voordoen of iemand te paard dit park nu niet in mag (Walton 2002, p. 191). In een letterlijke interpretatie zou dat zo zijn, want een paard is een dier. Aan de andere kant lijkt de specificatie van honden en katten erop te wijzen dat het verbod speciaal voor huisdieren is bedoeld. Wat nu te doen? In de rechtstheorie bestaat een scala aan interpretatieve argumenten op grond waarvan betekenis verleend kan worden aan onduidelijke rechtsregels: het argument waarmee een beroep wordt gedaan op wat destijds bij de behandeling van de desbetreffende wet in de Kamers is gezegd, het argument waarin het doel van de rechtsregel in ogenschouw wordt genomen, het argument waarmee een beroep wordt gedaan op de gevolgen die een bepaalde interpretatie kan hebben, enzovoort. Een jurist kan hierop een beroep doen in zijn argumentatie waarmee hij een interpretatie van een rechtsregel verdedigt.

Juristen zijn voor het interpreteren van rechtsregels dus goed geoutilleerd.¹ Recentelijk zijn evenwel voorstellen gedaan om deze juridische inzichten aan te vullen met inzichten uit de pragma-linguïstiek. Zowel de argumentatietheoreticus Walton als de rechtstheoreticus Groenewegen hebben een poging gedaan te laten zien hoe de de Griceaanse conversationele maxims een rol spelen bij de interpretatie van een rechtsregel (Walton 2002, Groenewegen 2006). Walton probeert alle vormen van wetsinterpretatie aan de hand van Griceaanse inzichten te analyseren, terwijl Groenewegen zich specifiek op de *a contrario*-redenering richt (2006, p. 215 e.v.). Met een *a contrario*-redenering pleit Jantje zich vrij als hij snoep

Samenvatting

Recentelijk zijn er pogingen gedaan om Grice's inzichten over taalgebruik toe te passen op juridische argumentatie waarin de interpretatie van een rechtsregel wordt beargumenteerd. In dit artikel wordt aan de hand van voorbeelden van de *a contrario*-redenering betoogd dat een Griceaans perspectief op juridische argumentatie weliswaar helder inzicht geeft in de overwegingen die een rol spelen bij juridische interpretatie, maar dat dit perspectief geen inzichten biedt die de rechtstheorie niet al bood. Integendeel, juridische overwegingen blijven noodzakelijk voor de analyse en beoordeling van dergelijke argumentatie

uit de tas van zijn moeder heeft gepakt: ‘Maar je zei dat ik geen snoep uit de kast mocht pakken!’² De redenering dus dat als een regel iets niet expliciet verbiedt, het mag.

Walton (2002, p. 155) meent dat het Griceaanse kader ‘sweeping implications’ heeft voor de analyse en beoordeling van juridische argumentatie. Helaas heeft Walton noch Groenewegen dit kader voor juridische argumentatie duidelijk uitgewerkt. Walton geeft vooral een schetsmatige aanzet met een aantal voorbeelden, zonder systematisch in te gaan op de vraag wanneer welke Griceaanse maxime(s) nou precies een rol speelt/spelen, terwijl wat dit laatste betreft Groenewegen ook niet erg duidelijk is. Beiden lijken te suggereren dat overtredingen van alle maximes mogelijk zijn.

In dit artikel zal ik de rol die de Griceaanse maximes kunnen spelen bij de analyse en beoordeling van juridische argumentatie verder uitwerken. Ik zal me daarbij specifiek richten op de *a contrario*-redenering. Eerst zal ik de meer algemene ideeën van Walton over ‘Griceaanse wetsinterpretatie’ beschrijven. Vervolgens zal ik specifiek ingaan op de *a contrario*-redenering en laten zien hoe een dergelijke redenering volgens Groenewegen en Walton door Griceaanse maximes wordt geregeerd. Hun ideeën blijken om verduidelijking te vragen en die zal ik daarna proberen te geven op basis van inzichten uit de pragmatolinguïstiek, waar ook aandacht is besteed aan de *a contrario*-redenering (daar ‘conditionele perfectie’ genoemd). Tot slot zal ik aandacht besteden aan de vraag welke implicaties de Griceaanse inzichten hebben voor de theorievorming over de interpretatie van rechtsregels. Ik zal betogen dat van de verstrekkende implicaties waarover Walton spreekt, geen sprake is. Toepassing van de Griceaanse ideeën biedt mijns inziens een mooie verklaring voor de manier waarop wetsinterpretatie verloopt, maar voegt vanuit rechtstheoretisch perspectief niets nieuws toe. De linguïstische pragmatiek lijkt wat dit betreft eerder te profiteren van rechtstheoretische inzichten dan andersom.

2. Grice’ maximes en wetsinterpretatie

Volgens Grice (1981) houden taalgebruikers zich aan bepaalde communicatieprincipes, die hij ‘maximes’ noemt. Een eerste maxime is die van kwaliteit, op grond waarvan de spreker niet iets moet zeggen wat hij zelf niet gelooft of waarvoor hij geen bewijs heeft. Een tweede is de maxime van kwantiteit, op grond waarvan de spreker niet meer en niet minder moet zeggen dan nodig is op dat moment van het gesprek. Een derde is de maxime van relatie, op grond waarvan een gespreksbijdrage relevant moet zijn. Ten slotte onderscheidt Grice de maxime van stijl, op grond waarvan de spreker geacht wordt zich zo duidelijk mogelijk uit te drukken door, bijvoorbeeld, ambiguïteiten te vermijden. Gezamenlijk vormen deze maximes het Samenwerkingsbeginsel.

Het is natuurlijk niet zo dat sprekers zich welbewust aan deze maximes houden. Dat ze dit echter onbewust wel doen en dat taalgebruikers dit ook (onbewust) van elkaar verwachten, blijkt uit het feit dat we uitingen een andere interpretatie geven dan hun letterlijk betekenis wanneer een uiting opvalt als een overduidelijke schending van een maxime. Zo’n andere interpretatie wordt door Grice een ‘conversationale implicatuur’ genoemd. Zoals we in de inleiding hebben gezien, kunnen ook rechtsregels een andere interpretatie krijgen dan hun letterlijke. Ik zal in die gevallen niet van een conversationale implicatuur spreken, maar van een ‘implicatieve interpretatie’ of ‘implicatieve betekenis’.

Volgens Walton kunnen met behulp van de Griceaanse maxims de gebondenheden van de opstellers van de wet worden afgeleid. Walton beschouwt de activiteit van het interpreteren van een rechtsregel als een samenwerkingsdialoog met de wetgever (2002, p. 192-194).³ In zo'n dialoog spelen naast de formulering van een rechtsregel ook andere factoren een rol, zoals 'what the statute includes, and what it does not include' (p. 194). Die factoren krijgen betekenis in het licht van de Griceaanse maxims. Door deze toe te passen, kan worden bepaald of, en zo ja welke implicatieve betekenis een bepaalde wetstekst geacht kan worden te hebben.

Hoe dit werkt, laat Walton zien aan de hand van het verbod voor 'honden, katten en andere dieren' om in het park te komen.⁴ De manier waarop het verbod is geformuleerd, kan als een schending van het Samenwerkingsbeginsel worden opgevat. Als het verbod namelijk toch alle soorten dieren op het oog heeft, is het overbodig dat honden en katten speciaal worden vermeld. De conversatiemaxime dat niet meer informatie gegeven mag worden dan nodig is wordt dan geschonden: een subregel van de maxime van kwantiteit. Deze constatering leidt tot de interpretatie dat de regel iets anders betekent dan hij letterlijk stelt, namelijk dat 'dieren' als 'huisdieren' moet worden gelezen. Het verbod geldt dan niet voor de berijder van een paard.

Helaas laat hetzelfde voorbeeld volgens Walton zien dat toepassing van de Griceaanse maxims ook tot een tegengestelde interpretatie kan leiden. De letterlijke interpretatie, waarin 'dieren' niet wordt ingeperkt tot 'huisdieren', kan namelijk even goed op basis van het Samenwerkingsbeginsel worden gemotiveerd. De interpretatie waarin 'dieren' wordt beperkt tot 'huisdieren' levert namelijk evenzeer schending van het Samenwerkingsbeginsel op. Als het verbod alleen huisdieren op het oog heeft, is het immers vreemd dat katten en honden speciaal worden vermeld en dat niet wordt volstaan met de term 'huisdieren'. Dit zou wederom een schending zijn van de maxime van kwantiteit – dit keer van de subregel dat men zoveel informatie moet geven als nodig is.

Om te kunnen bepalen welke van beide interpretaties het aannemelijkst is, moet volgens Walton worden vastgesteld welke van de twee geïnterpreteerde implicaturen sterker is. Hoe dit moet laat hij in het midden.

3. De a contrario-redenering als implicatieve interpretatie

Met een *a contrario*-redenering wordt een rechtsregel zo opgevat dat hij alleen geldt voor datgene wat expliciet in de regel is genoemd, en dat voor wat erbuiten valt het tegendeel geldt (Diephuis 1869, p. 115; Land 1910, p. 24-25; Scholten 1974, p. 69; Canaris 1983, p. 44). Bijvoorbeeld: 'Nu in dit artikel over vonnis wordt gesproken, geldt de inhoud, *a contrario*, niet voor een beschikking. Dit standpunt overheerst tot dusverre in de rechtspraak'⁵ (Van Rossem-Cleveringa, geciteerd in het cassatiemiddel in HR 13 maart 1992, NJ 1993, 96). De rechtsvraag die tot een *a contrario*-redenering aanleiding kan geven betreft dus – anders dan in het in de vorige paragraaf besproken voorbeeld – niet de interpretatie van een onduidelijke rechtsregel, maar de vraag of een op zich duidelijke rechtsregel analoog mag worden toegepast op een geval dat niet in die regel wordt genoemd.

De *a contrario* redenering schijnt geliefd te zijn geweest in de periode dat legistische wetsinterpretatie toonaangevend was.⁶ Toen was het – althans in theorie – goed gebruik om een beroep te doen op de uitdrukkelijke woorden van de wet (o.a. Fockema Andreae 1904,

p. 43; Kop 1992, p. 40). Met het teloorgaan van het legisme is de *a contrario*-redenering echter berucht geworden.⁷ De vooronderstelling die aan de *a contrario*-redenering ten grondslag ligt is immers die van een volledige wet die *up to date* is en geen inconsistenties of incoherenties bevat. Op grond van deze vooronderstelling concludeert men dat gevallen die niet geregeld zijn, bewust niet door de wetgever geregeld zijn (Schneider 1965, p. 178-179, Van Hoecke 1979, p. 177, Fikentscher 1975, p. 546).

De *a contrario*-redenering staat of valt natuurlijk met de aanwezigheid van een ideale wetgever, maar die bestaat helaas niet. De wetgever kan het concrete geval immers over het hoofd hebben gezien of het concrete geval kan het resultaat zijn van maatschappelijke ontwikkelingen die de wetgever niet heeft kunnen voorzien. Als iets dergelijks aannemelijk is, zouden er goede redenen kunnen zijn om de regel analoog toe te passen. Polak (1953, p. 28) concludeert dan ook:

Wanneer men nl. aanneemt, dat het systeem volledig en gesloten is, dan kan men elk geval, dat niet in de wet behandeling vindt, op deze eenvoudige wijze afdoen. Zodra men erkent dat de wet niet volledig is, is dit argument waardeloos. Het is dan ook tegenwoordig niet meer dan een cliché-overweging, een toverformule.

Bij deze kwalificatie sluit een uitspraak van minister Donner van enige jaren geleden mooi aan: 'doorgaans een redenering voor luie mensen'.⁸

Het is dus maar de vraag hoe aannemelijk het is om uit iemands zwijgen een betekenis af te leiden: wie zwijgt zegt immers niets. In alle juridische handboeken staat dan ook uitdrukkelijk vermeld dat degene die een regel niet wil toepassen op een geval dat niet in de regel genoemd wordt, voor een dergelijke beslissing additionele argumenten moet geven. Een nieuwe bron daarvoor lijkt nu te kunnen worden geleverd door de Griceaanse maximes.

Volgens Groenewegen (2006, p. 216-217) is de implicatieve interpretatie die de *a contrario*-redenering oplevert dat de regel een betekenis krijgt die er niet met zoveel woorden in tot uitdrukking is gebracht. De regel wordt zo opgevat dat hij *slechts* geldt voor het genoemde geval en dat voor de niet-genoemde gevallen het tegendeel geldt (dit terwijl de regel dus geen beperkende indicator als 'slechts' of 'alleen' bevat). Deze interpretatie kan worden gemaakt als de regel in de tegengestelde (analoge) interpretatie moet worden beschouwd als overbodig of irrelevant: een schending van de maximes van relatie en kwantiteit. Groenewegens meest aansprekende voorbeeld wat dit betreft gaat over de vraag of de minister van Justitie bevoegdheden mag mandateren aan de hulpofficier van justitie, terwijl de regel die de minister bevoegdheid tot mandatering verleent alleen spreekt over mandatering aan de korpschef en de bevelhebber van de marechaussee. Een van de procespartijen vroeg de rechter om deze regel *a contrario* toe te passen.

Volgens Groenewegen is er in dit geval wel wat voor de *a contrario*-redenering te zeggen, omdat de regel die de mandatering aan de korpschef en de bevelhebber van de marechaussee regelt, overbodig lijkt te zijn. Er bestaat namelijk al een ander wetsartikel op grond waarvan een bestuursorgaan iedere bevoegdheid kan mandateren. De onderhavige regel lijkt deze bevoegdheid nog eens te herhalen en verder geen specifieke functie te hebben. Die functie lijkt er wel te zijn als de *a contrario*-redenering wordt toegepast. Dan heeft de regel als doel de bevoegdheid tot mandatering van het bestuursorgaan de minister van Justitie in te perken tot de twee genoemde personen en wordt de maxime van kwantiteit niet geschonden.⁹

Walton laat zich niet duidelijk uit over de kwestie welke maximes een rol spelen bij de *a contrario*-redenering. Hij richt zich ook niet specifiek op de *a contrario*-redenering als methode van wetsinterpretatie, maar hij behandelt er wel voorbeelden van. Uit de behandeling van die voorbeelden blijkt dat Walton van mening is dat datgene wat *niet* in een regel wordt vermeld, significant kan zijn voor de interpretatie van die regel: 'What is left unstated in a statute can often be as significant as what was explicitly stated, when a legal decision must be made on how to interpret a ruling' (2002, p. 155). Als een rechtsregel een specifieke locatie noemt waar een bepaalde activiteit niet mag plaatsvinden, mag daar bijvoorbeeld de implicatieve interpretatie aan worden gegeven dat de genoemde activiteit wél is toegestaan op een andere dan de specifiek genoemde locatie. Daarom mag de regel dat niemand onder de achttien jaar in een motorvoertuig op de openbare weg mag rijden, worden opgevat als een regel die toestaat dat jongeren onder de 18 wel op andere plekken in een motorvoertuig mogen rijden dan op de openbare weg, bijvoorbeeld in een weiland (p. 190-191). Ook specifieke tijdbepalingen mogen *a contrario* worden geïnterpreteerd. Walton noemt als voorbeeld – ontleend aan Miller (1990, p. 1196) – de rechtsregel die stelt dat katten die op of na 1 januari 1989 zijn geboren, ingeënt moeten zijn. Volgens Walton is de implicatieve interpretatie van deze regel dat katten die vóór deze datum zijn geboren, niet gevaccineerd hoeven worden. De *a contrario*-redenering gaat hier volgens Walton op omdat er een specifieke periode wordt genoemd en de regel niets zegt over een andere periode. Walton zegt dat dit komt door de Griceaanse regel dat sprekers niet meer informatie mogen geven dan nodig is (een subregel van de maxime van kwantiteit).

Het bovenstaande laat zien dat de *a contrario*-redenering een interpretatie van een rechtsregel geeft die als een conversationale implicatuur kan worden beschouwd. De regel krijgt dan een restrictieve interpretatie, die het toepassingsbereik van de regel beperkt tot de gevallen die in de regel genoemd worden. Letterlijk bevat de regel deze betekenis niet, want hij bevat geen beperkende indicator. Uit de bespreking van de voorbeelden van Groenewegen en Walton is helaas niet duidelijk geworden of het alleen de maximes van relatie (Groenewegen) en kwantiteit (Groenewegen en Walton) zijn die een rol spelen bij de *a contrario*-redenering. In de volgende paragraaf zal ik ter beantwoording van deze vraag te rade gaan bij de linguïstiek. Ik zal vervolgens laten zien dat de inzichten die daar zijn ontwikkeld weliswaar van toepassing zijn op de analyse van de juridische *a contrario*-redenering, maar dat ondanks deze inzichten juridische overwegingen noodzakelijk blijven wanneer we de toelaatbaarheid van een dergelijke redenering willen bepalen.

4. Een pragmatische analyse van de a contrario-redenering

In de pragma-linguïstiek is ook aandacht besteed aan wat ik hier als een *a contrario*-redenering heb beschreven, maar wat daar, met door Geis & Zwicky (1971) geïntroduceerde terminologie, *conditional perfection* wordt genoemd. Het gaat dan om het verschijnsel dat conditionele zinnen – rechtsregels zijn dit bij uitstek – vaak een uitsluitende interpretatie met zich meebrengen: '(...) the phenomenon that *if* is often understood to mean *if and only if*' (Van der Auwera 1997). Zo is het bijvoorbeeld gebruikelijk om een belofte als 'Als je het gras maait, krijg je vijf euro' zo op te vatten dat als het gras niet wordt gemaaid, er geen vijf euro wordt uitbetaald (dit is een 'invited inference'). Met andere woorden: het antecedens van

een conditional wordt veelal niet als slechts een voldoende, maar ook als een noodzakelijke voorwaarde voor het intreden van het consequens opgevat. Dit is precies wat er ook in een juridische *a contrario*-redenering gebeurt.

Geis & Zwicky hadden al het idee dat *conditional perfection* met behulp van Griceaanse inzichten kon worden verklaard, maar wisten niet goed hoe zo'n verklaring eruit zou moeten zien. Vlak voor hun publicatie kwam Ducrot in 1969 (in 1973 volgde de Duitse vertaling, waarvan ik hier gebruik maak) met een analyse gebaseerd op een 'economische regel', die erg veel lijkt op Grice' kwantiteitsmaxime. Volgens deze regel gaan luisteraars er in het algemeen van uit dat alle details van de informatie die een spreker tot hem/haar richt belangrijk zijn. Als iemand bijvoorbeeld zegt dat hij van detectives houdt, dan mag de luisteraar ervan uitgaan dat hij minder van andere boeken houdt, want anders zou de spreker deze specificering niet hoeven maken (1973, p. 251-252).

Volgens Van der Auwera (1997, p. 170 e.v.) kan conditionele perfectie worden verduidelijkt met de in de linguïstiek ontwikkelde 'schalentheorie'. Een schaal is een geordende verzameling beweringen waarvan de waarheid van een hogergeplaatste bewering *ceteris paribus* voldoende is voor de waarheid van een lager geplaatste bewering, terwijl dit andersom niet het geval is. Als een spreker bijvoorbeeld zegt dat hij zes boeken heeft, dan impliceert dit dat hij er ook vijf heeft. Als hij echter zegt dat hij vijf boeken heeft, dan impliceert hij dat hij er géén zes heeft. Dit kan als volgt met behulp van een schaal kan worden gevisualiseerd:

...
 Jan heeft zes boeken
 Jan heeft vijf boeken
 ↑...

In deze weergave ontkent de lagere bewering dus de hogere.¹⁰ Conditionele perfectie kan ook op deze manier worden gevisualiseerd (Van der Auwera 1997, p. 173):

...
 als p, q en als r, q en als s, q
 als p, q en als r, q
 ↑ als p, q

Hier bevat de bovenste uitspraak drie voorwaarden, die alledrie q tot gevolg hebben. De middelste uitspraak bevat twee voorwaarden voor q en in de onderste uitspraak wordt slechts één voorwaarde voor q genoemd. Op grond van de aanname dat een spreker zoveel informatie geeft als nodig is, wordt elke uitspraak beschouwd als ontkenning van een explicietere (hoger geplaatste) uitspraak. Als een spreker dus één voorwaarde noemt voor het ontstaan van q, impliceert hij dat er niet meer voorwaarden zijn, en dat dus 'alleen p tot q leidt'.¹¹

In de pragma-linguïstiek wordt conditionele perfectie – ofwel de *a contrario*-redenering – dus beschouwd als de interpretatie van een uiting die deze in overeenstemming doet zijn met de maxime van kwantiteit: geef zoveel informatie als nodig is. In een ruimere interpretatie van de conditionele zin – de interpretatie dat de regel *als p, dan q* ook *als r, dan q* betekent – zou deze maxime geschonden zijn: er is dan immers te weinig gezegd. Het is echter de

vraag of deze pragmatische analyse van toepassing is op de juridische *a contrario*-redenering. Een tegenwerping is dat hij sprekend lijkt op de cirkelredenering waaraan de legisten zich schuldig maakten. Op grond van deze analyse moet immers elke rechtsregel worden opgevat als een exacte weergave van de informatie die de wetgever wilde geven. Dat is, om al eerder gegeven redenen, geen realistische gedachte.

Toch lijkt bij de *a contrario*-redenering inderdaad de maxime van kwantiteit, en geen andere maxime, een rol te spelen. De maxime van kwaliteit is niet aan de orde omdat de wetgever altijd wordt verondersteld oprecht te zijn. In tegenstelling tot wat Groenewegen beweert, is de maxime van relatie ook niet aan de orde, omdat rechtsregels geen gespreksbijdragen zijn en ze dus niet als een irrelevant vervolg op andermans uiting kunnen worden opgevat. De maxime van stijl is niet van toepassing omdat een wet niet geacht kan worden een andere functie te hebben dan een zo zakelijk en duidelijk mogelijke weergave van de bepalingen.¹² Zo bezien kan de *a contrario*-redenering niet anders dan onder het regime van de maxime van kwantiteit vallen. Deze constatering laat echter onverlet dat additionele, juridische overwegingen nodig zijn om te bepalen of deze maxime daadwerkelijk geschonden is. Ik zal dit in de volgende paragraaf toelichten.

5. Het nut van pragmatische inzichten voor de analyse en beoordeling van de a contrario-redenering

Hieronder laat ik ten eerste zien dat Waltons toepassing van een Griceaanse analyse dezelfde kritiek oproept als die destijds op de legistische *a contrario*-redenering is gegeven. Ten tweede zal ik betogen dat Groenewegens analyse sterker is, maar geen inzichten biedt die de rechtstheorie niet al bood. Sterker nog, juridische inzichten lijken eerder een aanvulling te zijn op Griceaanse inzichten dan andersom.

5.1 Specificatie van informatie. Volgens Walton wordt bij rechtsregels die een specifieke plaatsbepaling of een expliciet tijdstip bevatten, een *a contrario*-redenering in de hand gewerkt doordat in een analoge interpretatie de wetgever te weinig heeft gezegd. Walton redeneert: als de wetgever ook andere specifieke plaatsen of tijdstippen had beoogd, dan had de wetgever die, uitgaande van de maxime van kwantiteit, moeten noemen. Kortom, specificatie geeft aanleiding tot een *a contrario*-redenering.

Deze analyse roept de vraag op wanneer informatie specifiek genoeg is om een dergelijke interpretatie te rechtvaardigen. Zijn tijdbepalingen altijd specifiek? Walton geeft hierover geen duidelijkheid. In dit geval is dat overigens geen probleem, want de rechtstheorie biedt hier zelf al een oplossing. In het voorbeeld van de vaccinatie van katten is het namelijk niet zozeer de specificatie die aanleiding geeft tot de *a contrario*-redenering, maar iets anders. Dat deze redenering hier geoorloofd lijkt, komt door een juridische interpretatieregel die van toepassing is, namelijk de regel dat tijdbepalingen bij voorkeur strikt moeten worden geïnterpreteerd. Deze regel dient om de rechtszekerheid te beschermen en wordt door verschillende auteurs genoemd bij hun bespreking van de *a contrario*-redenering (Peczenik 1989, p. 398; Polak 1953, p. 36). Niet zozeer de specificatie, maar de aard van de informatie die in de regel wordt gegeven vormt hier de aanleiding voor de *a contrario*-redenering.

Een interpretatieregel als die voor tijdbepalingen bestaat niet voor plaatsbepalingen, en evenmin voor onderdelen van rechtsregels met andersoortige informatie. In zo'n geval

zou volgens Walton dus de (mate van?) specificatie de doorslag moeten geven. Maar hoe moet dit worden bepaald? In het ene geval zal een plaatsbepaling wel specifiek zijn (in het voorbeeld van Walton is dat aannemelijk), maar in het andere geval niet en hetzelfde geldt voor andersoortige informatie. Wat dit betreft kunnen we in de rechtstheorie meer (maar ook niet veel) te weten komen over specificatie. Zo beschouwen sommige auteurs een specifieke opsomming van gevallen in een rechtsregel (als gevallen waarvoor de regel geldt) als reden om een *a contrario*-redenering te gebruiken (Fockema Andreae 1904, p. 196; Baumgarten 1939, p. 39; Soeteman 1981, p. 356). Tegelijkertijd stelt men echter de vraag wat een dergelijke specificatie eigenlijk impliceert. Van Bemmelen (1891, p. 17) verklaart dat in het geval van een opsomming eerst moet worden nagegaan of deze limitatief of enunciatief is. Een beperkende interpretatie is dus niet per definitie toegestaan.

Zolang er geen duidelijkheid is over wanneer iets kan worden opgevat als een specificatie die aanleiding geeft tot een *a contrario*-redenering, biedt het Griceaanse perspectief zoals dit door Walton wordt gepresenteerd, geen aanvulling op rechtstheoretische oplossingen voor interpretatieproblemen. Sterker nog, op de analyse die Walton maakt is dezelfde kritiek mogelijk als op de legistische benadering: kan het niet zo zijn dat de wetgever het analoge geval over het hoofd heeft gezien? Kan het analoge geval niet worden beschouwd als het resultaat van ontwikkelingen die de wetgever niet had kunnen voorzien?

Overigens wil ik het punt van Walton hiermee niet helemaal afdoen: specificatie lijkt – zeker in het gewone taalgebruik – aanleiding te geven tot een *a contrario*-redenering. Het volgende voorbeeld maakt dit duidelijk. In januari 2005 viel op teletekst te lezen: ‘Anonieme brieven aan God worden sinds kort door de TPG naar de EO doorgestuurd’. Op internet konden lezers reacties op dit bericht achterlaten. In een van de reacties werd een *a contrario*-redenering gebruikt naar aanleiding van de kwalificatie ‘anoniem’: ‘En sturen ze de niet-anonieme brieven wel rechtstreeks door naar God?’ Dat deze reactie grappig bedoeld is, komt doordat iedereen wel weet dat het antwoord op deze vraag ontkennend luidt. De grap laat echter tegelijkertijd zien dat het woord ‘anoniem’ overgespecificeerd is in het teletekstbericht.

Specificatie zal dus zeker een rol spelen bij de neiging een uiting of een rechtsregel *a contrario* te interpreteren. Hoe die rol er precies uitziet, en wat dit voor wetsinterpretatie betekent, is op dit moment echter niet duidelijk.

5.2 De rol van de context. Groenewegens analyse van de rol van de maxime van kwantiteit, die aangeeft of een rechtsregel in een bepaalde interpretatie doelloos of overbodig is, is voorlopig sterker. Maar hij laat tegelijkertijd zien dat er niets nieuws onder de zon is: zijn Griceaanse analyse biedt geen inzichten voor wetsinterpretatie die de rechtstheorie niet al bood. Verschillende rechtstheoretische auteurs hebben bij hun behandeling van de *a contrario*-redenering besproken dat deze geoorloofd is wanneer de regel anders betekenisloos zou zijn (Diephuis 1869, p. 115; Berriat Saint-Prix 1880, p. 41; Telders 1934, p. 213).¹³ Bovendien laat Groenewegens analyse zien dat het beroep op de maxime van kwantiteit op zichzelf geen uitkomst biedt. Om vast te stellen of een regel doelloos of overbodig is, zijn juridische overwegingen nodig: daarbij moet de juridische context van andere, relevante rechtsregels in beschouwing worden genomen. Ik zou zelfs verder willen gaan. Ook wanneer pragmatische inzichten worden gebruikt bij de interpretatie van uitingen in een niet-juridische context, vormen juridische inzichten over het gebruik van de context een aanvulling op die van Grice. Ik zal dit hieronder toelichten.

Jansen (2003, p. 72–75, p. 142 e.v.; 2004) laat zien dat de context van andere relevante rechtsregels ook op een andere dan de door Groenewegens geschetste manier tot een *a*

contrario-redenering aanleiding kan geven. Die context kan namelijk gebruikt worden om de formulering van de onderhavige rechtsregel te vergelijken met de formulering van omringende of gelijksoortige rechtsregels. Stel dat een set soortgelijke regels alle steeds hetzelfde toepassingsbereik noemen, maar dat in een of sommigevan die regels een onderdeel van dit toepassingsbereik is weggelaten. De onderspecificatie in die regel(s) geeft dan aanleiding tot een *a contrario*-redenering. Dit gebeurt in het volgende citaat:

Overigens zij dienaangaande opgemerkt, dat uit het feit, dat de wetgever het nodig heeft gevonden om in die artikelen telkens met zovele woorden te vermelden, dat hij (voor wat die artikelen betreft) onder “gezag” mede “toeziende voogdij” begrepen achtte, eerder (*a contrario*) volgt, dat hij zulks in het algemeen niet het geval oordeelde. (HR 22 juli 7 1964, NJ 1965, 10)

We kunnen nu vanuit Griceaans perspectief verklaren waarom deze *a contrario*-redenering geoorloofd lijkt: een analoge interpretatie van een ondergespecificeerde regel zou immers betekenen dat de wetgever in die regel te weinig zou hebben gezegd, en dus de maxime van kwantiteit zou hebben geschonden. Echter, de juridische redenering die hierachter steekt, is de volgende. Een *a contrario*-redenering als hierboven wordt naar voren gebracht wanneer een van de procespartijen een regel analoog wil toepassen op een geval dat niet in die regel is genoemd. De andere procespartij, die analoge toepassing juist wil verhinderen, zal willen laten zien dat de desbetreffende rechtsregel zo moet worden opgevat dat de wetgever deze bewust alleen heeft geschreven voor het toepassingsbereik dat expliciet in die regel wordt genoemd. Dit kan hij doen door te laten zien dat de wetgever het analoge geval niet over het hoofd heeft gezien. Dat de wetgever zich wel degelijk heeft gerealiseerd dat hij dit analoge geval ook in de regel had kunnen noemen, dat hij dit heeft kunnen voorzien. De verwijzing naar de andere regels die in nauw verband staan met de onderhavige regel, dient dus dat doel. Als de wetgever bij die andere regels eraan heeft gedacht om het concrete geval te noemen (zie ook noot 7), dan is het waarschijnlijk dat hij in de onderhavige regel, waarin dit geval niet is genoemd, dit geval expres niet heeft genoemd (Jansen 2003, p. 145; 2004).

Het juridische perspectief in het laatste voorbeeld laat zien dat voorzienbaarheid door de wetgever een belangrijke factor is om te kunnen bepalen of er sprake is van een schending van de maxime van kwantiteit. Dit juridische inzicht lijkt nu juist een aanvulling te kunnen geven op een Griceaanse analyse van een *a contrario*-redenering in een alledaagse context. Het gaat dan uiteraard niet om voorzienbaarheid door de wetgever, maar om voorzienbaarheid door de spreker van wie de uiting die geïnterpreteerd wordt afkomstig is. Ter illustratie geef ik een voorbeeld afkomstig uit een interview met regisseur Andrej Vozjagintse (NRC Handelsblad, 5 september 2003). De interviewer, Bianca Stigter, had Vozjagintse de vraag gesteld of deze door andere regisseurs is beïnvloed. Als antwoord geeft Vozjagintse een opsomming van de volgende regisseurs: Antonioni, Bresson, Rohmer, Bergman, Kurosawa, Ioselliani, Jarmusch. In haar commentaar op dit antwoord lijkt Stigter dit antwoord *a contrario* te interpreteren: Vozjagintse is alleen door deze regisseurs beïnvloed. En dus niet door Andrej Tarkovski, want die komt in deze opsomming niet voor. Hoe komt Stigter tot haar *a contrario*-redenering? Ze geeft de lezer de volgende contextuele informatie:

Hij noemt Andrej Tarkovski niet. Maar hij weet wel dat *Ivan's Childhood* van deze Russische held in 1963 bekroond werd met de Gouden Leeuw. Het staat in de persmap van zijn eigen film.

Uit deze contextuele informatie kan worden opgemaakt dat Stigter het onwaarschijnlijk vindt dat Vzagintse Tarkovski in zijn opsomming over het hoofd heeft gezien. Tarkovski wordt immers expliciet genoemd in Vzagintses persmap. Door deze informatie nadrukkelijk aan Vzagintses antwoord toe te voegen, suggereert Stigter dat Vzagintse Tarkovski bewust niet in zijn antwoord heeft genoemd en zich dus niet door Tarkovski beïnvloed voelt.

Stigters interpretatie van de uiting van Vzagintse is in overeenstemming met de maxime van kwantiteit: hij heeft niet te weinig gezegd. Maar dat hij niet te weinig heeft gezegd, leidt Stigter af uit contextuele informatie die antwoord geeft op de vraag of de spreker vergeten kan zijn om Tarkovski te noemen. De Griceaanse analyse van een uiting in een niet-juridische context wordt hier verhelderd met een rechtstheoretisch inzicht. In plaats van dat pragmatische inzichten een aanvulling zijn op de rechtstheoretische inzichten over wetsinterpretatie, is het daarom misschien wel eerder zo dat juridische inzichten een aanvulling geven op interpretatieproblemen in het dagelijks taalgebruik. Uiteraard kan de reikwijdte van deze stelling pas worden bepaald na verder onderzoek.

6. Conclusie

In dit artikel heb ik laten zien dat de *a contrario*-redenering kan worden beschouwd als een conversationele implicatuur. De *a contrario*-redenering geeft een betekenis aan een rechtsregel die deze regel letterlijk niet heeft, maar die de regel in overeenstemming laat zijn met de Griceaanse maxime van kwantiteit: geef zoveel informatie als nodig is. Het zou echter een legistische drogreden zijn om te veronderstellen dat alle rechtsregels precies zoveel informatie geven als nodig is. Dit betekent dat om te bepalen of de maxime van kwantiteit is geschonden, additionele overwegingen onontkoombaar zijn. Walton ziet die in de specificatie van de informatie in de rechtsregel en Groenewegen in de context van andere, relevante rechtsregels. Deze inzichten bieden echter ofwel geen soelaas ofwel niets nieuws. Over de vraag wanneer informatie als gespecificeerd kan worden beschouwd, bestaat namelijk (nog) geen duidelijkheid. En wat betreft de context van andere, relevante regels: dat deze aanleiding kan geven tot een *a contrario*-redenering is in de theorievorming over juridische argumentatie al uitgebreid beschreven. Dit betekent dat de 'sweeping implications' die een Griceaans perspectief volgens Walton heeft voor juridische argumentatie er niet zijn. Tot nu toe kunnen we ons net zo goed, of misschien wel beter, verlaten op de rechtstheorie. Met de regel dat tijdbepalingen strikt geïnterpreteerd moeten worden en het inzicht dat het van belang is te weten of de wetgever het analoge geval heeft kunnen voorzien, geeft deze voorlopig meer houvast.

Hoewel een Griceaanse analyse mooi laat zien waarom bepaalde rechtstheoretische overwegingen relevant zijn, voegt ze dus – helaas – geen nieuwe interpretatie-aanwijzingen toe. Wellicht is het eerder zo dat rechtstheoretische overwegingen een aanvulling kunnen leveren op de hier besproken pragma-linguïstische inzichten. Een van de redenen om de context te betrekken bij de *a contrario*-redenering is om te bepalen of het aannemelijk is dat de wetgever het niet-genoemde geval over het hoofd heeft gezien. Ik heb aan de hand van een voorbeeld laten zien dat een dergelijke overweging ook een rol speelt bij de interpretatie van uitingen in het dagelijkse taalgebruik.

Noten

- 1 Hierop kan worden afgedongen dat het in de rechtstheorie een algemeen aanvaard uitgangspunt is dat er geen rangorde tussen de interpretatieve argumenten bestaat, terwijl verschillende interpretatieve argumenten tot verschillende uitkomsten kunnen leiden. Dat heeft weer tot gevolg dat aan een rechterlijke beslissing altijd een zeker mate van subjectiviteit kleeft.
- 2 Met dank aan een van de reviewers.
- 3 Volgens Walton laten de Griceaanse maxims de conversationale structuren zien die aan wetsinterpretatie ten grondslag liggen; dit past bij zijn idee van wetsinterpretatie als dialectische activiteit.
- 4 Dit voorbeeld is oorspronkelijk afkomstig van Miller (1990, p. 1200).
- 5 Een vonnis en een beschikking zijn beide rechterlijke uitspraken, maar afkomstig van verschillende soorten rechters.
- 6 Het legisme is een theorie over rechtstoepassing die in de 19e eeuw is ontstaan en de overhand krijgt in het rechtstheoretische denken in de tweede helft van die eeuw. Legisten beschouwen de wet als exclusieve bron van het recht: recht en rechtvaardigheid vallen samen met de inhoud van de wet (Kop 1992, p. 2).
- 7 Ook tijdens het legisme was er al kritiek. Zo overweegt Opzoomer (1849, p. 729): 'Als ik zeg: Geen vader mag zijn kind mishandelen, volgt dan daaruit, dat de moeder het wel mag doen? Het zou er alleen dan uit volgen, als ik ook aan de moeder had gedacht en ook omtrent haar eene uitspraak had willen doen. De regel moet aldus worden beperkt: qui de uno dicit, de altero, *de quo etiam statuere voluit* [waarover hij ook wilde bepalen, HJ], negat.'
- 8 Geciteerd uit de behandeling van het wetsvoorstel Wijziging van de regeling van de bevrijdende verjaring in het Burgerlijk Wetboek voor gevallen van verborgen schade door letsel of overlijden (Stenogram Eerste Kamer 25 november 2003, p. 3; <http://www.eerstekamer.nl/9324000/1/j9vvgh5ihkk7kof/vglhjvln7x4/f=x.doc>).
- 9 Deze *a contrario*-redenering gaat overigens toch niet op, doordat de desbetreffende regel bij nader inzien ook in een analoge interpretatie niet overbodig is (Groenewegen 2006, p. 217).
- 10 Zie ook Van Belle (2003, p. 115 e.v.), die de schalen beschrijft als een 'set van alternatieve of contrasterende uitdrukkingen van dezelfde grammaticale categorie die volgens hun graad van informativiteit of betekenissterkte lineair geordend kunnen worden'.
- 11 Je kunt de kwestie ook op een andere (ook Griceaanse) manier benaderen, wat een paradoxale conclusie lijkt op te leveren. Conditionele perfectie betekent namelijk dat de uiting 'als p, dan q' de implicatieve interpretatie 'alleen als p, dan q' krijgt. Op grond van de vooronderstelling dat een spreker precies zoveel informatie geeft als nodig is, is dit echter een heel vreemde interpretatie. De spreker heeft immers te weinig informatie gegeven, omdat deze de noodzakelijk toevoeging 'alleen' heeft weggelaten (Atlas & Levinson en Horn, besproken in Van der Auwera 1997, p. 174 e.v.). Van der Auwera (1997) betoogt echter dat deze paradox niet opgaat. Dat komt omdat volgens hem de schalentheorie hier niet van toepassing is: een semantische analyse van *if* en van *only* zou laten zien dat 'alleen als' geen sterkere uitspraak is dan 'als'.
- 12 Tussen de maxime van kwantiteit en die van stijl lijkt overlap te bestaan: een wijdlopijge formulering kan immers ook als 'te veel zeggen' worden beschouwd. Grice (1981) constateerde deze overlap zelf ook. In de interpretatie die Van Eemeren en Grootendorst van het Samenwerkingsbeginsel en de bijbehorende maxims hebben gegeven, is van overlap geen sprake meer. Van Eemeren en Grootendorst hebben de maxims geïnterpreteerd aan hand van de geslaagheidsvoorwaarden voor taalhandelingen (2000, p. 80-84). In deze interpretatie is veel duidelijker wat onder de verschillende maxims moet worden verstaan. Ik baseer mijn oordeel dat de maxime van relatie niet op wetsinterpretatie van toepassing is dan ook op de specifiekere invulling die deze maxime bij Van Eemeren en Grootendorst heeft gekregen (betrekking hebbend op de opeenvolging van verschillende gespreksbijdragen).

- 13 Diephuis formuleert het als volgt: '(...) wanneer de gebezigde uitdrukking anders doelloos en ongepast zou zijn, terwijl er geen aanleiding is om aan te nemen dat de gedachte van de wetgever gebrekkig en onjuist is uitgesproken'.

Literatuur

- Auwers, J. van der (1997).** 'Conditional perfection'. In: A. Athanasiadou & R. Dirven (red.), *On conditionals again* (pp. 169-190). Amsterdam: Benjamins.
- Baumgarten, A. (1939).** *Grundzüge der Juristischen Methodenlehre*. Bern: Hans Huber.
- Belle, W. van (2003).** *Zwijgen is niet altijd toestemmen. De rol van inferenties bij het interpreteren en argumenteren*. Leuven/Leusden: Acco.
- Bemmelen, P. van (1891).** *Regtsgeleerde opstellen 1*. Leiden: Brill.
- Berriat Saint Prix, F. (1880).** *Manuel de logique juridique à l'usage des étudiants, des candidats de concours des avocats, des magistrats et de tous ceux qui traitent des questions de droit: Guide pour les thèses de licence, de doctorat, de concours*. (3e druk; 1e druk 1855) Parijs: Librairie Plon.
- Canaris, C.W. (1983).** *Die Feststellung von Lücken im Gesetz. Eine methodologische Studie über Voraussetzungen und Grenzen der richterlichen Rechtsfortbildung praeter legem*. (2e herziene druk) Berlijn: Duncker & Humblot.
- Diephuis, G. (1869).** *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt, 1e deel*. Groningen: Wolters.
- Ducrot, O. (1973).** 'Präsuppositionen und Mitverständnisse'. In: J.S. Petöfi & D. Franck (red.), *Präsuppositionen in Philosophie und Linguistik* (pp. 241-260). Frankfurt/M: Athenäum.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (2000).** *Kritische discussie*. Amsterdam: Boom.
- Fikentscher, W. (1975).** *Methoden des Rechts. In vergleichender Darstellung. Band I: Frühe und religiöse Rechte, Romanischer Rechtskreis*. Tübingen: Mohr (Paul Siebeck).
- Fockema Andreae, J.P. (1904).** *Tien jaren rechtspraak van den Hoogen Raad. Bijdrage tot de leer der wetsuitlegging*. Leiden: Van Doesburg.
- Geis, M.L. & A.M. Zwicky (1971).** 'On invited inferences'. In: *Linguistic Inquiry* 2, 561-566.
- Grice, H.P. (1981; oorspr. 1975).** 'Logica en gesprek'. In: Eemeren, F.H. van & W.K.B. Koning (red.), *Studies over taalhandelingen*. Meppel: Boom.
- Groenewegen, F.T. (2006).** *Wetsinterpretatie en rechtsvorming*. (Dissertatie UvA) Amsterdam: Boom Juridische Uitgevers.
- Hoecke, M. van (1979).** *De interpretatievrijheid van de rechter*. Antwerpen: Kluwer.
- Jansen, H. (2003).** *Van omgekeerde strekking. Een pragma-dialectische reconstructie van a contrario-argumentatie in het recht*. (Dissertatie UvA) Amsterdam: Thela Thesis.
- Jansen, H. (2004).** 'Een voetnoot over Franse kaas. Analyse en beoordeling van systematische a contrario-argumentatie'. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 26, 278-288.
- Kop, P.C. (1992).** *Legisme en privaatrechtswetenschap. Legisme in de Nederlandse Privaatrechtswetenschap in de negentiende eeuw*. Deventer: Kluwer.
- Land, N.K.F. (1910).** *Inleiding tot de verklaring van het Burgerlijk Wetboek*. Haarlem: De Erven Bohn.
- Miller, G.P. (1990).** 'Pragmatics and the maxims of interpretation'. *Wisconsin Law Review* 20, 1179-1227.
- Opzoomer, C.W. (1849).** 'Verdediging der aanteekening op de algemeene bepalingen der wetgeving van het koninkrijk tegen J.W.A.R.'. In: *Nieuw Jaarboek XI*, Amsterdam: Müller.
- Peczenik, A. (1989).** *On law and reason*. Dordrecht enz.: Reidel.
- Polak, J.M. (1953).** *Theorie en praktijk der rechtsvinding*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Schneider, E. (1965).** *Logik für Juristen. Die Grundlagen der Denklehre und der Rechts-anwendung*. Berlijn/Frankfurt am Main: Franz Verlag Vahlen GmbH.

Zwijgen als conversationele implicatuur. Over het nut van een Griceaans perspectief op wetsinterpretatie

- Scholten, P. (1974).** *Mr C. Assers handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. Algemeen deel.* (3e druk, met feitelijke gegevens aangevuld door Mr. G.J. Scholten; 1e druk 1931) Zwolle: Tjeenk Willink.
- Soeteman, A. (1981).** *Norm en logica. Opmerkingen over logica en rationaliteit in het normatief redeneren met name in het recht.* Zwolle: Tjeenk Willink.
- Telders, B.M. (1934).** 'Wetsontduiking'. *Weekblad voor het Privaatrecht, Notaris-amt en Registratie*, jrg. 65, nr. 3360.
- Walton, D.N. (2002).** *Legal argumentation and evidence.* University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Signaleringen

Roelands, Anita & Ruiter, Rob de (2006). *Overleggen met effect*. Bussum: Couthinho. ISBN 978 90 469 0029 1. Prijs € 12,50. (112 pp.).

Om effectief te kunnen overleggen, moeten we leren om de overeenkomsten en vaste patronen in onze communicatie te herkennen en te gebruiken. We moeten als het ware leren om elkaars “taal” te spreken. *Overleggen met effect* behandelt verschillende communicatiestijlen en –niveaus. De auteurs presenteren een dynamische gesprekstechniek die gebaseerd is op de combinatie van deze communicatiestijlen en –niveaus. Dit alles wordt ondersteund door praktische tips over hoe deze het beste aangeleerd en toegepast kunnen worden. In twee delen krijgen ‘de relatieve groentjes, vergadertijgers en vergaderhaters’, voor wie dit boek bedoeld is, inzicht in en houvast bij de dagelijkse communicatie.

In het eerste deel schetsen de auteurs de randvoorwaarden waaraan voldaan moet zijn om (optimaal) te kunnen overleggen. Het onderwerp van het tweede deel is de dynamische gesprekstechniek. Hieronder verstaan de schrijvers: “het beïnvloeden van het overleg zodat je elkaar beter en sneller kunt begrijpen”.

Het eerste deel bestaat uit twee hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk bespreken de auteurs algemene aspecten die van belang zijn vóór een overleg van start gaat. Zo wordt er aandacht besteed

aan de verschillende soorten overleg, aan de deelnemers en hun rollen, en er wordt ingegaan op de effecten van de setting waarin een overleg plaatsvindt.

In het tweede hoofdstuk bespreken de auteurs algemene aspecten die van belang zijn tijdens en na een overleg. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een aantal praktijkgerichte opdrachten.

Het tweede deel van het boek gaat dieper in op de dynamische gesprekstechniek. Het derde hoofdstuk is een inleidend van aard. Hierin schetsen de auteurs de contouren van de dynamische gesprekstechniek.

In hoofdstuk 4 bespreken de auteurs de vier belangrijkste communicatieniveaus in een overlegproces: social talk, probleemoplossend, kaderverruiming en reflectie. Deze niveaus worden toegelicht aan de hand van voorbeelden. Het belang van schakelen tussen de vier niveaus wordt benadrukt. Ook wordt besproken op welke momenten je het beste kunt schakelen naar een ander niveau en wanneer je dat het beste niet kunt doen. Hoe dit in de praktijk werkt, wordt geïllustreerd met voorbeelden. Hoofdstuk 4 wordt afgesloten met opdrachten waarmee je het geleerde in de praktijk kunt brengen.

In hoofdstuk 5 komen de vier typerende communicatiestijlen aan bod: promotor, controller, supporter en analyser. Deze vier stijlen zijn gebaseerd op de combinatie van de dimensie dominant – passief met de dimensie informeel – formeel. De lezer wordt aan

het begin van dit hoofdstuk aangespoord om eerst zijn eigen voorkeursstijl te leren kennen. Er is een vragenlijst in de bijlage opgenomen waarmee de lezer zijn eigen communicatiestijl kan analyseren. Aan de hand van voorbeelden wordt uitgelegd hoe je de communicatiestijl van een ander kunt leren herkennen. Ook wordt ingegaan op mogelijke punten van wrijving tussen twee communicatiestijlen. Opnieuw worden er opdrachten gegeven waarmee je het geleerde in de praktijk kunt brengen.

In hoofdstuk 6 wordt de combinatie tussen de communicatiestijlen en de communicatieniveaus gemaakt, hiermee heb je de dynamische gesprekstechniek in handen. Er worden twee strategieën geschetst van de manier waarop je deze techniek kunt toepassen.

Alhoewel ik betwijfel of het boek nu geschikt is voor zowel ‘relatieve groentjes’ als ‘echte vergadertijgers, biedt *overleggen met effect* een zeer compacte inleiding in de dynamische gesprekstechniek. Het boekje leest lekker weg dankzij de toegankelijke stijl en de vele voorbeelden. En inderdaad: “je gaat het pas zien als je het doorhebt”.

Rian Timmers

Ter Horst, Judith en Molenaar, Ad (2006). *Zakelijk Schrijven*. Bussum: Coutinho. ISBN-13: 978 90 469 0019 2. Prijs € 21,50. (190 pp.).

Met de publicatie van het boek *Zakelijk Schrijven* van Judith ter Horst en Ad Molenaar zijn we een handleiding voor zakelijke schriftelijke communicatie rijker. De bedoeling van de auteurs is, zoals ze in het voorwoord schrijven, “alle stappen in het schrijfsproces [te bespreken] voor de meest voorkomende teksttypen” (p. 5).

In de inleiding wordt duidelijk wat de beoogde doelgroep is: hbo’ers, die deze handleiding zouden moeten gebruiken om effectieve, efficiënte, gepaste en correcte zakelijke teksten te leren schrijven.

Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel maakt de lezer kennis met het concept tekstplan en wordt een aantal begrippen behandeld dat deel uitmaakt van het tekstplan: de opdrachtanalyse, de doelgroepanalyse, de doelformulering, het vaststellen van inhoud en vorm, en de procesplanning. In het tweede deel komen verschillende schriftelijke media aan de orde: de e-mail, de memo, de brief, het rapport, de folder en de brochure. Niet alleen worden de vaste onderdelen van elk communicatiemiddel besproken, maar ook wordt uiteengezet wat de status en het bereik zijn van een bepaald medium. In het derde deel komen uit de zogenaamde gereedschapskist middelen tevoorschijn om de tekst te kunnen optimaliseren: richtlijnen voor argumenteren, structureren en taalgebruik.

Het boek kenmerkt zich door een grote hoeveelheid voorbeelden, casussen, schema’s en opgaven. Met de voorbeelden en casussen proberen de auteurs aan te sluiten bij de (beroeps)praktijk van de doelgroep. Zo moeten de lezers zich voorstellen dat ze als relatiebeheerder werken op een reclamebureau in Amsterdam (p. 17), als stagiair bij de verkoopafdeling van een voedingsmiddelenconcern (p. 36) en als werknemer op de afdeling Personeelszaken van een klein internetbedrijf (p. 70).

De auteurs halen alles uit de kast om de voorbeelden en casussen zo levendig mogelijk te maken. Zo heb je het op pagina 35 “helemaal voor elkaar” en heb je “een leuk huis gekocht, met een flinke tuin erbij”. Leon en Karel zijn “onder het genot van een goed glas wijn aan de praat geraakt over hun werk” (p. 107) en Betty van der Sluis is “al die jaren dat haar man bij het

postorderbedrijf werkte een toegewijde echtgenote geweest” (p. 114).

Schema's worden voor allerlei doeleinden ingezet, bijvoorbeeld om de voor- en nadelen van een teksttype weer te geven, voorbeeldanalyses inzichtelijk te maken of om een stappenplan te verduidelijken. De schema's doen waar ze voor bedoeld zijn: ze geven een vereenvoudigde voorstelling van de inhoud en ze ordenen de informatie.

Zo scheutig als de auteurs zijn met opgaven in de eerste twee delen (in totaal 25 opgaven), zo schaars zijn de oefeningen in het derde deel. Sterker nog, er wordt helemaal geen gelegenheid geboden tot oefening in argumentatie, stijl, structuur, werkwoordsvormen en interpunctie. Een ander nadeel met betrekking tot de opgaven is dat paginaverwijzingen vaak ontbreken. Aangezien de opgaven regelmatig de vorm hebben van “Doe X voor opgave Y bij casus Z”, is het wat onpraktisch dat er niet staat op welke pagina's je opgave Y en casus Z precies kunt vinden.

Ter Horst en Molenaar beweren dat ze vanuit hun jarenlange ervaring hebben geleerd wie de potentiële lezers van hun boek zijn, om vervolgens “het doel, de inhoud en de vorm zo goed mogelijk op hen af te stemmen” (p. 5). Met hun aansprekende voorbeelden en casuïstiek, en handige schematische voorstellingen, lijkt daar geen woord van gelogen. Of die potentiële lezers na het lezen van het boek met hun gereedschap beter overweg kunnen, is gezien het gebrek aan opgaven, nog maar de vraag.

Ester Šorm

Uit de tijdschriften

Tekst[blad], jrg. 13, nrs. 1 en 2.

Edwin Lucas spreekt met teamleider openbaar bestuur, Florian Bekkers, die is uitgeroepen tot 'De best schrijvende ambtenaar van 2006'. Bekkers houdt, ondanks zijn complexe manier van denken, van korte zinnen en van duidelijkheid. Hij heeft een hekel aan de typische stijl waarmee ambtenaren zich doorgaans indekken. Hij gebruikt graag – maar met mate – bot taalgebruik: "dat treft doel". Andreu van Hooft, Lucienne Wiskerke en Jeroen Brink stellen dat een bedrijfslogo niet alleen tot snelle herkenning en positieve gevoelens moet leiden maar ook kernwaarden moet overdragen. Uit een verkennend onderzoek naar deze kernwaarden dat de auteurs hebben uitgevoerd bij logo's van enkele internationale bedrijven (McDonald's, Texaco en Chanel) blijkt dat de herkenbaarheid redelijk is, maar dat de toeschrijving van kernwaarden niet overeenkomt met de beoogde intenties. Lucien Splinter belicht het Simplified Technical English (STE), de internationale taal voor het schrijven van onderhoudsdocumentatie in de civiele luchtvaart. Splinter meent dat er voor Nederlandse teksten nuttige adviezen uit het STE zijn te halen. In het openingsartikel van nummer 2 vraagt Felix van der Laar zich af wat eindredactie inhoudt, of eindredactie wel zo nodig is en wanneer de eindredacteur het goed doet. Hij gaat te rade bij een aantal eindredacteuren. Leen Dresen en Margot van Mulken beschrijven de 'come-back'

van deskundigheidsargumenten in de reclame. De expert wordt tegenwoordig vaak ironiserend opgevoerd. Daarnaast zien we in toenemende mate een overdaad aan statistische en andere onderzoeksgegevens die moeten suggereren dat de reclameclaims wetenschappelijk van aard zijn. Suzanne de Bakker spreekt met de nieuwe bijzonder hoogleraar Customer Media, Edith Smit. Customer media zijn door bedrijven uitgegeven bladen zoals *Rails* van de NS. Smit wil onderzoeken waarom het ene magazine beter in staat is zich aan consumenten te binden dan het andere.

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, jrg. 35, nrs. 1 en 2.

Irene Costera Meijer en Tonny Krijnen trachten in het openingsartikel de waarde van televisie voor onze morele verbeeldingskracht te bepalen. Dave Gelders, Geert Bouckaert en Betteke van Ruler gaan de verschillen na tussen communicatie in de private en publieke sector om zo de problemen op het spoor te komen die de overheid ondervindt bij het communiceren over nieuw beleid dat nog niet is aanvaard. Een belangrijk verschil is dat in de publieke sector niet alleen doeltreffendheid en doelmatigheid moeten worden nagestreefd, maar ook democratische waarden. Henk Westerik, Lisette Douma en Ruben Konig onderzoeken of televisiekijken in Nederland bijdraagt aan negatieve stereotypen en houdingen ten aanzien van Duitsers. De

conclusie luidt dat televisiekijken geen invloed heeft op de houding ten aanzien van Duitsers, maar wel op de stereotypering van Duitsers. Hilde Van den Bulck en Dave Sinardet analyseren het beleid en de programmering van de Belgische publieke televisiezenders VRT en RTBF om zo uitspraken te kunnen doen over de evolutie van de publieke omroep. Caroline Wehrmann en Maarten van der Sanden sluiten nummer 1 af met een artikel over de toepassing van het zogenoemde communicatiespectrum, een instrument om tot 'een effectieve en betekenisvolle interactie te komen tussen de kennisinstellingen en doelgroepen'. Joyce Koeman, Allerd Peeters en Leen d'Haenen vragen zich in het eerste artikel van nummer 2 af in hoeverre de Nederlandse publieke en commerciële televisiezenders hun maatschappelijke verantwoordelijkheid als 'spiegel van de samenleving' weten te vertalen naar een evenwichtige beeldvorming van verschillende groepen. Ondanks de brede diversiteit blijken de televisiezenders geen representatief beeld te geven van de verschillende groepen. Karen Mutsaers, Reint Jan Renes en Cees van Woerkum gaan in op de zogenoemde 'Entertainment-Educatiestrategie' die tegenwoordig binnen de preventieve gezondheidsvoorlichting wordt gebruikt. Het als voorbeeld gebruikte televisieprogramma *Voor dik & dun* blijkt door gebrekkige samenwerking tussen televisiemakers en gezondheidsprofessionals weinig zoden aan de dijk te zetten. Marc Verboord en Joost van Luijt gaan in op het verschijnsel dat leerlingen steeds meer uittrekselsites raadplegen voor het leesdossier op school. De auteurs komen tot de sombere conclusie dat het gebruik van uittrekselsites eerder als een substituut voor lezen is dan dat het een aanvulling of inspiratie voor lezen biedt. Ann van der Auweraert en Cees van Woerkum doen tot slot verslag van een kwalitatief onderzoek naar de attitude van Vlaamse academici

ten aanzien van wetenschapscommunicatie (communicatie over onderzoek in andere contexten dan de academische).

Onze Taal jrg. 76, nr. 2/3.

Onze Taal bestaat 75 jaar en dat wordt gevierd met een dubbel nummer dat wordt geopend door Jaap de Jong die stilstaat bij de belangrijke rol die de neerlandicus Jan Veering heeft gespeeld bij de ontwikkeling van het blad. De redactie van *Onze Taal* spreekt vervolgens collega's van andere organisaties die zich met taal bezighouden. De collega's zijn zeer te spreken over het tijdschrift, al meent de Stichting Taalverdediging dat *Onze Taal* zich wel iets meer mag bekommeren om het Nederlands, dat onder het mom van 'taal leeft nu eenmaal' ernstig wordt aangetast, met name door de invloed van het Engels. Jan Erik Grezel gaat de kleine taalorganisaties langs die strijden tegen de invloed van het Engels. Nicoline van der Sijs bespreekt enige misvattingen omtrent vermeende letterwoorden die in feite een hele andere etymologie hebben. Nummer 4 wordt geopend door Erwin Wijman met een artikel over het verschijnsel dat bedrijven steeds vaker nietszeggende namen krijgen: Exendis, Exerion, Arcadis. Jaap Bakker rapporteert over de inzendingen naar aanleiding van de omroep om rijmwoorden in te sturen op woorden die als onberijmbaar te boek staan. Berthold van Maris probeert te verklaren hoe het komt dat het dialect van het Limburgse Weerd in de toptien van talen met de meeste klinkers staat. Het thema van nummer 5 is de taal van de politie. Jan Erik Grezel rijdt als 'opstapper' met een Groningse surveillance (code 11) mee om het politiejargon op te tekenen. Trees Roose gaat in op het taalgebruik van ambtenaren tijdens het proces-verbaal. Zij merkt op dat het lijkt alsof niet de verbaliserende agent aan het woord is maar zijn overgrootvader. Het taalgebruik is niet alleen ouderwets maar

vaak ook nog krom. Berthold van Maris beschrijft het wonderlijkste taalkundige boek ooit door een Nederlander geschreven: *Origines Antwerpianae* van Becanus. Deze Antwerpenaar meende dat het Nederlands de enige taal was die direct van de oertaal afstamde en daar nog erg op leek. De Antwerpenaren zouden direct afstammen van Jafet, een van de zonen van Noach. Joop van der Horst signaleert een tendens in woordvolgorde: 'als het moet gaan we mensen het lastig maken' in plaats van '(...) gaan we het mensen lastig maken'. Erik Grezel opent nummer 6 met een artikel over de zorgwekkend lage taalvaardigheid (spelling, grammatica) van pabo-studenten. Peter Nieuwenhuijsen houdt een pleidooi voor een extra schoolvak: Nederlands-B. Hiermee kan een leerling bewijzen dat hij de taalstandaard redelijk beheerst, en dat hij goed kan spellen. Dit vak zou een goede basis kunnen vormen voor de pabo, de school voor journalistiek of een talenstudie. Koen Jaspaert en Sjaak Kroon gaan in discussie met Marc van Oostendorp over het dialectbeleid. Jaspaerts en Kroon hebben twijfels bij het dialectbeleid en vinden dat het streektaalbeleid het dialect niet moet dwingen om de concurrentie met de standaardtaal aan te gaan. Van Oostendorp meent dat dit gevaar helemaal niet dreigt. Ewoud Sanders gaat in op het bargoens in de Jordaan-cylcus van Israël Querido. Jaap de Jong beschrijft ten slotte hoe *Onze Taal* tijdens de Duitse bezetting als een van de weinige Nederlandse tijdschriften kon blijven verschijnen.

Bart Garssen

Nieuws uit het vakgebied

Afscheidsbijeenkomst Antoine Braet, vrijdag
28 september 2007 in Leiden

Op vrijdag 28 september 2007 organiseren de Opleiding Nederlandse Taal en Cultuur en de sectie Taalbeheersing van de Universiteit Leiden een afscheidsbijeenkomst voor Antoine Braet. Braet maakt in zijn afscheidscollege de balans op van 25 jaar onderzoek in de Taalbeheersing (1980-2005). Voorafgaande aan dit college discussiëren Frans van Eemeren, Kees de Glopper, Hans Hoeken en Ted Sanders onder leiding van Ton van Haften over de toekomst van de vakbeoefening. Tijdens de receptie worden drie nieuwe boeken van de afscheidnemer gepresenteerd. Ga voor meer informatie, aanmelding en intekening op de boeken naar www.afscheidbraet.nl

Abstracts

Volume 29

no.1 2007

Paul van den Hoven

University of Utrecht, The Netherlands

Causal relations: an onomasiological approach

ABSTRACT: Argumentative speech acts are often indirectly represented by epistemic or content causal relations. Such relations are indicated in a variety of ways. This causes that the relation between text and complex argumentation is very indirect. Two argumentative texts are analyzed. It shows that 50% of the relations is unmarked, that marked relations are usually deeply embedded in the argument structure, that conventional markers are very rare, and most of all that the interpretative efforts to construct a coherent argumentative interpretation are huge. A number of challenges for text (psycho) linguistics follow from these analyses.

KEYWORDS: argumentation, causality, discourse, text linguistics

Christan Burgers

Radboud University Nijmegen, The Netherlands

Verbal irony: A literature review

ABSTRACT: This article is a literature review of theories on verbal irony. The first

part focuses on the question how verbal irony can be defined. Various definitions of verbal irony are discussed and compared. These can be classified into five categories: (Neo-)Gricean definitions, (2) Giora's definition of irony as indirect negation, (3) definitions based on Sperber and Wilson's relevance theory, (4) definitions based on the concept of pretense and (5) definitions based on Fauconnier's mental space theory. The second part of this article deals with the question how an ironic message is decoded from its literal meaning into the intended meaning. Three models of irony processing are examined; the Standard Pragmatic Model, the direct access view (Gibbs) and the graded salience hypothesis (Giora). Empirical evidence used to attack or defend these models is also taken into account. Finally, a brief overview of other empirical research on verbal irony is given.

KEYWORDS: verbal irony, literature review, definition of irony, irony processing, figurative language, trope

Harm Kloosterhuis

Erasmus University Rotterdam, The Netherlands

Strategic manoeuvring with linguistic arguments in legal sentences

ABSTRACT: In justifying interpretative decisions, judges have a choice of various types of interpretative arguments. These arguments vary from strictly formal interpretative argumentation, such as linguistic arguments, to substantial arguments. Given the constitutional position of the judge formal arguments enjoy the preference above substantial arguments. The wish to reach an acceptable result in applying legal norms can result in strategic maneuvering with formal and substantial

arguments. This can happen by selecting interpretation problems in a certain manner or by selecting types or applications of interpretative arguments. Maneuvering can be sound, but also derail and become fallacious. In this paper the theory concerning strategic maneuvering of Van Eemeren and Houtlosser is used to demonstrate how debates concerning interpretations of legal norms can be analyzed as forms of strategic maneuvering. The analysis is focused on the use of linguistic arguments.

KEYWORDS: legal argumentation, legal interpretation, linguistic arguments, strategic manoeuvring

Henrike Jansen

Leiden University, the Netherlands

**Silence as conversational implicature.
On the value of a Gricean perspective
on legal interpretation**

ABSTRACT: Argumentation theorist Douglas Walton and legal theorist Taco Groenewegen have recently argued for the adoption of a Gricean perspective on legal argumentation in general (Walton) and *e contrario* reasoning in particular (Groenewegen). In their view, an interpretation of a legal rule can be based on the reasoning that if one follows the opposed interpretation, the legal rule would constitute a violation of a Gricean postulate. In this paper it is argued that although a Gricean perspective offers a clear analysis of the considerations upon which a legal interpretation is based, it does not provide insights not yet known in jurisprudence. Furthermore, additional legal considerations remain necessary in order to analyse and evaluate legal argumentation in which an interpretation of a legal rule is defended.

KEYWORDS: conditional perfection, cooperative principle, *e contrario* reasoning, Gricean postulates, implicature, legal interpretation, legal argumentation, methods of interpretation